

**Науковий
пошук
молодих
дослідників**

**Збірник наукових
праць студентів**

№ 8

2012

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
„ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”**

СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

**НАУКОВИЙ ПОШУК МОЛОДИХ
ДОСЛІДНИКІВ**

Соціально-гуманітарні науки

Збірник наукових праць студентів

№ 8 (серпень), 2012

**Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2012**

У збірнику представлено матеріали наукових досліджень студентів та магістрантів зі спеціальності „Соціальна робота”.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 27 квітня 2012 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Члени редколегії:

проф. Ваховський Л. Ц.

доц. Песоцька О. П.

доц. Кратінова В. О.

доц. Гаміна Т. С.

Оригінал-макет:

Відповідальний за випуск:

Маркова Н. В.

Маркова Н. В.

Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”:

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20

e-mail@luguniv.edu.ua

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

1.	Фоменко К. М. Роль державної служби зайнятості в професійній орієнтації учнівської молоді.....	5
2.	Щетнікова Н. М. Центр зайнятості – як один із соціальних інститутів вирішення проблем безробіття серед молоді.....	13
3.	Даніелян З. В. Соціально-правові аспекти захисту дітей-сиріт в соціальній політиці України.....	19
4.	Литовченко Ю. С. Організація вільного часу як засіб адаптації людини похилого віку до старості.....	23
5.	Немічева С. І. Соціальний захист людей похилого віку.....	30
6.	Асєєва І. І. Особливості формування ціннісних орієнтацій студентів у дозвілєвій діяльності.....	34
7.	Лазуренко А. В. Соціальна робота з дітьми та молоддю в умовах сільської місцевості.....	39
9.	Жаворонкова Т. В. Соціально-психологічний портрет молодого подружжя із відповідальним ставленням до батьківства.....	44
10.	Гришко Я. В. Історичний аналіз розвитку профілактики ВІЛ/СНІД в Україні.....	51

СІМ'Я ЯК ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

11.	Варфоломєєва О. С. Соціальна робота с сім'ями групи ризику.....	60
12.	Гусєва М. О. Особливості соціально-психологічної підтримки молодого подружжя у період вагітності жінки.....	65
13.	Дівакова С. О. Причини та особливості виникнення конфліктів у молодій сім'ї.....	73
14.	Хіль Т. В. Зміст підготовки прийомних батьків до соціального виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	81
15.	Кондратенко Я. Ю. Феномен неблагополучної сім'ї у теорії соціальної роботи.....	87
16.	Смілянська О.В. Соціальні проблеми та причини виникнення молодих неповних сімей.....	92
17.	Довгаль Ю. В. Соціально – педагогічні проблеми сучасної молодії сім'ї.....	95
18.	Омельченко В. В. Соціальна робота з опікунською сім'єю на сучасному етапі.....	101

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

19. **Сідлецька В. О.** Методика індивідуально-профілактичної роботи кримінально-виконавчої інспекції з неповнолітніми засудженими... 106
20. **Братченко А. С.** Соціальна робота з підлітками девіантної поведінки..... 110
21. **Ключкович О. В.** Поняття і види стадій злочину..... 113

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

22. **Банченко Т. В.** До питання насильства і жорстокості по відношенню до дітей..... 118
23. **Сухіна В.В.** Причини та наслідки явища насильства над дітьми..... 123
24. **Бєлова Є. О.** Формування шлюбних рольових очікувань у молодіжному середовищі..... 130
25. **Молчанова К. А.** Теоретичні підходи до аналізу гендерних стереотипів у молодіжному середовищі..... 136

ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

26. **Філімоненкова І. Ю.** Професійна мовленнєва культура як компонент професійно-педагогічної культури соціального працівника..... 143
- Відомості про авторів..... 150**

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ КЛІЄНТІВ

УДК 331.548 : 331.5.021

К. М. Фоменко

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

В умовах економічного та соціального становлення держави проблеми працевлаштування молоді набувають особливого значення. Наявна ситуація вимагає подальшого удосконалення профорієнтаційної роботи з молоддю, яка навчається у школі. Саме в роботі з цією категорією населення закладаються основи не тільки професійного і соціального становлення людини, але й її конкурентоспроможності на ринку праці. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема профорієнтаційної підготовки молоді в загальноосвітніх закладах до свідомого вибору професії, яку здійснюють спеціалісти центрів зайнятості спільно з соціальними педагогами та практичними психологами шкіл.

Мета статті – на основі результатів аналізу сучасного стану профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю дати загальне уявлення про сутність цієї роботи, висвітлити найсуттєвіші її недоліки та запропонувати шляхи їх усунення, а також допомогти спеціалістам служби зайнятості цілеспрямовано й продуктивно будувати взаємовідносини з освітніми закладами в галузі профорієнтаційної роботи для підготовки молоді до свідомого вибору професії з урахуванням власних намірів, здібностей та реальних можливостей ринку праці.

Правильний вибір професії є неодмінною умовою соціального становлення кожної особи, від нього залежить зміст та повнота подальшого трудового й особистого життя. Обов'язковою умовою успішного вибору професії є особиста активність молоді людини в цьому процесі. Складність такого вибору полягає в тому, що приймати рішення має людина у юному віці (15-17 років), без життєвого і професійного досвіду, тому на цьому етапі учні загальноосвітніх шкіл потребують ґрунтовної та кваліфікованої допомоги фахівців.

На жаль, в Україні немає системи надання профорієнтаційної допомоги цій категорії населення, не визначена сутність профорієнтаційної роботи, її пріоритетні напрями та виконавці. Створення такої системи – одна з актуальних проблем соціального буття. Найбільш зацікавленою стороною у створенні такої системи має бути державна служба зайнятості.

Сутність профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю. За визначенням науковців «професійна орієнтація – це науково-практична система підготовки особистості до вільного та свідомого вибору професії. Головним об'єктом цієї системи є особистість школяра в різні вікові періоди її розвитку – від молодшого до старшого шкільного віку».

Така система являє собою перший етап професійного самовизначення і потребує підвищеної уваги з боку спеціалістів з профорієнтації. Щоб зрозуміти сутність допомоги, що надається, та продуктивно сприйняти її, учню потрібно мати уявлення про процес пошуку «своїх» професій та головні складові цього процесу, а саме:

по-перше, об'єктивно знати себе як особистість (інтереси, нахили, здібності, професійно необхідні якості та рівень їх розвитку, наявні позитивні та негативні риси характеру й особливості, які слід враховувати під час професійного самовизначення, та ін);

по-друге, володіти інформацією про світ професій, насамперед про ті, що здаються найбільш привабливими.

Зіставлення учнем набутих знань про себе і професії дає змогу визначити коло професій, які найбільш відповідають його інтересам та здібностям.

Головні напрями профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю:

- просвітницька робота – формування уявлення про професії;
- профінформаційна робота – поглиблення, уявлення про світ професій та їхні особливості;
- профдіагностична робота – виявлення наявності та міри розвитку професійно важливих якостей і формування в учнів об'єктивного уявлення про себе як особистість;
- профконсультативна робота – допомога у визначенні сфери трудової діяльності та кола професій, що є найбільш підходящими для вибору.

Профорієнтаційна робота з випускниками загальноосвітніх шкіл. Підготовка людини до вибору професії – складна й тривала робота. До неї мають бути залучені і педагоги, і батьки, навчальні заклади і структури соціальної служби для молоді, представники підприємств, науковці та інші фахівці, які переймаються молодіжними проблемами або можуть бути корисними у їх вирішенні. Але хто б не був залучений до співпраці, провідна роль в організації та здійсненні профорієнтаційної роботи серед учнів належить школі.

Сьогоднішній стан профорієнтаційної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл не можна вважати задовільним. Не всі школи переймають на себе цю роботу, а там, де нею займаються, частіше за все обмежуються лише наданням профінформаційних послуг. Інші послуги (діагностування, консультування) залишаються поза увагою. Отримати їх учень може за власною ініціативою у закладах та установах, що мають у своєму складі кваліфікованих спеціалістів з профорієнтації, тобто в

центрах державної служби зайнятості, центрах та відділах управління соціальної служби для молоді тощо.

Про наслідки такої роботи свідчать результати численних соціальних опитувань молоді, яка навчається (до неї належать не тільки учні загальноосвітніх шкіл, але й ті, хто навчається у навчально-виховних, середніх та вищих навчальних закладах).

Серед випускників загальноосвітніх шкіл майже 76% опитаних мають намір навчатися у вищих навчальних закладах, 15% бажають отримати робочу професію в системі професійно-технічної освіти. Можна припустити, що кожен з них, обираючи заклад певного профілю і рівня, чітко визначився з вибором майбутньої професії (спеціальності). Наскільки це відповідає дійсності свідчать такі дані: серед випускників вищих навчальних закладів лише половина збираються працювати за набутою професією (спеціальністю), кожен десятий не збирається цього робити категорично; решта (35-40%) випускників на час одержання диплому вагаються дати однозначну відповідь щодо своїх подальших намірів. Не набагато краща ситуація й серед випускників професійно-технічних закладів. Працювати за набутою професією мають намір 50% випускників, а 20% (кожен п'ятий) висловлюють бажання змінити набуту професію на іншу.

Той факт, що певна кількість випускників навчальних закладів, що надають професійну освіту, не пов'язують свою подальшу трудову діяльність з професією (спеціальністю), на оволодіння якою вони витратили роки, дає підстави стверджувати, що вони своєчасно не отримали потрібної профорієнтаційної допомоги і лише з часом зрозуміли, що помилились у своєму виборі. Таке явище, на жаль, не є винятковим. Те саме повторюється з року в рік. І для цього є певні підстави, насамперед те, що профорієнтація у школі не є обов'язковою дисципліною, вона залишається поза межами навчальних програм. Як наслідок – брак чіткої концепції профорієнтаційної роботи на різних її етапах та відповідних фахівців.

Чи повинна школа займатись цією роботою? Безперечно. Школа проголошує, що вона готує своїх вихованців до самостійного життя, а визначальною складовою життя кожної людини є трудова діяльність. Саме тому школа повинна не тільки надавати учням знання з певних наук, але й допомагати кожному з них визначити для себе ту сферу трудової діяльності, в межах якої набуті знання знайдуть практичне застосування.

Державна служба зайнятості і профорієнтація учнівської молоді.
Сьогодні молодь становить третину загальної чисельності клієнтів державної служби зайнятості. Щорічно до цього заgonу приєднуються понад 100 тис. випускників навчальних закладів різних типів. У 2010 році таких було 124 115 осіб. Із них 37% – випускники вищих навчальних закладів, 33% - випускники навчально-виховних закладів, решта – 30% – це випускники загальноосвітніх шкіл. Опинившись на ринку праці, випускники потрапляють у скрутне становище. Не маючи життєвого та

професійного досвіду, вони не здатні на рівних конкурувати з представниками інших вікових категорій.

Працевлаштування вчорашніх випускників має свої складності, пов'язані не тільки з вимогами роботодавця (необхідність практичного досвіду роботи), а й зі ставленням самої молоді до власного працевлаштування. Переважна частина випускників вважає, що їхнім працевлаштуванням повинні займатись держава, навчальні заклади, родичі. Вони мають поверхове уявлення про ринок праці та особливості працевлаштування в сучасних умовах. Серед тих, хто здобув професійну освіту, є такі, що наполягають на працевлаштуванні за набутою професією, хоча на ринку праці на неї немає попиту. Якщо вони й погоджуються змінити професію, то не мають уявлення, на яку саме. Наявність таких проблем – це наслідок неякісної профорієнтаційної роботи. Їх появу можна було попередити, якби молодь своєчасно отримувала допомогу з боку фахівців. Розуміючи це, центри державної служби зайнятості намагаються допомогти навчальним закладам в організації та впровадженні профорієнтаційних заходів, хоча за чинним законодавством вони повинні займатись незайнятим населенням, а школярі до цієї категорії не належать. Сьогодні центри зайнятості вимушені перейматись проблемами профорієнтації учнівської молоді тому, що всі негаразди в цій роботі згодом значно ускладнюють процес працевлаштування.

Центри зайнятості охоче відгукуються на запрошення шкіл і беруть участь у профорієнтаційних заходах. Вони запрошують учнів до себе, знайомлять з напрямками своєї діяльності, пропонують послуги; залучають учнів до таких заходів профорієнтаційного характеру, як ярмарки вакансій, дні професій, конкурси за професіями. Учням, які приходять у центри зайнятості за власним бажанням, спеціалісти надають консультації щодо вибору професії (шляхом застосування психодіагностичних методик). Така допомога вагома й корисна, але це лише фрагменти цілісного комплексу потрібних послуг, необхідна, але недостатня умова для досягнення головної мети – формування готовності особи до свідомого професійного самовизначення. Надати ж учням повний комплекс послуг державна служба зайнятості не в змозі – на це їй не вистачить ні сил, ні часу. Отже, фахівці служби зайнятості повинні брати на себе цю роботу, але їх участь у ній обмежена. Тому центрам зайнятості необхідно: докласти максимум зусиль для того, щоб заохотити педагогічні колективи шкіл до проведення профорієнтаційної роботи з учнями; надавати вчителям – організаторам цієї роботи вичерпні консультації та допомогу щодо планування та впровадження профорієнтаційних заходів; брати безпосередню участь у профорієнтаційній роботі (головним чином з учнями випускних класів) з урахуванням компетенції своїх фахівців та реальних можливостей.

Під час надання школам допомоги з організації та здійснення профорієнтаційних заходів слід враховувати деякі важливі аспекти цієї роботи. Протягом попередніх років центри зайнятості накопичили

значну інформацію про професії, і необхідно забезпечити школярам максимально можливий доступ до неї.

Інформаційними матеріалами у вигляді плакатів, буклетів, листівок школу бажано забезпечувати постійно. У школах доцільно встановити інформаційні стенди для їх розміщення.

Забезпечуючи школи інформаційними матеріалами про професії, слід враховувати таке:

по-перше, на сучасному ринку праці з'явилося багато нових професій (спеціальностей), про які пересічні люди майже не чули (менеджери, маклери, ділери, офісні службовці тощо). Інформація про такі професії дуже обмежена. Спеціалісти служби зайнятості повинні накопичувати, систематизувати та розповсюджувати вичерпну інформацію про них;

по-друге, такі професії, як столяр, токар, слюсар та інші, залишаються такими лише за назвою. Їхня сутність зазнала докорінних змін під впливом впровадження у виробництво прогресивних технологій та сучасного обладнання. Ці зміни повинні знайти відображення в оновлених інформаційних матеріалах з описом професій та спеціальностей;

по-третє, профінформаційні матеріали не можна обмежувати лише відомостями про професії існуючого ринку праці. Школярів потрібно знайомити з тими професіями, які матимуть попит через три-п'ять років, тобто в той час, коли сьогоднішні школярі, здобувши професійну освіту в середніх та вищих навчальних закладах, потраплять на ринок праці.

Щодо професійної консультації, то слід враховувати особливість цього заходу. Професійна консультація – це тривалий процес співпраці фахівця з особою, яка готується до професійного самовизначення. У цій співпраці консультант одночасно виконує роль вихователя, радника та керівника процесу, що відбувається. Консультант допомагає клієнту визначити оптимальні шляхи пошуку «своєї» професії (спеціальності), надає рекомендації щодо самовиховання, розвитку та коригування особистісних якостей, допомагає оперативно вирішувати актуальні проблеми, що виникають. Ефективною такою співпраця може бути лише в тому разі, коли особа, яку консультують, усвідомлює важливість цієї роботи для себе, розуміє її сутність та виявляє активну зацікавленість у ній. Сформувані такі ставлення до співпраці з боку клієнта – першочергове завдання фахівця з профорієнтації. Отже, надання профконсультативних послуг – це тривалий процес і систематична робота, яка не може бути обмежена двома-трьома епізодичними заходами. Створити необхідні умови для впровадження повноцінної профконсультативної роботи з учнями під силу тільки школі.

Значення ролі фахівців служби зайнятості в цій роботі не варто перебільшувати. Вони здатні провести діагностування професійно важливих якостей особи, її спрямованості та інтересів і на цій підставі визначити коло професій, що можуть стати об'єктом вибору, надати

інформацію щодо існуючих умов та шляхів набуття професійної освіти. Але зазвичай клієнту, виходячи з його здібностей та особливостей, пропонують широкий спектр професій для вибору. Працівники служби зайнятості значно скорочують перелік професій, виходячи з потреб реального ринку праці. Послуги, що надаються школярам фахівцями служби зайнятості, – лише, фрагменти їхньої роботи, але й вони потребують значних витрат часу. Це мають враховувати фахівці та організувати свою роботу таким чином, щоб надання послуг школярам не заважало їм виконувати свої основні обов'язки, пов'язані з обслуговуванням безробітних.

Планування профорієнтаційної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл. Найважливішою умовою належної організації та здійснення профорієнтації учнів є щира зацікавленість у цьому самої школи та її активна участь у реалізації запланованих заходів.

Другою важливою умовою є залучення до співпраці представників організацій, установ, закладів, які або мають безпосереднє відношення до профорієнтації молоді (центри зайнятості, структурні підрозділи Міністерства сім'ї та молоді України, кадрові агенції), або можуть бути корисні у разі здійснення запланованих заходів (кадрові служби підприємств, центри працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, медичні працівники, роботодавці, батьки школярів та ін.).

Основою профорієнтаційної роботи з учнями повинен стати план роботи, якій складається представником школи та попередньо погоджується з тими, кого планується залучити до спільної роботи. Планування допомагає позбавитись дублювання в роботі та скоригувати зусилля учасників процесу.

План роботи складається в довільній формі, але в ньому мають бути зазначені: заплановані заходи, дата та місце їх проведення; особи, відповідальні за їх проведення від навчального закладу і від партнера, якого будуть залучати до спільної роботи; форма проведення заходу та кількість учнів, які беруть участь у ньому.

Для складання плану профорієнтаційної роботи пропонується орієнтовний перелік тем та організаційних заходів, які сприятимуть підвищенню поінформованості учнів щодо особливостей вибору професії.

Теми, що пропонуються до розгляду:

1. «Профорієнтація, її сутність. Що дає профорієнтація людині?»;
2. «Що таке професія (спеціальність) та як її обирають?»;
3. «Типові помилки при виборі професії»;
4. «Закон про зайнятість населення (стосовно випускників загальноосвітніх шкіл, ПТУ та вищих навчальних закладів)»;
5. «Особливості працевлаштування в сучасних умовах»;
6. «Державна служба зайнятості та допомога, яку вона надає незайнятому населенню»;
7. «Хто здатен надати допомогу людині в пошуку "своєї" професії (спеціальності)»;

8. «Ринок праці та професії, що мають найбільший попит (у регіоні)»;

9. «Основні роботодавці регіону та їхні вимоги до претендентів на вільні робочі місця та вакантні посади»;

10. «Що таке конкурентоспроможність людини на ринку праці та яким чином її можна підвищити»;

11. «Професійні вимоги до працівника».

Заходи, що сприяють профорієнтації учнів:

- відвідування центру зайнятості з метою ознайомлення з напрямками його роботи;
- зустрічі з представниками професій, що цікавлять учнів;
- в відвідування масових заходів, які проводять центр зайнятості, навчальні заклади, підприємства (ярмарки вакансій, дні відкритих дверей тощо);
- проведення різноманітних шкільних заходів, пов'язаних з проблемами вибору професії (письмові твори, конкурси, клуби веселих та кмітливих та ін.);
- «оформлення інформаційних стендів (стаціонарних, тимчасових) з матеріалами профорієнтаційної спрямованості;
- проведення анкетування учнів випускних класів з метою визначення їх професійних намірів та конкретизації допомога, потрібної для професійного самовизначення.

Наведений перелік не можна вважати вичерпним, він містить лише ті заходи профорієнтаційного характеру, що вважаються основними. Перелік може доповнюватись, конкретизуватись та коригуватись відповідно до особливостей регіону, потреб учнів та можливостей як самого навчального закладу, так і соціальних партнерів, які беруть участь у цій роботі. Але навіть найдосконаліший за змістом план не може бути життєздатним, якщо в ньому не врахований реальний час, необхідний для реалізації заходів, що плануються. Саме тому під час планування профорієнтаційної роботи слід мати на увазі таке:

- досягнення головної мети профорієнтаційної роботи з учнями – формування в них здатності до свідомого професійного самовизначення – це поступовий процес, що триває роками, і він не може бути зведений до двох-трьох заходів;

- профорієнтаційна робота не входить до обов'язкової навчальної програми, тому проводиться в позаурочний час;

- у плані роботи мають бути заходи всіх напрямів профорієнтаційної роботи (профінформування, професійна діагностика, професійне консультування).

Враховуючи все вищезазване можемо зробити висновок, що вибір професії – важливий етап професійного й соціального становлення людини. Підготовку учнів до вибору професії слід вважати одним із головних завдань загальноосвітньої школи;

«головна роль в організації та здійсненні профорієнтаційної роботи серед учнівської молоді належить школі;

«профорієнтація – це тривалий і послідовний процес, і його необхідно планувати, виходячи з реальних обставин та можливостей. Заходи, що плануються, повинні охоплювати головні напрями роботи (інформування, діагностування, консультування);

«до профорієнтаційних заходів слід залучати соціальних партнерів з урахуванням їхніх компетенції та можливостей.

Межі та напрями їхньої участі в цих заходах слід визначати і з'ясовувати заздалегідь; а профорієнтаційні послуги надаються людині лише на підставі її власного бажання.

Групу слухачів можна формувати з учнів різних класів на добровільній основі, але цьому повинна передувати установча зустріч, під час якої висвітлюється сутність, мета та наслідки профорієнтаційної роботи; кожному слухачеві створеної групи доцільно рекомендувати завести особисту папку для збору та накопичення різноманітної інформації про професії, що їх цікавлять, пропозиції та рекомендації фахівців, медичні довідки та ін. Наявність таких матеріалів сприяє формуванню в учнів об'єктивного уявлення про себе і професії, а профконсультантам дасть змогу уникнути зайвих витрат часу на консультування та підвищити якість послуг, що надаються;

«фахівці служби зайнятості можуть надавати індивідуальні профконсультативні послуги лише тим школярам, які безпосередньо відвідують центр зайнятості, за умови наявності реального часу для надання цієї послуги.

Сьогодні деякі центри зайнятості намагаються охопити профорієнтаційними послугами учнів ПТУ, студентів середніх та вищих навчальних закладів. Навряд чи таке силкування доцільне. У закладах такого типу сьогодні створені або створюються спеціалізовані структурні підрозділи, мета яких полягає в наданні студентам допомоги у формуванні, оцінці та ефективному застосуванні особистих планів фахової реалізації. Діяльність цих підрозділів здійснюється за трьома напрямими: з питань кар'єри, навчання техніці пошуку роботи, сприяння в працевлаштуванні. Такі підрозділи мають не тільки цільові програми дій, а й відповідних фахівців у своєму складі.

Питання щодо співпраці державної служби зайнятості з навчальними закладами такого рівня потребує окремого розгляду.

Література:

1. Захаров Н. Н. Професійна орієнтація школьників.- М.:Просвещение, 1988. **2. Збірник** нормативних, інструктивних та методичних матеріалів з питань професійної орієнтації незайнятого населення та інших категорій громадян. – К. : ПІК ДСЗУ, 1997. – 135 с.

3. Йовайша Л. А. Организация профориентационной работы школы, ПТУ, предприятия. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с. **4. Система** профориентационной работы со старшеклассниками / Под. ред. Б.А. Федоришина. – К. : Рад. Школа, 1988. – 175 с. **5. Татенко О. С.** Профориентационна робота в школі. – Київ : Т-во „Знання”, 1982.

УДК 331. 53.07 : 331. 56/. 57 – 053.6

Н. М. Щетнікова

ЦЕНТР ЗАЙНЯТОСТІ – ЯК ОДИН ІЗ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ БЕЗРОБІТТЯ СЕРЕД МОЛОДІ.

Актуальність даної теми дослідження обумовлена важливою роллю та функціями молоді в економіці країни. Саме молоді люди, завдяки своїй мобільності та високому інтелектуальному потенціалу, є головною рушійною силою сучасного світу, мають можливість впливати на суспільний прогрес, визначаючи майбутнє суспільства та держави.

У той же час на ринку праці не використовується значна частина трудового потенціалу молоді, яка часто не витримує конкурентної боротьби із представниками старших вікових поколінь. Розвиток молодіжного сегменту ринку праці характеризується посиленням дисбалансу між попитом і пропозицією праці, зниженням рівня економічної активності молоді, зростанням рівня безробіття, збільшенням частки молодих людей, зайнятих у неформальній сфері економіки, збільшенням чисельності молодих трудових мігрантів. В основі цих негативних тенденцій, з нашої точки зору, лежить недосконалість механізмів державного регулювання молодіжного сегменту ринку праці.

Проблема зайнятості населення стала однією з найгостріших соціальних проблем, з якими зіткнулося людство в ХХ столітті. Безробіття несе із собою не тільки бідність значним верствам населення, але й духовну, моральну, деградацію людей. Тому рішення проблеми зайнятості населення знаходиться в числі найважливіших, першочергових завдань у будь-якій цивілізованій країні.

Суттєвий вклад у вирішення теоретичних та прикладних проблем зайнятості молоді внесли українські вчені: О.В. Абашина, Т.В. Дроздова, Л.М. Ільч, В.Л. Кравченко, Е.М. Лібанова, Н.В. Метьолкіна, В.В. Онікієнко, М.П. Перепелиця, Ю.М. Філіпов, М.І. Хмелярчук, О.О. Яременко, та інші.

Проте, незважаючи на високий науковий професіоналізм вищезазначених авторів, ще існує досить широке поле для дослідження проблем підвищення ефективності використання трудового потенціалу

молоді. Це пов'язано, зокрема, з наявністю тенденцій підвищення рівня безробіття серед молоді та збільшення чисельності трудових мігрантів.

Мета статті полягає в розкритті основних принципів та завдань роботи державних центрів зайнятості в вирішенні проблем безробіття серед молоді.

Прийнято вважати, що безробіття – це своерідна плата за ринок, витрати ринкової економіки. І, швидше за все, так воно і є. У будь-якій конкурентній боротьбі (а ринок, як відомо, без цього неможливий) є переможці й що програли. [5, 402]

Найважливішими елементами ринку праці є попит та пропозиція. Під попитом розуміється потреба підприємства в працівниках певних професій і кваліфікацій, під пропозицією - потреба працівників при діючих ставках заробітної плати в оплачуваній роботі.

Сучасний ринок праці не є абсолютним, стихійним. Він регулюється за допомогою різних інструментів: законодавства, державних програм зайнятості населення, угод між роботодавцем і профспілкою, державних і приватних інститутів, що займаються працевлаштуванням населення [5, 407].

Молодіжне безробіття – виникає на двох етапах життєвого шляху людини: після закінчення середньої школи (якщо не вдалося відразу вступити до ВНЗ, технікуму або ПТУ, працевлаштуватися на підприємство) і після одержання професійного навчання (якщо немає гарантованого направлення на роботу, або воно не влаштовує молоду особу).

Відсутність перспектив на майбутнє в молодому віці особливо небезпечна. Саме з них поповнюються ряди злочинців, наркоманів, членів екстремістських групувань. Тому працевлаштування молоді повинне бути об'єктом першочергових економічних і правових мір. Молодіжне й жіноче безробіття є найгострішими соціальними проблемами практично для всіх країн, де розвивається ринкова економіка.[5, 411]

Безпосереднім провідником державної політики зайнятості і стрижнем інфраструктури ринку праці є система державної служби зайнятості [1, 171].

Взагалі державна служба зайнятості є підсистемою системи інфраструктури ринку праці. Але в даному випадку ми відокремлюємо її і розглядатимемо як самостійну систему з метою з'ясування її ролі в тих процесах, які відбуваються в державному регулюванні зайнятості.

З 1 січня 2001 року в Україні у зв'язку з набранням чинності Закону “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” та створенням Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття функції виконавчої дирекції Фонду покладені на державну службу зайнятості. Управління Фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.[6, 4]

Діяльність державної служби зайнятості базується на таких міжнародних *принципах*:

- безкоштовність наданих послуг;
- доступність, тобто надання послуг у рівній мірі всім суб'єктам ринку праці, як тим, хто шукає роботу, так і тим, хто шукає робочу силу;
- добровільність – відсутність будь-якого примушення у трудовому посередництві;
- відкритість – надання повної інформації щодо працевлаштування, вільних робочих місць, діючих законодавчих актів стосовно зайнятості населення та забезпечення соціального захисту громадян від безробіття здійснюється на основі діючої нормативно-правової бази.

Державна служба зайнятості забезпечує реалізацію питань, які пов'язані з регулюванням зайнятості населення, професійною орієнтацією, професійним навчанням, працевлаштуванням та соціальною підтримкою тимчасово непрацюючих громадян на території міста.

Державна служба зайнятості (ДСЗ) у своїй діяльності керується «Конституцією України», Законами України: «Про зайнятість населення», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про державну службу», «Про боротьбу з корупцією», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців», Кодексом України про адміністративне правопорушення, Положеннями та Постановами Кабінету Міністрів України, указами та розпорядженнями Президента України.

Основним завданням ДСЗ є:

1. Реалізація державної політики у сфері зайнятості згідно закону «Про загальнообов'язкове державне страхування України на випадок безробіття», головною метою є посилення соціального захисту громадян, які залишились без роботи, і надання гарантованих соціальних послуг.

2. Аналіз ринку праці, участь у підготовці перспективних та поточних програм зайнятості та заходів соціального захисту різних верств населення від безробіття, забезпечення їх реалізації.

3. Прийом та облік громадян, які звертаються з питань працевлаштування, надання їм допомоги при підборі підходящої роботи та працевлаштуванні, реєстрація громадян у якості безробітних.

4. Проведення професійної орієнтації та консультацій населення.

5. Організація підвищення кваліфікації та перепідготовки незайнятого населення і безробітних з метою підвищення їх конкурентоздатності на ринку праці.

6. Надання підприємствам, установам та організаціям, незалежно від форм власності та господарювання, допомоги в підборі необхідних їм працівників, консультування та забезпечення їх інформацією про стан ринку праці.

7. Підготування пропозицій та висновків про використання праці іноземних громадян на підприємствах, установах та організаціях всіх форм власності та господарювання.

8. Раціональне та ефективне використання державного фонду сприяння зайнятості населення.

Відповідно до покладених завдань ДСЗ виконує наступні функції:

1. Аналізує і прогнозує попит та пропозицію на робочу силу, інформує населення й державні органи управління про стан ринку праці.

2. Консультує громадян, власників підприємств, установ і організацій або уповноважені ними органи, які звертаються до служби зайнятості, про можливість одержання роботи і забезпечення робочою силою, про вимоги, що ставляться до професій, та з інших питань, корисних для сприяння зайнятості населення.

3. Веде облік вільних робочих місць та вакантних посад, створює автоматизований облік даних про потребу підприємств, установ та організацій у кадрах.

4. Вивчає потребу підприємств, установ та організацій у працівниках з професійного складу та кваліфікації та визначає на цій підставі обсяг та напрямки профорієнтаційної роботи, професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації незайнятого населення.

5. Здійснює роз'яснювальну роботу серед населення з питань зайнятості соціального захисту населення від безробіття, широко використовуючи для цього засоби масової інформації.

6. Сприяє створенню додаткових робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях для використання праці громадян, які потребують соціального захисту та неспроможні на рівних умовах конкурувати на ринку праці.

7. При необхідності подає до народних депутатів пропозиції про надання підвідомчій території статусу території пріоритетного розвитку.

8. Приймає участь в організації оплачуваних громадських робіт для населення на підприємствах, установах та організаціях.

9. Готує пропозиції про доцільність та можливість притягнення і використання іноземної сили, сприяє іноземним громадянам у професійній діяльності.

10. Надає соціальну підтримку громадянам, які визнані у встановленому порядку безробітними, у тому числі:

– спрямовує до навчальних закладів на професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації з виплатою матеріальної допомоги у період навчання,

– призначає та виплачує допомогу по безробіттю, надає матеріальну допомогу безробітному та членам його родини, які знаходяться на його утриманні та надає безпроцентну позику безробітним для заняття підприємницькою діяльністю.

11. Здійснює контроль за своєчасним та повним знаходженням відрахувань до державного фонду сприяння зайнятості та раціонального його використання.

Діяльність державної служби зайнятості фінансується за рахунок коштів державного фонду сприяння зайнятості [3].

Діяльність органів ДСЗ оцінюється рівнем зайнятості й безробіття, виконанням у цілому Державної та регіональних програм зайнятості, чисельністю навчання та перенавчання спеціалістів усіх ланок служби, вмінням прогнозувати кон'юнктуру ринку праці, характер і тенденції процесів на ньому і приймати упереджувальні заходи [1, 176].

Соціально-економічна політика держави, яка проводиться в сфері ринку праці, повинна постійно враховувати і фактично враховує вплив та соціально-економічну роль окремих демографічних груп населення [1, 206].

Найгострішою соціальною проблемою, що пов'язана з переходом до ринкової економіки, є проблема ефективного залучення до трудової діяльності молоді.

Закон «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993р) визначав молодь як групу населення віком від 15 до 28 років, з 1999 року молодими людьми вважалися особи від 14 до 28 років, а з березня 2004 року - від 14 до 35 років.[4, 105]

Проблема запобігання масовому безробіттю молоді має не тільки соціально-економічний, але й політичний аспект, тому що у випадку його виникнення, можливі непередбачені вибухи. В той же час, молодь - головний стратегічний резерв економічної реформи, яка не може бути здійснена успішно без виходу на якісно новий рівень кваліфікації робочої сили. Це пов'язано з необхідністю усунення диспропорції в професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили. Підвищити рівень кваліфікації робочої сили й змінити її професійну структуру можна лише при забезпеченні підростаючому поколінню можливості отримання відповідної освіти й професійної підготовки.

Проблеми працевлаштування й покращання підготовки кадрів тісно пов'язані. Робочі місця, що надаються молоді, повинні відповідати профілю отримуваної спеціальності та дійсним потребам ринкової економіки [2,56].

Держава повинна здійснювати певну політику щодо молоді – державну молодіжну політику, яка покликана забезпечити реальні умови для всебічного розвитку кожної молодої людини, максимального залучення молоді до політичного, соціально-економічного та духовного життя суспільства.

Державна молодіжна політика повинна розроблятися й реалізовуватися з урахуванням інтересів як самої молоді, так і суспільства, економічного, історичного, національного й культурного розвитку України, і в центрі такої політики повинна бути молода людина, незалежно від її походження, національності, віросповідання тощо.

Особливого значення набуває той факт, що молодіжна політика повинна реалізовуватися, перш за все, за рахунок ініціативи й діяльності самої молоді, оскільки це стосується, як її власних, так і суспільних інтересів.

Право людини на вільний вибір фаху, роду діяльності в нашій країні розширює можливості молоді в професійній структурі суспільства. Але це не вказує на нічим не обмежене виконання будь-яких інтересів, намірів особистості. Під вільним вибором треба розуміти усвідомлене професійне самовизначення, при якому установки особистості при виборі професії, з одного боку, узгоджуються з потребами суспільства, а з іншого - співвідносяться з особистими даними, тобто здібностями, покликанням, професійною підготовкою, освітою й психофізіологічними якостями [7, 5].

Таким чином, найгострішою соціальною проблемою, що пов'язана з переходом до ринкової економіки, є проблема ефективного залучення молоді до трудової діяльності.

В умовах трансформації економіки, що відбувається в Україні, державна служба зайнятості виконує важливу роль. Ця служба покликана здійснювати державну політику щодо соціальної підтримки мільйонів наших співгромадян.

Державна служба зайнятості не тільки запобігає зростанню безробіття та сприяє працевлаштуванню молоді, але й забезпечує реалізацію питань, які пов'язані з регулюванням зайнятості населення, професійною орієнтацією, професійним навчанням, працевлаштуванням та соціальною підтримкою тимчасово непрацюючих громадян на території міста, а кожний центр зайнятості - це інститут соціальної роботи з молоддю.

Література

1. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості: навчальний посібник.- К: КНЕУ, 2003.- С.168-171. **2. Єрасов В.В.** Ринок праці та проблеми безробіття // Міжвідомчий науковий збірник, випуск 2.- К: Науково – дослідний центр з проблем зайнятості населення та ринку праці.- 1994. – С.53-57. **3. Закон України** «Про зайнятість населення».- К.: ВРУ, 1991. **4. Капська А.Й.** Соціальна педагогіка: підручник.- К: Центр навчальної літератури, 2006. – С.105-118. **5. Курбатов В.И.** Социальная работа: серия Учебники, учебные пособия.- Ростов н/Д: Феникс, 2000.- С.402–411. **6. Маршавін Ю.** Три роки роботи на страхових засадах: посібник для робітників центрів зайнятості - К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, 2004.- 4 с. **7. Сидоренко В.** Професійна орієнтація молоді// Педагогічна газета № 2 (151), лютий 2007. – 5 с.

З. В. Даніелян

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ В СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Кожен етап в історії наукового вивчення проблем дитинства має свої специфічні особливості. Сьогодні звернення до окресленої теми пов'язане в першу чергу зі зростанням соціального сирітства, дитячої безпритульності, розповсюдженням дитячої злочинності. Поширенню цих явищ сприяє відмова від колишніх цінностей і норм та недосконалість нових, ріст соціальної напруженості населення й поляризація суспільства. Істотним чинником є скорочення можливості батьків приділяти достатню увагу дітям.

Проблема сирітства постає перш за все як проблема індивідуальних випадків у кожному окремому прикладі й неможливості їх зведення до одного, постійного показника. Виявлення причин, через які дитина втратила батьківське піклування, має особливе значення тоді, коли розглядається питання порушення базового права дитини жити й виховуватися в сімейному колі.

Аналіз наукової літератури та публікацій свідчить, що сирітство як соціальне явище досліджують О. Антонова-Турченко, О. Безпалько, Л. Волинець, І. Іванова, О. Карпенко, Н. Комарова, Т. Кравченко, Т. Макійчук, С. Морозова, А. Нечаєва, О. Ноздріна, І. Трубавіна, І. П'єша.

Метою статті є виявлення чинників формування й вирішення проблем соціального сирітства на загальнодержавному рівні. Зважаючи на це, було поставлено такі завдання:

- 1) розглянути специфіку та чинники сирітства як соціального явища;
- 2) визначити нормативно-правові аспекти діяльності держави щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

За останні сто років Україна переживає третю хвилю сирітства. Згідно з офіційними даними статистики, в Україні мешкає близько 100,3 тис. дітей-сиріт і дітей, які зашилися без батьківського піклування [1]. Причинами такого поширення соціального сирітства в Україні є низка взаємопов'язаних чинників. Це насамперед:

- зневажливе ставлення та складні стосунки в сім'ї – 26,9% від усіх критичних сімей;
- наркотична або алкогольна залежність одного або кількох членів сім'ї – 21,9%;
- інвалідність батьків або дітей – 11,5%;
- безробіття членів сім'ї – 10,8%;
- трудова міграція – 7% [1].

Дитина, яка втратила батьків – це особливий, по-справжньому трагічний світ. Потреба мати родину, батька й матір – одна з найсильніших потреб дитини. У сучасних теоретичних і практичних дослідженнях широко використовують два поняття: діти-сироти (сирітство) і соціальна сирота (соціальне сирітство).

Діти-сироти – це діти віком до 18 років, у яких померли батьки або один з них.

Соціальна сирота – це дитина, яка має біологічних батьків, але вони через певні причини не виховують своїх дітей, не піклуються про них. У цьому випадку турботу про дітей бере на себе суспільство й держава. Це й діти, батьки яких юридично не позбавлені батьківських прав, але фактично не опікуються своїми дітьми. Соціальне сирітство – соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання їх недієздатними, безвісно відсутніми тощо.

Піклування – це форма захисту особистих і майнових прав неповнолітніх (і деяких інших категорій людей). Опіка – це „форма охорони особистих і майнових прав недієздатних осіб (дітей, позбавлених батьків, душевнохворих)”. Під опікою також розуміють осіб та заклади, на які покладено таке спостереження. Особу, якій доручено опіку, називають опікуном, а її обов’язки опікунством. Під піклування, порівняно з опікою, може потрапляти значно більш широка категорія дітей. До них, зокрема, належать діти, батьки яких:

- померли;
- позбавлені батьківських прав;
- обмежені в батьківських правах;
- визнані безвісно відсутніми;
- недієздатні (обмежено дієздатні);
- відбувають покарання у виправних колоніях;
- звинувачені в скоєнні злочинів і перебувають під вартою;
- відхиляються від виховання дітей;
- відмовляються забирати дітей з лікувальних, соціальних закладів, куди дитина поміщена тимчасово.

У будь-якій державі й суспільстві завжди були, є й будуть діти-сироти та діти, які через різні причини залишаються без батьківського піклування. І в цьому випадку суспільство й держава бере на себе опікування щодо розвитку й виховання таких дітей.

2005 рік став роком кардинальних змін у державній політиці стосовно захисту прав дитини. Прийнятий у січні 2005 р. Закон України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” задекларував пріоритетність сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Діюче в Україні законодавство можна умовно поділити на 3 групи:

- 1) документи, що безпосередньо стосуються дітей-сиріт та безпритульних дітей (Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1994 року № 267; Постанова Кабінету міністрів України від 30 березня 1996 року № 380 „Питання центру по усиновленню дітей при міністерстві освіти України”; Закон України „Про органи й служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх”; Постанова Кабінету Міністрів України „Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків”; Указ Президента України „Заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків”);
- 2) документи, які окреслюють права дітей в Україні загалом (Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини; Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту й розвитку дітей; Національна програма „Діти України”; Закон України „Про освіту”, Закон України „Про охорону дитинства”);
- 3) документи, які регулюють соціальну сферу діяльності установ та організацій (Закон України „Про благодійництво та благодійні організації”; Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 року № 2859; Закон України із змінами та доповненнями від 5 лютого 1993 року № 2998 „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”).

Протягом цих років було здійснено й перші практичні кроки реформування державної системи соціально-правового захисту дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування.

Юридично інституція прийомної сім'ї (ПС) та дитячий будинок сімейного типу (ДБСТ) в Україні була закріплена Законом України № 2401-III „Про охорону дитинства” (від 26.04.2001 р.) та Сімейним кодексом України № 2947-III (від 10.01.2002 р. у редакції від 04.06.2009 р.), але пріоритетного значення ця проблема набула після прийняття Закону України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (зі змінами та доповненнями, внесеними законами України від 5.10.2006 р. № 230-V та від 7.02.2007 р. № 609-V), що визначив правові, організаційні, соціальні засади й гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства.

Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України „Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу” від 26.04.2002 р. № 564, „Про затвердження Положення про прийомну сім'ю” від 26.04.2002 р. № 565 та „Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини” від 24.09.2008 р. № 866,

основними напрямками вирішення проблеми соціального сирітства в Україні є пріоритетна підтримка сімейних форм виховання та проживання дітей ГСР як альтернативних форм виховання, згідно зі світовим стандартом. Також 2008 рік було проголошено Роком національного усиновлення, тобто влада була повинна зробити так, щоб дітей-сиріт у країні стало менше, а точніше, щоб дітей-сиріт всиновлювали більше.

Рік національного усиновлення передбачав популяризацію не лише усиновлення, але й іншої форми сімейного виховання, а саме: родинної опіки (піклування) – коли родичі/друзі/близькі люди приймають у власну сім'ю осиротілу дитину. За результатами нашого аналізу також визначилася негативна тенденція до зростання кількості відмов опікунів від виконання своїх обов'язків через відсутність порозуміння (16,7%) або виникнення конфліктної ситуації (23,1%). Це свідчить про те, що такі сімейні форми, як усиновлення й опіка (піклування) сьогодні ще не можуть подолати чинник соціального сирітства.

Одним з напрямків подальшого вирішення проблеми ліквідації соціального сирітства в Україні є впровадження інших інституцій сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу як повноцінних альтернативних сімейних форм виховання. Такі альтернативні форми виховання відрізняються від попередніх перш за все тим, що держава гарантує цим формам сімейного виховання дітей ГСР постійну матеріальну й соціальну підтримку [2]. Державна соціальна підтримка й матеріальне забезпечення, що отримують батьки-вихователі, у 70,9% (за даними соціальних опитувань) стає вагомим аргументом з боку прийомних батьків щодо створення ПС або ДБСТ. У зв'язку з цим останнім часом відзначають динаміку приросту кількості створених за підтримки держави прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та зростання кількості дітей, які перебувають у цих сімейних формах виховання.

Отже, успішне завершення процесу вдосконалення системи соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування надасть можливість не лише більш успішно вирішувати проблему соціального сирітства, але й сприятиме соціальному захисту дітей в Україні загалом.

Література

1. **За даними** Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту // Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту : офіц. сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/sport
2. **Положення** про дитячий будинок сімейного типу, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 року // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 18.

Ю. С. Литовченко

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ ЯК ЗАСІБ АДАПТАЦІЇ ЛЮДИНИ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО СТАРОСТІ

Україна належить до країн з високим рівнем старіння населення. Щороку частка осіб, які є старшими працездатного віку в загальній структурі населення збільшується. Дані демографічного прогнозу свідчать про подальше зростання частки осіб похилого віку в загальній кількості населення.

Рішення проблеми соціокультурного розвитку людей похилого віку в сучасному соціальному контексті необхідно шукати в сфері дозвілля. Це обумовлено тим, що в літньому віці в більшості випадків змінюється структура життєдіяльності. Через раннє припинення трудової діяльності, з неї можуть повністю випадати освітня та професійно-трудова сфери, а побутова – значно скорочуватися через прогрес у медичному і побутовому обслуговуванні. Все це призводить до значного збільшення обсягу вільного часу.

Останнім часом зростає інтерес до проблем соціальної геронтології. Необхідність збереження активного життя в літньому віці – одна з актуальних тем сучасних наукових досліджень. У даному контексті розглядаються такі питання, як фактори старіння (припинення трудової діяльності, звуження звичного кола спілкування тощо), адаптація до нових зовнішніх умов, зниження інтелектуальних можливостей, що віддаються перевага копінг-механізмів (механізми подолання складних життєвих ситуацій) та ін. Серед вчених, що присвятили свої дослідження цієї темі, варто відзначити Є. Авербуха, М. Александрову, Л. Анциферову, Л. Бороздину, О. Краснову, С. Максимову, Н. Сачук, Н. Петрову, Г. Томпсона, К. Форда та ін. У цих роботах детально розкриваються питання соціальної та соціально-психологічної адаптації осіб старших вікових груп, особливості їхнього дозвілля, теорія і практика соціальної роботи з літніми людьми, проблеми вироблення позитивних установок у суспільстві по відношенню до людей похилого віку. Проте на сьогодні частка досліджень, присвячених проблемі організації вільного часу як засобу адаптації людини похилого віку до старості є дуже невеликою, тобто у теоретичному та практичному аспектах проблема залишається мало розробленою. Усі зазначені протиріччя зумовили актуальність статті.

Старість є останнім етапом онтогенезу людини. Головною її особливістю є генетично зумовлений процес старіння, який проявляється в еволюційних змінах в організмі та психіці, послабленні їх функціонування. Фізіологічні перетворення, а також соціально-

психологічні чинники впливають на особистісну сферу, поведінку, спосіб життя старої людини [1, с. 34].

Проблеми літніх у сучасному суспільстві розглядаються звичайно як наслідок індустріалізації й урбанізації. На думку Т. Харевен, такі пояснення досить спрощені. Вона пропонує вивчати проблеми старіння у зв'язку з історичними зрушеннями в трьох областях індивідуальної життєдіяльності: локалізація в історичному часі, ефективність у сфері праці, соціальні орієнтації й функції родини стосовно літніх. У свою чергу, необхідно розглядати наступні культурно-соціальні фактори, які визначають, по-перше, специфіку процесу старіння, по-друге, положення літніх у суспільстві: володіння власністю та дохід, стратегічні знання, працездатність, взаємна залежність, традиції й релігія, втрата ролей і рольова невизначеність, втрата минулого. Дохід – це те, на чому тримається економіка літньої людини, а якщо його немає, то літня людина попадає в пригноблену групу й цілком залежить від добродійності суспільства. Власність є основою в забезпеченні незалежності й безпеки літньої людини [4, с. 15].

У масовій свідомості роль пенсіонера, літньої людини – дуже неясна й у суспільстві відсутні відповідні рольові очікування. Коли людина старіє, суспільство й родина як суспільна одиниця не пред'являє до нього ніяких вимог, відкидає його, тим самим позбавляє певної ролі, міняє статус [2]. Рольова невизначеність деморалізує літніх. Вона позбавляє їхньої соціальної ідентичності й часто впливає на психологічну стабільність. Адже повсякденне рутинне життя літніх не є виконанням якої-небудь ролі. А крім того, неструктуровані ситуації пізнього життя викликають депресії й тривогу, тому що літні почувають вакуум соціальних очікувань і недолік норм для них. Літній вік – це така стадія в життєвому циклі, де відбуваються систематичні соціальні втрати й відсутні придбання. Головні життєві завдання виконані, відповідальність зменшується, залежність зростає. Ці втрати пов'язані із хворобами й фізичним нездужанням. Ці втрати та кореляти залежності, ізоляції й деморалізації прогресивно збільшуються в пізньому житті. Вони ясно показують літній людині зниження участі в соціальному житті й збільшення його маргінальності.

Моральна система сучасної західної цивілізації віддає перевагу молодості, енергії, ентузіазму й новаторству як антиподам пасивної, відсталого старомодної старості. Усі ці цінності разом з вірою у власні сили, автономією й незалежністю передаються в ході соціалізації новим поколінням, які засвоюють вікові стереотипи разом з інтерналізацією нових рольових функцій [4]. Із цього погляду старість представляється як втрата соціальних ролей.

Вийшовши на пенсію, людей втрачає одну з головних ролей – перестає бути „добувачем” у родині, трудівником у суспільному змісті. У сучасному суспільстві трудова діяльність виконує цілий ряд функцій. Вона не тільки забезпечує людині засобу існування, дає певний статус,

але й реалізує соціальну активність індивіда. На рівні особистості вона розглядається як здатність до свідомого виявлення й твердженню свого місця в системі суспільних відносин і самореалізації. Соціальна активність є заходом соціальної діяльності і її метою є реалізація інтересів суспільств, особистості як члена даної соціальної спільності. Для будь-якої людини трудова діяльність є передумовою його повноцінності, цікавому життю, творчій діяльності. Тому необхідна робота й літнім, у яких коло особистих інтересів значно обмежується й звужується [3, с. 119].

Отже, зміни умов життя літніх людей у зв'язку з перехідними процесами в суспільстві, а також виходом на пенсію поставили їх перед необхідністю адаптації до цих процесів. Незважаючи на те, що дані процеси вивчаються не один рік, механізм адаптації до життя в літньому віці фактично поза увагою дослідників навіть на понятійному рівні.

Зміна психосоціального статусу в старості відрізняється від попередніх віків звуженням кола можливостей, як фізичних, так і соціальних; і складається з декількох стадій: настання старості, вихід на пенсію, вдівство. Задоволеність життям і успішність пристосування до настання старості залежать у першу чергу від здоров'я. Негативний ефект слабкого здоров'я може зм'якшуватися за рахунок механізмів соціального порівняння й соціальної інтегрованості [5]. Також важливу роль відіграють матеріальне становище, орієнтація на інший, прийняття змін. Реакція на відхід на пенсію залежить від бажання залишити роботу, здоров'я, фінансового становища, відношення колег, а також від ступеня запланованості відходу. Вдівство, як правило, несе самотність і небажану незалежність. У той же час воно може дати людині нові можливості для особистісного росту. При цьому зміст, вкладений у події, що відбуваються, особистістю, часто є більш важливим, ніж самі ці події.

Аналіз загальних закономірностей соціальної адаптації людей похилого віку вимагає строгого визначення цього поняття й співвіднесення його із близьким поняттям соціалізації. Більшість вітчизняних психологів сходиться в думці, що соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – більш великий процес, чому адаптація [1]. Соціальну адаптацію визнають одним з механізмів соціалізації. По-перше, вона дозволяє „особистості (групі) активно включитися в різні структурні елементи соціального середовища шляхом стандартизації повторюваних ситуацій, що дає можливість особистості (групі) успішно функціонувати в умовах динамічного соціального оточення” [3, с. 9]. По-друге, вона дає індивідові можливість ухвалювати соціальні ролі в процесі адаптації. Соціалізацію й соціальну адаптацію розглядають як процеси близькі, взаємозалежні, взаємообумовлені, але не тотожні [2].

У той же час не виникає ніяких сумнівів у тому, що проблема соціалізації людей похилого віку не тільки існує, але й більш значима для цього вікового періоду в порівнянні з попереднім. Успішна соціалізація людей похилого віку – одна з основних умов підтримки високої якості їх

життя. Але рівень медичного обслуговування й матеріального забезпечення не співвідноситься прямо з рівнем психологічного комфорту й оптимальним для людини стилем життя. Це доводиться й тим, що питання, пов'язані із психологічним станом і соціально-психологічною адаптацією літніх, у першу чергу почали досліджуватися в найбільш розвинені й економічно благополучних країнах, де пенсійне забезпечення й медичне обслуговування людей похилого віку перебувають на досить високому рівні. Складність полягає в тому, що, якщо економічні й медичні питання можуть вирішуватися централізовано й стандартно для всіх людей певної вікової групи, то проблеми психологічні повинні вирішуватися індивідуально, на основі особистісних якостей літньої людини й соціальної ситуації.

Говорячи про соціальну адаптацію стосовно до людей похилого віку, М. Александрова дає наступне визначення: „Під соціальною адаптацією розуміється те, як старі люди, що одержали нові якості в силу віку, пристосовуються до суспільства, і як суспільство пристосовує старих людей до себе” [5]. Деякі автори (М. Александрова, Н. Панина) називають старість „віком поганої адаптації”, яка відбувається внаслідок різних соматичних і психічних змін особистості, а також у зв'язку зі змінами в сімейнім житті й навколишньому оточенню. Вивчаючи проблеми адаптації людей похилого віку до статусу пенсіонера за допомогою індивідуально-рольового підходу, М. Александрова припустила, що соціальна адаптація літніх полягає у входженні в коло ролей, відповідних до статусу пенсіонера.

Повсякденне, рутинне життя літніх, як правило, не є виконанням якої-небудь ролі, а неструктуровані ситуації пізньому життю викликають депресії й тривогу, тому що літні почувають вакуум соціальних очікувань і недолік норм для них. Цілком справедливо літній вік називають стадією систематичних соціальних втрат і відсутності придбань. „Головні життєві завдання виконані, відповідальність зменшується, залежність зростає. Ці втрати пов'язані із хворобами й фізичним нездужанням. Ці втрати і їх кореляти залежності, ізоляції й деморалізації прогресивно збільшуються в пізньому житті” [1]. Вони ясно показують літній людині зниження участі в соціальному житті й збільшення його маргінальності.

Іншим фактором, що визначає соціальну адаптацію, є ціннісні норми, еталони, традиції суспільства в цілому й людей похилого віку в ньому, тому що адаптація не може бути досліджена поза зв'язком з функціонуванням суспільних відносин у цілому, поза об'єктивними соціальними процесами. З погляду В. Агеєва, „успішність адаптації в нових умовах прямо пов'язана з успішністю (швидкістю, обсягом, „точністю”) оволодіння стереотипами нової групи”[34]. При цьому процеси групової ідентифікації й засвоєння групових стереотипів ідуть паралельно й обумовлюють один інший, тобто стереотипи починають

засвоюватися в тому випадку, якщо людей ідентифікує себе із групою, повною мірою усвідомлює себе її членом.

Успішність адаптації залежить від ступенів статусної й рольової визначеності, які прямо пропорційні рівню соціальної ідентичності, тобто ступені ототожнення чоловічком себе з певними культурної, національної, соціальної й віковий групами. У масовій свідомості роль пенсіонера, удівця, просто літньої людину – дуже неясна, і в суспільстві відсутні відповідні рольові очікування. Втрата ролей і, як наслідок цього, рольова невизначеність деморалізують літніх. Це позбавляє їхньої соціальної ідентичності часто впливає на психологічну стабільність.

Необхідність знайти адекватну сферу застосування активності людей похилого віку зв'язана й з тим, що пік соціальної активності літніх збігається з передпенсійним періодом (у чоловіків у віці 56 – 60 років, у жінок від 50 до 55 років). На думку дослідника В. Паціорковського це пов'язане з посиленням напруги, що виникає у зв'язку з неминучим звільненням від зайнятості. Однак можна припустити, що причина полягає в особливостях протікання вікової кризи, у процесі самосвідомості особистості, у результаті якого й виникає переоцінка цілей, цінностей, інтересів і потреб [40]. З виходом на пенсію в літньої людини міняється число соціальних груп, з якими вона взаємодіє, що спричиняє якісну трансформацію в усвідомленні себе. Так, члени родини очікують, що після виходу на пенсію літня людина стане більше уваги приділяти домашнім турботам, але людина, що пішла на пенсію, не тільки не орієнтована на домашнє господарство, але й дає низьку оцінку такому способу проведення часу. В. Шапиро на основі проведених досліджень також відзначає, що найбільше часто з негативних наслідків припинення роботи відзначається збільшення навантаження по будинку й при цьому відчуття своєї марності. Швидше за все, домашня робота не розглядається людьми похилого віку як суспільно корисна. Крім того, на думку Л. Липової, вони почувають себе відірваними від колективу. Спільна діяльність, що має суспільну значимість, відновлює автономію й незалежність літньої людини, компенсує йому зменшення особистісного соціального потенціалу, тому в періоди, що передують старості, літні тяжіють до активного соціального життя. Л. Анциферова, відзначає, що люди похилого віку прагнуть і можуть бути корисні для суспільства [4]. Літні консервативні, догматичні в тому випадку, якщо вони не зайняті трудовою діяльністю, особливо пов'язаної із творчістю.

Тому більш молоді члени суспільства часто відмовляються додержуватися порад літніх, тим більше не завжди розуміють їхні переживання. Пошуки виходу із цього кола викликають у людей похилого віку прагнення спілкуватися з однолітками. Потрібує уваги саме актуальність контактів з однолітками, а не зі членами своєї родини. При цьому допомоги й розуміння багато літніх людей прагнуть знайти теж в однолітків, а не в рідних. Це пов'язане з економічним становищем молодих, які часто не можуть брати на себе повністю утримання старих

батьків, а також з тим, що, як і в підлітковому віці, інше покоління погане розуміє їх.

Таким чином, подолати виникаючі проблеми, знайти спосіб адекватної соціально-психологічної адаптації до тієї ситуації, у якій вони перебувають, люди похилого віку можуть скоріше в спілкуванні з однолітками, які зустрічаються з тими ж проблемами, мають приблизно такі ж життєвий досвід та стереотипи сприйняття. При цьому, безумовно, необхідно враховувати той факт, що група людей похилого віку неоднорідна по соціальному складу, життєвому досвіді, стереотипах і ціннісним еталонам, а тому спілкування необхідно налагоджувати серед людей з подібним соціальним статусом, загальними ціннісними орієнтаціями й установками.

Розширення й поглиблення спілкування стає неодмінною умовою соціалізації в цьому віці. Складність формування нових особистісних контактів пов'язана з тим, що багато літніх людей зазнають комунікативних труднощів. Фундаментальні дослідження показують, що в більшості випадків люди похилого віку страждають від порушень у сфері комунікації й від конфліктів, що ставляться до цієї області [40]. Дві третини літніх людей, що звернулися за допомогою в психіатричну амбулаторію інституту, говорили про проблеми контактів.

Дослідження показують, що існує кілька способів компенсації тієї емоційної напруги, у якій перебувають люди похилого віку, підвищення рівня їх соціально-психологічної адаптації. Це спілкування із природою, захоплення мистецтвом (як у плані творчості, так і в плані сприйняття), поява нової значимої діяльності, нових інтересів, перспективи (це особливо важливо для людей старше 70 років).

Емпіричні дані свідчать про те, що спілкування із природою, хатніми тваринами (кішками, собаками й іншими), догляд за кімнатними квітами, садом і городом суттєво знижують рівень напруженості, компенсують недолік спілкування літньої людини. У людей, що багато часу проводять на природі, менш виражений страх самотності, нижче рівень агресії й практично не спостерігається депресивний стан [3].

Не менш значимий вплив виявляє й захоплення мистецтвом. Люди похилого віку, який часто ходять у театр, консерваторію, відвідують музеї й виставочні зали, психічно набагато стійкіше й меншою мірою піддані депресіям, ніж їхні однолітки, які байдужі до мистецтва. Можна припустити, що ці інтереси, входячи в структуру особистості, утворюють стійку мотивацію, яка не змінюється із кризою й не піддана динаміці залежно від статусу, кола спілкування й інших вікових факторів [4]. Така поведінка стає тим стилем життя, який надає стійкість адаптаційному процесу в цілому.

Розглянуті нами проблеми соціально-психологічної адаптації й соціалізації людей похилого віку показують, що в їхньому розв'язанні багато суперечливих позицій, що пов'язано з наявністю численних і різноманітних концепцій особистості і її генези. Деякі фактори, що

впливають на психологічну стійкість і активність людей похилого віку, описані нами вище. Однак потрібно визнати, що для того щоб інтерпретувати пізній період життя людину як період розвитку особистості, необхідно проводити цілеспрямовані дослідження особливостей самоідентифікації, аналіз „образу Я” і ступені його цілісності, адекватності й усвідомленості в людей літнього віку, зміни типу активності літньої особистості. Дослідження ролі творчості, різних стилів життя, спілкування в процесі соціалізації, впливу цих факторів на ступінь фрустрованості й психічної напруги в літньому віці разом з аналізом ступеня впливу соціальних змін на цілісність особистості допоможе розв'язку цієї проблеми.

Крім того, на нашу думку, правомірно порушувати питання про широке наукове обґрунтування й практичним впровадженні ідеї постійної (безперервної) освіти стосовно до людей похилого віку. Знання основних закономірностей буде сприяти соціально-психологічній адаптації людей у пізньому періоді життя, допоможе організувати з ними профілактичну й корекційну роботу, яка дасть ефективні результати.

Таким чином, ті психологічні зміни, які відбуваються в процесі старіння, ставлять у якості першочергового завдання дослідження їх динаміки й особливостей соціальної поведінки літніх. Оскільки одним із провідних механізмів, що забезпечують цілісність особистості й передбачуваність її діяльності, є соціальна адаптація, ця проблема виходить у центр наших дослідницьких інтересів.

Література

1. Котельников Г. П. Геронтология и гериатрия : [учебник] / Г. П. Котельников, О. Г. Яковлев, Н. О. Захарова. – Москва, Самара : Самарский Дом печати, 1997. – 800 с. **2. Соціальна робота** : [навч. посіб.] / під ред. А. М. Панова, Е. И. Холостовой]. – М. : Соціально-технологічний інститут, 1997. – 234 с. **3. Соціальна робота** / [під загальною редакцією проф. В. И. Курбатова]. – М., Ростову-на-Дону : „Фенікс”, 1999. – 576 с. **4. Справочное пособие** по социальной работе / [Л. С. Алексеева, П. В. Бобкова, Г. Ю. Бурлака и др.] – М. : Юрист, 1997. – 168 с. **5. Холостова Е. И.** Социальная работа с пожилыми людьми : [учебное пособие] / Е. И. Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация „Дашков и КО”, 2002. – 295 с.

С. І. Немічєва

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Сьогодні Конституцією України, кожному громадянину гарантується „соціальне забезпечення за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника, для виховання дітей і в інших випадках, встановлених законом”. Це означає, що держава бере на себе зобов’язання сприяти збереженню і продовженню повноцінного життя літньої людини, визнає свій борг перед ним. Для здійснення повномасштабних функцій соціальної допомоги, підтримки та соціального забезпечення в Україні діє система соціального захисту, на функціонування якої відпускаються бюджетні кошти. Все працездатне населення, все суспільство в цілому, підтримує літніх і старих співгромадян. Конкретне вираження соціальний захист людей похилого знаходить в системі пільг на житло, ліки, проїзд, предмети першої необхідності для літніх, ветеранів та інвалідів, надання державної пенсії по старості і т.п.

Соціальна робота сприяє виявленню позитивного потенціалу громадян похилого віку, допомагає оцінити накопичений практичний досвід, наблизити національну політику та соціальні програми до потреб старіючого населення.

Державна соціальна політика диктує адресність соціальної допомоги, прагне до перетворення людини похилого віку в суб’єкта соціального захисту.

Аналіз психологічної, соціологічної, медичної літератури, літератури із соціальної роботи та геронтології свідчить про наполегливі пошуки вченими та практиками умов і механізмів соціального обслуговування роботи людей похилого віку. В своїх працях про проблеми старості, вікові особливості та зміни в організмі людини писали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Цицерон, Аристотель, Ф. Бекон, Ж.-А. Кондорсе, І. Фішер. Про зміни в організмі старіючої людини та вікові особливості писали Є. Авербух, Д. Бромлей, Ю. Гарнавський, Ф. Гізе, І. Кон та ін. Різноманітні аспекти організації системи соціального захисту, обслуговування людей похилого віку та різних видів допомоги їм розглядають дослідники: М. Бабкін, Л. Бакус, О. Гончарова, С. Григор’єв, В. Іглін, Г. Маркізе, Т. Парсонс, М. Фірсов, О. Холостова.

Аналіз зазначеної літератури показав, що проблеми людей похилого віку носять комплексний характер (соціальні, побутові, економічні, психологічні, педагогічні, медичні тощо), тому соціальне обслуговування також повинно носити комплексний характер. А краще – системним, коли допомогу конкретній людині здійснює персонал в

команді, вирішуючи ці проблеми взаємопов'язано. Нажаль, на сьогодні в соціальних службах для людей похилого віку їм надають переважно побутові та медичні послуги.

Тому, ураховуючи актуальність проблем соціального захисту людей похилого віку, недостатню розробленість в науковій літературі системного підходу до їх вирішення цих проблем, мета та завдання нашої статті є достатньо актуальними.

Соціальна політика відносно людей похилого віку базується на трьох напрямках: соціальному захисту, соціальній допомозі й соціальним обслуговуванні. Соціальний захист – це комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян літнього й старечого віку. Наприклад, соціальний захист інвалідів, серед яких більшість громадян літнього й старечого віку визначається, як „система гарантованих державою економічних, соціальних і правових заходів, що забезпечують інвалідам умови для подолання, заміщення (компенсації) обмежень життєдіяльності й спрямованих на створення ним рівних з іншими громадянами можливостей участі в житті суспільства” [1]. „Соціальна допомога – це забезпечення в грошовій або натуральній формі, у вигляді послуг або пільг, надаваних з обліком законодавчо встановлених державою соціальних гарантій по соціальному забезпеченню” [1]. Соціальне обслуговування – це сукупність соціальних послуг, які надаються громадянам літнього й старечого віку в домашніх умовах або спеціалізованих державних або муніципальних установах. „Соціальне обслуговування громадян літнього віку й інвалідів являє собою діяльність по задоволенню потреб зазначених громадян у соціальних послугах” [1].

Соціальний захист реалізується через профілактику й реабілітацію, що мають своєю метою зберегти добробут старої людини, зменшивши фактори ризику; через підтримку, що представляє собою допомога, необхідну старим людям для збереження максимально можливого рівня самостійності; і через представництво, тобто захист інтересів старих людей, визнаних недієздатними, від їхнього імені для надання необхідної допомоги. Соціальний захист стратегічного рівня – це напрямку державної соціальної політики відносно людей похилого віку. Особливістю її на сучасному етапі є перенос центру ваги безпосередньо на місце. Це можуть бути як установи соціального захисту й соціального обслуговування, так і родина літньої людини. Прийняте положення про територіальну соціальну службу, яка призначає для надання невідкладних заходів, спрямованих на тимчасову підтримку життєдіяльності літніх і старих громадян, що гостро бідують у соціальному захисті.

Соціальний захист і соціальний обслуговування реалізується на державному, обласному рівнях і в секторі недержавного соціального обслуговування.

Якісне обслуговування людей похилого віку неможливо без ефективної системи соціального керування, побудованого за вимогами часу. Світова практика віддає перевагу в роботі з людьми похилого віку системі соціального менеджменту. В Україні соціальний менеджмент тільки починає розгортатися. Для успішного здійснення керування необхідні спеціальні кадри – менеджери в соціальній сфері. Необхідність соціального менеджменту пов'язана з ефективністю реалізації функцій керування, які полягають „у цілеспрямованому впливі на зв'язку й відносини людей у процесі життєдіяльності суспільства й керування ними” [2]. Функції соціального менеджменту багато досліджувалися різними вченими й практиками, починаючи від С. Тейлора й М. Вебера, закінчуючи сучасними дослідниками цієї області, що бурхливо розвивається в Україні, керування.

Особливостями соціального менеджменту в роботі з людьми похилого віку є:

- § комплексність підходу до праці й дозвілля літньої людини, що припускає організацію тісної взаємодії різних фахівців;
- § облік вікових та психологічних особливостей і соціального стану літньої людини;
- § реалізації місії установи як допомоги в реабілітації, у підтримці соціальної активності, продовженні життя літньої людини;
- § організація зусиль кожного фахівця установи як елемента в цілісній системі соціальної допомоги;
- § специфічна мотивація милосердя для кожного працівника соціальної установи для людей похилого віку, незалежно від статусу й займаної посади [3].

Облік цих особливостей дозволяє прагнути до керування за результатами. Цей сучасний тип керування заснований на розумінні того, що „основне завдання керівника – домагатися результатів. Їхнє досягнення припускає, що не припиняється повторення основних елементів процесу керування – планування, здійснення планів і контролю. Основними етапами процесу керування за результатами є процес визначення результатів, процес керування по ситуації й процес контролю над результатами” [2].

Стан соціальної роботи в Україні порушує питання про відповідність професійних соціальних працівників посадам, що вони займають. Так, наприклад, дослідження, виконане І. Албеговою, виявило „неузгодженість суцього й винного: соціальні працівники у своїх клієнтах і в самій роботі бачать засіб для реалізації своїх проблем, у той час як центром професійної мотивації повинен бути клієнт” [4]. Тому для менеджера стає особливо важливими процеси навчання й добору персоналу для виконання тих або інших програм або проектів. В інформаційно-комунікативній стороні соціальної роботи важливо дотримувати одного з головних принципів – позитивна спрямованість. У

роботі із клієнтами й підопічними необхідно підсилити акцент на тому позитивному, що є в їхній життєвій ситуації й що може принести співробітництво із соціальною службою. Крім позитивного погляду на літню людину, необхідно розбудовувати в персоналу творчий підхід до справи, творче мислення. Це викликане, насамперед, новизною розв'язуваних професійних завдань, що як становить соціальної праці. Навчання процесам творчого мислення й вирішення проблем, усунення перешкод, розвитку уяви, тренування в індивідуальнім і колективнім вирішенні проблем допомагають розбудовувати творчі здібності учасників навчання, або, принаймні навчити їх, як краще використовувати свої потенційні здатності.

Державна система соціального захисту „настроєна” у даний момент, на продовження життя літньої людини. Нова модель старості, прийнята світовим співтовариством, розцінює літньої людину, як значний людський потенціал, який може й повинен бути залучений у соціально активне життя. Зовсім неприйнятним є погляд на літню людину, як на баласт суспільства.

Медико-соціальне дослідження показало, що причиною першорядної значимості проживання в геронтологічному центрі є зниження здатності до самообслуговування. Це говорить про велику значимість медичної й соціальної роботи геронтологічного центру, тому що більш третини людей похилого віку не можуть обійтися без постійного медичного відходу й соціального обслуговування. На другому місці – відсутність свого житла. Це означає, що люди похилого віку прагнуть бачити в геронтологічному центрі рідний будинок, наповнений турботою близьких людей. На третьому місці – проблема самотності літньої людини. Це свідчить про те, що старі потребують спілкування, шукають його, намагаються організувати свої соціальні контакти [4].

У роботі з людьми похилого віку використовується комплексний метод - медико-соціальна реабілітація. Вона припускає реалізацію системи конкретних медико-соціальних заходів, застосування новітніх досягнень психології, реабілітології, геронтології, соціальної роботи. Комплексна реабілітація здійснюється шляхом різних видів медичної терапії, психотерапії, бібліотерапії, трудотерапії, масажу, лікувальної гімнастики. Головними двигунами процесу реабілітації можна назвати активну позицію літньої людини відносно власної реабілітації й зацікавленість персоналу соціальної установи в її результатах.

Отже, надзвичайно важливе застосування в роботі як із проживаючими, так і з персоналом гуманітарних технологій, що сприяють розвитку необхідної мотивації праці й спілкування. А, що також допомагають уникнути стресів і професійного вигорання, зберегти позитивне відношення до процесу й результату спілкування. Щоденна практика профілактики емоційного вигорання в медичних і соціальних працівників показує, що при застосуванні спеціальних програм і

використанні спеціального сенсорного устаткування, порушений внутрішній баланс фахівців швидко відновлюється.

Ефективне управління системою соціального захисту, вибудовування нових керівних відносин в установі соціального обслуговування сприяє повноцінній реабілітації.

Література

- 1. Соціальна робота** : [навч. посіб.] / під ред. А. М. Панова, Е. И. Холостовой]. – М. : Соціально-технологічний інститут, 1997. – 234 с.
- 2. Соціальна робота** / [під загальною редакцією проф. В. И. Курбатова]. – М., Ростову-на-Дону : „Фенікс”, 1999. – 576 с.
- 3. Справочное пособие** по социальной работе / [Л. С. Алексеева, П. В. Бобкова, Г. Ю. Бурлака и др.] – М. : Юрист, 1997. – 168 с.
- 4. Холостова Е. И.** Социальная работа с пожилыми людьми : [учебное пособие] / Е. И. Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация „Дашков и КО”, 2002. – 295 с.

УДК [378.015.31 : 17] : 379.8

І. І. Асєєва

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ У ДОЗВІЛЛЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У просторі дозвілля помітні зміни ціннісних орієнтацій у зв'язку з падінням рівня загальної культури, руйнуванням традиційних норм і цінностей, поширенням елементів спрощеної масової культури. У сучасних умовах молоді люди втрачають визначеність стосовно вибору лінії нормативної поведінки і, навіть знаючи норми й правила, не завжди дотримуються їх [1].

Створена раніше мережа закладів культури втрачає здобуті позиції через високі податки, „витратні” й неекономічні технології організації дозвілля. Відтак поле вільного часу молоді віддається на поталу приватним установам, які мало переймаються рівнем репрезентації цінностей духовної культури, тому в молодіжному середовищі зростають тенденції маргінальності духовно-творчої діяльності [3, с. 159-163].

Суперечливість ціннісних орієнтацій у сучасній соціокультурній ситуації призводить до того, що молоді люди втрачають здатність протистояти впливу негативним тенденціям, що сформувалися в системі молодіжної субкультури. У зв'язку з цим особливо **актуальним** є вивчення нових потреб і цінностей, що формуються в дозвіллевій сфері, окремих дозвіллевих видів, визначення ролі й місця дозвілля в житті сучасної молоді.

Дозвілля є невід'ємним елементом способу життя молодих людей, виступає засобом інтеграції в суспільство. Аналогічно, при розгляді просторової організації дозвілля молоді в системі професійної освіти всіх рівнів виявлено, що воно є засобом інтеграції в загальну систему освіти. Для здійснення такої інтеграції система освіти виступає інститутом, що структурує дозвілля, визначає його межі і напрям діяльності [4], що і обумовило мету даної статті – визначення особливостей формування ціннісних орієнтацій студентів у дозвіллевій діяльності.

Особливості сучасного етапу розвитку дозвілля в умовах суспільної трансформації вивчають Є. Володимиров, Т. Красильникова, Ю. Красильников, Т. Кисільова, В. Разумний, Ю. Стрельцов, та ін.

Аналіз визначень дозвілля дає змогу сформулювати погляд на дозвілля як на цілеспрямовану, орієнтовану діяльність, що реалізується в системі виховання. Такий підхід підкреслює соціально-педагогічний характер дозвілля.

Студентство, як соціальна група, вирізняється знаннями, цілями, цінностями, поведінкою, оцінкою та ставленням до оточуючого середовища. Студентство також вирізняється певним спільним видом діяльності (навчання), спільним побутом (проживання в гуртожитках), особливостями спілкування у студентських групах. Студентська молодь є суб'єктом, як освітньо-професійної, так і соціально-культурної діяльності. Навчальна діяльність студентів проходить у постійному взаємозв'язку з дозвіллевою діяльністю, у якій студент має можливість взаємодіяти з соціальним оточенням та задовольняти різні соціальні потреби. Звідси випливає, що структура та зміст дозвіллевої діяльності студентства зумовлюються як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками [5].

Важливою умовою оптимального вирішення завдань, що стоять перед студентом у роки навчання, є розуміння важливості раціональної організації часу і наявності досвіду його використання. Особливо проблемним для багатьох студентів є використання вільного часу. Вільний час приваблює студентів нерегламентованістю, самостійним вибором різних занять, можливістю поєднувати в ньому різні види діяльності: розважальні, творчі. Однак потужний педагогічний потенціал вільного часу для значної кількості студентів залишається неусвідомленим, нереалізованим. Вільний час сприймають як час розваг [6].

Ринкові відносини у сфері культури обернулися великими негативними наслідками для молоді, їх упровадження спричинило таке явище, як робота студентів у позанавчальний час з метою заробітку

До неймовірних розмірів зменшилася кількість джерел, за допомогою яких забезпечується передача культурних цінностей молодим людям. Різко скоротилася сфера професійної та аматорської творчості, зокрема сотні тисяч гуртків художньої самодіяльності, прикладного мистецтва, а разом з цим – і кількість самих духовних цінностей.

У сучасних умовах практично єдиним каналом, який забезпечує широкий доступ абсолютної більшості молоді до художніх цінностей вітчизняної та світової культури, стало телебачення і частково магнітофон. У наш час вже нікого не здивує наявність такого звичного атрибуту побуту, як телевізор, і це ніяк не залежить ні від типу поселення, ні від віку та статі. Однак, це відразу відбилося на структурі вільного часу молодих людей, найбільша кількість яких проводить свій вільний час біля екрана телевізора [2].

Порівняно мало молоді захоплюється технікою. Вагомішу цінність для молоді представляють можливості спілкування з друзями. Причому протягом останніх років такі цінності, як спілкування, контакти, взаємопорозуміння з людьми залишаються незмінними за рангом. Ця група тісно коригується віком молоді: чим менший вік, тим більше можливостей для спілкування. На спілкування з друзями впливає й матеріальний рівень та сімейний стан: неодружені, з високим рівнем прибутку молоді люди можуть собі дозволити проводити вільний час у колі друзів, у кафе чи барі. Як і раніше, цінності навчання, духовного споживання, освіти і творчості займають провідне місце у свідомості лише незначної частки молоді. Постійне підвищення рівня освіти, творчий самовираз – реалізація таких і подібних їм цінностей потребує не тільки певних нахилів, але й багато часу, відмови від інших можливостей.

Таким чином, кожна з вікових груп молоді має свою власну, відмінну від інших, модель життєвого самовизначення. Перевага гедоністичних і споживацьких установок породжує трансформацію потреб (в умовах нерозвинутого культурного середовища та засилля масової культури), які ведуть до зниження смаків, нового споживання, що посилює первинні потреби. Пасивні форми проведення дозвілля, які мають інформаційно-розважальну спрямованість – прикмета нашого часу. Телевізор – вдома і компанія друзів – поза домом поглинають майже весь вільний час молодих людей. Складається враження деякої нерішучості молодого покоління. Наскільки це пов'язано із суспільним настроєм, що переважає, чи з особливостями способу життя цієї соціально-демографічної групи – відповісти непросто. У будь-якому випадку в подоланні такого стану молодими людьми і полягає одна з головних передумов успішного життєвого самовизначення.

У молодіжному середовищі виник своєрідний духовно-ідейний вакуум, пов'язаний з кризою колишньої системи соціальних цінностей і виникненням рис нової соціально-духовної парадигми та відродження національної ментальності. Відсутність соціального ідеалу і втрата минулих стимулів не тільки породжують духовну апатію, а й підсилюють напруження в пошуку життєвих цінностей як стрижня культури особистості [2].

Незважаючи на широкий спектр наукових проблем дослідження ціннісних орієнтацій, багато її аспектів залишаються невивченими.

Дискусійним залишається такий напрям, як ціннісне структурування дозвілля молоді.

Система цінностей розвивається і функціонує в певному соціальному середовищі, на певній матеріальній основі, яка, з одного боку, формує потреби молоді, а з іншого – являє собою умови, механізми і фактори їх задоволення. Вплив соціальних умов на суспільні процеси має макро- і мікрорівні, але останній, як правило, є багатоваріантною конкретизацією першої, її емпіричним проявом через такі механізми, як формальне (заклади культури) і неформальне (квартира, вулиця) мікросередовища, різні форми міжособистісного спілкування, соціально-культурна символіка і, звичайно, технічні засоби ретрансляції творів мистецтва.

На задоволення культурних потреб молоді, проведення дозвілля значно впливають соціально-економічні фактори: соціальний статус молодих людей та їх батьків, прибуток у родині, майно (власність), наявність вільного часу. При цьому матеріальне становище двояко відбивається на задоволенні культурних потреб – у безпосередній актуальній формі, коли певні соціальні групи молоді вже володіють предметами та способами опанування культури, і в опосередкованій потенційній, коли вони лише володіють реальною можливістю придбати ці предмети й засоби.

До особливостей молодіжного дозвілля відноситься своєрідність середовища його протікання. Батьківське середовище, як правило, не є пріоритетним центром проведення дозвілля молоді. Переважна більшість молодих людей воліють проводити вільний час поза будинком, у компанії однолітків. Коли йдеться про вирішення серйозних життєвих проблем, молоді люди охоче приймають поради і наставлення батьків, але в сфері специфічних дозвіллевих інтересів, тобто при виборі форм проведення, друзів, книг, одягу вони самостійні. Тяга до спілкування з однолітками зумовлена величезною потребою молоді в емоційних контактах. Її можна розглядати як: необхідну умову життєдіяльності людини і суспільства; джерело творчого перетворення індивіда в особистість; форму передачі знань і соціального досвіду; вихідний пункт самосвідомості особистості; регулятор поведінки людей у суспільстві; самостійний вид діяльності [2].

Відмінною якістю культурного молодіжного дозвілля є емоційна забарвленість, заняття улюбленою справою, зустрічі з цікавими людьми, відвідування значимих для себе місць, участь у важливих подіях.

Основні особливості культурного дозвілля молоді – високий рівень культурно-технічної оснащеності, використання сучасних дозвіллевих технологій, форм і методів, естетично насичений простір і високий художній рівень дозвіллевого процесу.

Дозвіллева діяльність є консолідуючим чинником, який зумовлює баланс процесів соціалізації та індивідуалізації особистості. Засвоєння індивідом культурних цінностей створює передумови його адаптації до

соціуму та залишає простір для розвитку, самореалізації та інтеграції особистості.

Особливостями процесу соціалізації студентської молоді у дозвіллевій діяльності є такі:

1. Двостороння взаємозумовлена співпраця молоді з викладачами, молодіжними лідерами, ровесниками, що сприяє саморозкриттю та самопрояву молоді, які неможливі за умов ізоляції від соціуму. Наявність педагогічного управління та координування спрямовує процес соціалізації у необхідному напрямку.

2. Відносна самостійність молодих людей та відповідальність за свої вчинки.

3. Створення базових умов для втілення власних творчих фантазій та задумів, реалізації фізичного потенціалу через спортивні заходи, безпосереднє спілкування із соціальним, культурним та природним середовищами, які відповідним чином впливають на формування системи цінностей молоді людини, сприяють набуттю досвіду соціальних зв'язків та соціальних ролей, будучи потужним засобом профілактики девіантних та інших асоціальних явищ [7, с. 328-329].

Завдання вищої школи полягає у підготовці майбутнього фахівця, здатного до різноманітних видів творчої діяльності. Студентська молодь у вільний час може обрати будь-який „набір” занять, але повноцінним він буде лише тоді, коли сприятиме розкриттю талантів і здібностей [7, с. 330].

Отже сфера дозвіллевої діяльності студентської молоді є вагомим засобом соціалізації та всебічного розвитку молоді на основі вільного вибору видів діяльності. Передумовами успішного становлення ціннісних орієнтацій у студентів – майбутніх соціальних працівників є соціальний досвід, потреби, установки особистості, наявність адекватного соціального середовища, організація соціально-виховного процесу. Для одержання позитивних результатів навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах необхідно створювати певні умови для організації дозвіллевої діяльності студентів.

Література

- 1. Белецька І. В.** Специфіка дозвілля в життєдіяльності молоді на сучасному етапі / І. В. Белецька // Соціальна педагогіка : теорія та практика – Луганськ, 2009. – № 4. – С. 35–39.
- 2. Бочелюк В. Й.** Дозвіллезнавство : [навч. посіб.] / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
- 3. Вербець В. В.** Формування та реалізація духовно-творчого потенціалу студентства / В. В. Вербець // Соціальна психологія. – Київ, 2004. – № 3. – С. 159–163.
- 4. Пішун С. Г.** Сутність категорії дозвілля в теоретичних дослідженнях / С. Г. Пішун // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі : зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2009 – Вип. 4. – С. 419–425.
- 5. Сидор І. П.** Формування культури дозвілля студентської молоді

України / І. П. Сидор // Вісник Черкаського університету. Педагогіка. – Черкаси, 2008. – Вип. 121. – С. 127–130. **6. Шевчук І. В.** Дозвіллева діяльність студентства як простір їх соціалізації / І. В. Шевчук // Вісник Львів. Педагогіка. – Львів, 2009. – Вип. 25 Ч. 2. – С. 326–331. **7. Шилофост В. А.** Моделирование в философии / В. А. Шилофост. – М., 1988. – 284 с.

УДК 364.4 – 053.2 – 053.6

А. В. Лазуренко

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ В УМОВАХ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

Соціальна робота з дітьми та молоддю в умовах сільської місцевості – одна з найскладніших ділянок соціальної роботи, що вимагає спеціалізованої професійної підготовки і особливих особистісних якостей. Складність ситуації обумовлена важкими умовами праці, побуту сільського населення, слабкорозвиненою інфраструктурою дозвілля, соціальних послуг, низьким рівнем життя села. Через дефіцит на селі соціальних служб для надання допомоги молоді соціальну роботу можуть здійснювати заклади додаткової освіти.

В умовах сільської місцевості важливого значення набуває, на наш погляд, інтегративна модель соціальної роботи з молоддю, тобто соціальна робота в широкому сенсі, що сприяє соціалізації молоді. У цьому аспекті соціальна робота частково співвідноситься з таким видом професійної діяльності, як соціальна педагогіка.

Загальні проблеми організації соціальної роботи з дітьми та молоддю у сільській місцевості визначені в ряді фундаментальних наукових досліджень. Це, зокрема, праці, присвячені з'ясуванню місця і ролі культурно-просвітницької діяльності у духовному розвитку людини (Т. Алексеєнко, С. Анісімов, І. Барвінок, Л. Бойко, О. Гавеля, Л. Миронова).

Українськими дослідниками (Т. Бакланова, О. Гончарова, Г. Загадарчук, В. Кірсанов, Є. Смірнова, М. Поплавський) обґрунтовані теоретико-методологічні засади соціальної роботи з дітьми та молоддю у сільській місцевості. Сучасним дозвіллевим технологіям та інноваційним організаційно-методичним формам роботи закладів культури присвячені праці Ю. Ключко, Н. Самойленко, О. Семашка, В. Подкопаєва, І. Петрової, Н. Цимбалюк.

Дослідженням проблем виховання і навчання сільського школяра присвятили свої праці В. Алексеєва, Л. Байбородова, Є. Степанов та ін. Широкий спектр вивчення соціальних проблем сільського населення можна знайти в роботах Ю. Аругюняна, Т. Заславської, А. Нікуліна. Динаміку соціальної роботи на селі з давніх часів до наших днів детально описала

Є. Холостова. Соціальній роботі та соціальному захисту молоді присвячені праці В. Лісовського і Є. Ярської-Смирнової. Теорію і практику розвитку сільської школи глибоко досліджувала М. Гур'янова. Саме це зумовило актуальність нашої статі.

Сільський сектор нашої країни завжди відрізнявся більш низьким рівнем соціального життя, важкими умовами праці й побуту, тому соціальна підтримка особливо нужденних і найбільше соціально незахищених громадян, захист соціальних прав жителів села стають найважливішими завданнями соціальної роботи.

На сьогодні успішний розвиток України повною мірою залежить від успіху тих, хто завтра відіграватиме провідну роль у всіх суспільних процесах. Це обумовлює важливість реалізації ефективної молодіжної політики, яка максимально відповідатиме потребам молоді людини. Молодіжна політика відображає позицію держави до цієї групи населення, її погляд в майбутнє та адекватність політичного курсу.

У цілому, соціальна робота на селі не досягла належного рівня через недостатню допомогу державних органів, громадських організацій, приватних інвесторів, дефіциту кваліфікованих кадрів. Позначаються складні умови життєдіяльності сільського населення й навколишньої його соціального середовища. Жителі сільської місцевості надають великого значення особистим зв'язкам і зв'язкам зі своєю родиною, сусідами, ніж пошуку допомоги на стороні, у різних установах [1]. Тут більш активно розвинені форми самопомоги й взаємодопомоги. При організації соціальної роботи на селі важливо добре знати й розуміти психологію сільського жителя, шанобливо ставитися до традицій даної місцевості, використовувати історичний досвід соціального захисту й при цьому привнести новітні професійні знання в наданні допомоги людині, його родині, громаді.

Соціальна робота на селі визначається конкретною соціальною ситуацією, з якої зустрічається соціальний працівник або соціальний педагог, і яка вимагає своїх методів, своїх прийомів розв'язання, особливої форми соціальної участі. Одне з важливих напрямків соціальної роботи на селі – робота з дітьми й молоддю, тому що в результаті реформ ця категорія населення виявилася менш захищеною й соціально вразливою. У зв'язку із цим, соціальне виховання є однією з основних завдань соціальної роботи на селі.

Роздивомося особливості соціальної роботи у сільській місцевості на прикладі роботи у селі Дьякове Антрацитівського району Луганської області.

Згідно зі статистичним звітом на 01.01.2011 г. у с. Дьякове проживає близько 3000 людей, з них молоді 652 людей, (26,7 % від загальної чисельності населення), серед них 389 дівчат і жінок. Щорічна тенденція до зниження чисельності населення не переборена.

У молодіжнім середовищі спостерігається дестабілізація сімейних відносин. Більшу популярність здобувають незареєстрованні (цивільні)

шлюби, формується орієнтація на одnodітні родини. З одного боку, це відбиває адекватну реакцію населення на зниження рівня життя, а з іншого боку, позначає формування й розвиток у молоді нових типів репродуктивної поведінки, зокрема до інституту шлюбу. За даний період число зареєстрованих шлюбів у віці 16-30 років – 27, зареєстрованих розлучень у цьому ж віці – 21.

На збільшення розлучень і зниження народжуваності впливають невирішені житлові проблеми. Іпотечне кредитування в районі є, але воно недоступно молодим родинам у зв'язку з низькими матеріальними доходами. Молода родина найчастіше змушено проживати з родителями одного з подружжя. Кількість неповних молодих родин у с. Дьякове – 57. Кількість дітей, що народилися поза шлюбом у жінок у віці 14-30 років – 19.

Наступна проблема, з якої зустрічаються молоді люди, – проблема зайнятості. Кількість безробітних у віці 18-30 років у с. Дьякове – 49. Головна причина – відсутність робочих місць для молоді, хоча бажаючих повернутися в рідний район серед випускників вчз досить. Наступна причина безробіття в молодіжнім середовищі – низький рівень освіти. Проведені щорічно ярмарки навчальних і робочих місць позитивного ефекту не дають, ринок праці є малорухомим.

Проблема одержання освіти, в основному вищої, також виходить на перший план. Основна причина, по якій молоді люди не можуть отримати вищу освіту, полягає в дуже високій платі за навчання. Проте, число, що вступили до ВНЗ молодих людей з села збільшилося в 2010 р. у порівнянні 2007 (49/36 відповідно), що говорить про підвищення престижу вищої освіти.

Тривогу викликає стан здоров'я молодого покоління с. Дьякове. У числі народжених переважають первістки з більш низьким потенціалом здоров'я. Кількість інвалідів у віці 14-30 років – 77 людей, з них інвалідів III групи – 5 людей, які одержують необхідні ліки, проходять протирецидивне лікування. На диспансерному обліку в терапевта стоять 73 людини з терапевтичною патологією. Кількість абортів у жінок у віці 14-30 років значно знизилася. Роста захворюваність алкогольними психозами й хронічним алкоголізмом серед молодих жителів с. Дьякове. Причому віковий ценз узятих на облік наркологічним кабінетом поступово знижується. На 01.12.11 року – на обліку стоять 8 підлітків з діагнозом – уживання алкоголю зі шкідливими наслідками. Реальна цифра підлітків, що потребують у наркологічній допомозі значно вище, тому що на облік попадають ті, хто неодноразово обговорювався на КДН. Продовжує рости кількість неповнолітніх, притягнутих до адміністративної відповідальності за появу в стані сп'яніння. В 2006 році складено 172 протоколів, 2007 року – 213 протоколів, а на листопад 2011 року – 184 протоколів по різних статтях Уголовного та Адміністративного Кодексів України.

Стан злочинності й правопорушень протягом трьох останніх років у с. Дякове залишається стабільним. Молоді люди у віці 14-18 років зробили 213 правопорушень і 30 злочинів в 2007 році й 184 правопорушень і 8 злочинів за 11 місяців 2011 року. Більша частина злочинів належить до категорії крадіжок, по 1-2 злочини щороку – вимагання, шахрайство, розтрата, злочини, пов'язані з наркотиками і їх незаконним виготовленням.

Внаслідок економічної, правової, моральної незахищеності стрімко прогресує криза родини, серйозно ослаблена її роль у вихованні дітей, втрачаються традиційні моральні цінності сімейного укладу, що становлять основу способу життя й духовності. Неблагополуччя родини, безробіття, а з іншого сторони, надмірна зайнятість батьків навіть у благополучних родинах ведуть до росту соціального сирітства дітей, до конфліктних ситуацій між родителями й дітьми, дітьми й суспільством.

Реалії сучасного життя показують, що багатьом батькам не хватає часу приділяти більше уваги вихованню дітей. Часто підлітки проводять свій вільний час на вулиці, із друзями, за переглядом відео, робота з персональними комп'ютерами й ін. Форми й зміст дозвілля в підлітків менш структуровані й осмислені при повній відсутності виховного ефекту.

В умовах високої доступності ЗМІ на дітей і підлітків обрушується потік низькопробної продукції, що пропагує насильство, дозвільний спосіб життя, проституцію, алкоголізм, наркоманію.

Протиріччя, що виникають у процесі соціалізації сільської дитини, вимагають від нього вибору того суспільного інституту, де він найбільше повно збагатиться соціальним досвідом і реалізує себе як особистість. Серед інститутів соціального виховання особливе місце займають установи додаткової освіти, тому що вони підвищують ефективність соціального розвитку дітей і молоді, мають у своєму розпорядженні багатство й різноманітність соціальних зв'язків, сприятливою атмосферою для самопізнання й самовиховання кожного [2].

Студія „Світанок” села Дякове Антрацитівського району – державна освітня установа додаткової освіти дітей. Студія „Світанок” – багатопрофільна різнорівнева загальнодоступна установа, основне призначення якої – це задоволення різноманітних мінливих індивідуальних, соціокультурних і освітніх потреб дітей, вирішення актуальних проблем соціального виховання дітей і соціального захисту дитинства, забезпечення необхідних умов для особистісного розвитку, зміцнення здоров'я й професійного самовизначення, творчої праці дітей, адаптація їх до життя в суспільстві, формування загальної культури, організація змістовне дозвілля [1].

Свою діяльність Студія „Світанок” здійснює відповідно до Закону України „Про освіту”, Статутом студії „Світанок”, „Положенням про установу додаткової освіти дітей і підлітків”.

Аналіз зовнішнього середовища студії „Світанок” підтверджує правильність вибору її статусу як багатoproфільної і різнорівневої установи, що відповідає запитам замовників і соціальному складу. Соціальна характеристика мікрорайону студії „Світанок” у культурно-освітньому просторі є позитивною. Студія „Світанок” перебуває в центрі села, де знаходяться Будинок культури імені Леніна, Центральна бібліотека, Дитяча музична школа, музей. Більші освітні можливості має школа-гімназія №1 села Дьякове, і студія „Світанок” постійно взаємодіє з нею, тим більше, що переважна більшість учасників освітнього й виховного процесу студії – учні цієї школи. Незважаючи на високий якісний рівень шкільної освіти спостерігається небезпечна тенденція самоусунення школи від участі організації дозвілля дітей, згортання позаурочних занять, відмови від самоврядування в дитячих суспільних і молодіжних об’єднаннях, у той час як такі об’єднання зізнаються значимим особливим соціальним інститутом.

Слід зазначити, що в штатному розкладі студії „Світанок” поки немає фахівців із соціальної роботи, але досвід діяльності фахівців студії по наданню допомоги дітям і молоді дозволяє називати педагогів додаткової освіти фахівцями із соціальної роботи, тому що вони в різній мері виконують функції соціальної роботи. Як ми вже відзначали, особливою формою соціальної роботи з молоддю на селі є соціально-педагогічна діяльність.

Проаналізувавши діяльність студії „Світанок”, можна виділити наступне.

1. Додаткова освіта не регламентується ніякими стандартами. Її зміст визначається спеціальним замовленням дітей, батьків, конкретних соціальних інститутів. В основі діяльності лежать додаткові освітні програми різного рівня й спрямованості.

2. Додаткова освіта реалізується через різноманітність функцій діяльності. Можна виділити дві групи цільових функцій діяльності студії „Світанок”: освітні й соціально-педагогічні. До освітніх функцій відносяться функції навчання, виховання й розвитку дітей, які можуть виступати як самостійні функції або організують як єдиний процес.

Ми згодні з тим, що повне виконання цілей діяльності студії „Світанок” неможливо без реалізації соціально-педагогічних функцій, таких як соціальний захист, допомога й підтримка дітей, їх оздоровлення, реабілітація, рекреація, компенсація, адаптація й ін. Реалізація функцій соціального захисту, допомоги й підтримки дітей здійснюється через систему соціально-захисних заходів: захист прав дітей, соціальний захист середовища формування й розвитку особистості, гарантії на економічну підтримку, на медичну й психологічну допомогу і т.д. Оздоровлення дітей відбувається в процесі цілеспрямованого формування здоровішого способу життя, у літніх таборах з денним перебуванням. Розвиток особистості дитини в студії „Світанок” здійснюється також через постійне спілкування (комунікації), у процесі обміну інформацією,

досвідом, знаннями, результатами діяльності, участі в неформальних процесах і структурах на основі спільного інтересу дітей. Функції рекреації (зняття напруги, відновлення сил) і компенсації (відшкодування й зрівноважування сил) здійснюється через створення умов для відпочинку, розваг, дозвіллевих форм діяльності.

Соціально-педагогічні функції реалізуються як самостійні програми, наприклад: програми реабілітації дітей з обмеженими можливостями здоров'я, дітей з асоціальною поведінкою, програми спілкування й оздоровлення. Але найчастіше соціально-педагогічна діяльність сприяє найбільш повній реалізації освітніх функцій, забезпеченню повноцінного розвитку дітей.

Література

1. **Соціальна робота** / [під загальною редакцією проф. В. И. Курбатова]. – М., Ростову-на-Дону : „Фенікс”, 1999. – 576 с.
2. **Справочное пособие** по социальной работе / [Л. С. Алексеева, П. В. Бобкова, Г. Ю. Бурлака и др.] – М. : Юрист, 1997. – 168 с.

УДК 316. 614.5 – 053.6

Т. В. Жаворонкова

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ ІЗ ВІДПОВІДАЛЬНИМ СТАВЛЕННЯМ ДО БАТЬКІВСТВА

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується трансформацією всіх сфер суспільного життя, що знаходить відображення у функціонуванні сім'ї як соціального інституту.

Аналіз літератури останніх років дозволили визначити сумну тенденцію, яка відображає деформацію соціальних і моральних цінностей у свідомості молоді щодо шлюбу і створення сім'ї. З одного боку, сучасна молодь досить рано починає статеве життя, а з іншого, виявляється психологічно не готовою до створення сім'ї та відповідального батьківства, що і обумовлює **актуальність** даної проблеми.

Проблема підготовки молоді до батьківства знаходиться у полі зору науковців різних галузей. Молода сім'я, особливості її функціонування і розвитку досліджувались соціологами (С. Бурова, Н. Головатий, І. Демент'єва, І. Кон, О. Красовський, Н. Юркевич), демографами (А. Антонов, В. Медков), психологами (Т. Андрєєва, О. Бодальов, О. Бондарчук, І. Гребенніков, І. Дубровіна, С. Ковальов, Б. Шапіро), соціальними педагогами (Т. Алексєєнко, Т. Голованова, Л. Гридковець, А. Капська, В. Кравець, В. Кузь, В. Инжеватов, В. Постовий, О. Хромова),

однак питання про те якими повинні бути відповідальні батьки залишається відкритим.

Саме тому, **метою** нашої статті є визначення соціально-психологічного портрету молодого подружжя із відповідальним ставленням до батьківства.

Відповідальне ставлення до батьківства – це позиція особистості, зумовлена її психолого-педагогічними і морально-правовими знаннями, переконаннями, сімейними цінностями, позитивним емоційним переживанням, прагненням стати батьками і стійкою відповідальною поведінкою особистості стосовно практичної реалізації знань та умінь у батьківстві.

Відповідальне ставлення до батьківства у молодого подружжя визначається за трьома основними критеріями: когнітивним (знання), мотиваційним (ціннісні установки) та операційним (поведінковим). Кожний з цих критеріїв мають свої показники, які і розкривають соціально-психологічний портрет молодого подружжя із відповідальним ставленням до батьківства.

Перш за все, потенційні батьки з відповідальним ставленням до батьківства повинні розуміти сутність понять „батьківство”, та „відповідальність”, знати та дотримуватися прав та обов’язків батьків, розуміти наслідки безвідповідальної поведінки батьків, про їхню відповідальність у разі невиконання своїх обов’язків, про права дітей. Мати ґрунтовні знання про особливості розвитку дитини на всіх вікових її етапах, глибоко розуміти зміст батьківської ролі. Отже, потенційні батьки повинні *усвідомлювати*:

1. Права дітей, права та обов’язки батьків. Згідно законодавства України мати і батько мають рівні права та обов’язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебувають вони (чи перебували раніше) у шлюбі та чи проживають разом з дитиною. На батьків покладається обов’язок виховувати дитину у дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім’ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклуватися про здоров’я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Усі питання виховання дитини вирішуються батьками спільно.

Дитячо-батьківські відносини законодавчо регулюються за допомогою низки міжнародних та державних документів. Серед міжнародних документів слід відзначити перш за все Конвенцію ООН про права дитини (гарантує захист прав дітей на життя та охорону здоров’я, право на ім’я та громадянство, право на достатній життєвий рівень, право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації, право на захист від усіх форм насильства, право дитини на житло, право на освіту, право на об’єднання в дитячі та молодіжні організації, заборона участі дітей у військових діях і збройних конфліктах, право дитини на особисту свободу); Конвенцію про охорону материнства (гарантує захист жінок через надання

відпустки та матеріальної допомоги, пов'язаних з вагітністю та пологами; через охорону здоров'я матерів-годувальниць та збереження місця роботи жінок до і після пологів) [3].

Дитячо-батьківські відносини регулюють такі державні документи: Конституція України (обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття – стаття 51, Закон України „Про охорону дитинства” (проголошено права дітей, обов'язки батьків) та Сімейний кодекс України (визначено основні права та обов'язки батьків, що полягають у вихованні дитини, піклуванні про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створенні належних умов для розвитку її природних здібностей, повазі гідності дитини, підготовці її до самостійного життя та праці; визначають однакову відповідальність батьків за виховання, навчання і розвиток дитини, а також у разі ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків, порушення прав та обмеження законних інтересів дитини можливість бути притягненими до адміністративної або кримінальної відповідальності). Цей документ також гарантує права батьків на особисте виховання дитини, на залучання до її виховання інших осіб, на самозахист своєї дитини, на вибір форм та методів виховання, окрім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства).

2. Наслідки невиконання батьківських обов'язків. Невиконання батьками своїх обов'язків або неналежне здійснення прав стосовно дітей може бути підставою для позбавлення батьківських прав. Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вони: не забрали дитину з пологового будинку без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; жорстоко поведуться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Окрім означених вище знань майбутні батьки повинні мати сформовані позиції щодо ідеального та реального образу батька чи матері, про існування різних батьківських позицій, про свою батьківську позицію (ролі батька та матері: розподіл обов'язків – гендерний аспект); загальні уявлення про можливі способи спілкування з дитиною та стилі виховання. Розглянемо останні більш детально.

Стиль сімейного виховання детермінує батьківську роль загалом, впливає на особистісне становлення і розвиток дитини. У зв'язку з цим учені (С. Бренді, Е. Ейдемільер, О. Каденко, О. Соколова, С. Соловейчик) багато уваги приділили розробленню класифікацій стилів сімейного виховання. О. Соколова виділяє стилі виховання, що стосуються взаємодії матері і дитини: співробітництво (у процесі спілкування вислови, що підтримують дитину, вживаються матір'ю частіше, ніж ті, що не підтримують; спілкування характеризується взаємною поступливістю, гнучкістю), ізоляція (спільні рішення в сім'ї не приймаються, дитина ізолює свій внутрішній світ від батьків), конкуренція (спілкування має вигляд протистояння з критикою

внаслідок реалізації потреби в самоствердженні), псевдоспівробітництво (партнери у спілкуванні виявляють егоцентризм, ігрову, а не ділову мотивацію спільних рішень).

Поширеною серед науковців є класифікація стилів сімейних взаємостосунків, у якій виділяють такі стилі: „авторитарний (безапеляційне, безцеремонне ставлення членів сім'ї, їх жорстокість, агресія, диктат, черствість, прохолодність по відношенню одне до одного), ліберальний (відторгненість і відчуженість членів сімейного союзу одне від одного, повна байдужість до справ і почуттів іншого), демократичний (співробітництво, взаємодопомога, розвинена культура почуттів та емоцій, дійсна і повна рівноправність всіх учасників сімейного союзу)” [4, с. 78].

Другий компонент батьківства, який характеризує соціально-психологічний портрет молодого подружжя із відповідальним ставленням до батьківства – емоційно-ціннісний – визначає спрямованість молодого подружжя на батьківство. Ця спрямованість містить у собі, по-перше, *ціннісні орієнтації* – пріоритет сім'ї, батьківства, дітей, по-друге, *потреби-мотиви* – це прагнення задоволення потреби в дітях, бажання стати батьком чи матір'ю, інтерес до сутності батьківської ролі та себе в ній, стійкість інтересу до батьківства; внутрішня мотивація до вдосконалення своїх знань та умінь стосовно батьківства; прагнення бути відповідальним у батьківстві.

Ю. Борисенко та А. Портнова виділили дві умови, які ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях і потребах-мотивах у батьківстві, та покращують виконання функцій батька:

1) „позитивна підтримка дружини-матері посилює почуття відповідальності чоловіка, навіть у складних економічних умовах; 2) сильне бажання батька, знання, навички, можуть подолати негативне ставлення матері-дружини, конфлікти з нею, а також несприятливі умови навколишнього середовища” [1, с. 129]. Це вказує на те, що бажання, потреба чоловіка бути батьком визначає його знання, ставлення та поведінку в батьківстві.

У межах дослідження феномену материнства вчені визначили також внутрішні чинники формування почуття материнства, які залежать від особистісних якостей людини:

„1. Виваженість інстинкту материнства (батьківства) у прабатьків батьків – відповідний генетичний вплив у поєднанні з впливом середовища у вигляді позитивного досвіду сімейних стосунків у дитинстві.

2. Бажання мати дітей, установка на них.

3. Позитивна реакція на вагітність.

4. Ніжність до майбутньої дитини, позитивний емоційний тон сприйняття ворухіння дитини, бажання полегшити утробне життя.

5. Почуття жалю, співпереживання до дитини, радість від першого крику.

6. Почуття близькості з дитиною, тісний тілесний контакт з нею.

7. Емоційна чуйність матері” [5, с. 39].

Також спрямованість молодого подружжя на батьківство містить *установки та очікування* – погляд на свою роль майбутнього батька або матері, який включає, у тому числі, і репродуктивну установку (установка на кількість дітей у сім'ї та їхню стать), і, по-третє, *почуття* – любов, відповідальність, позитивний емоційний фон стосовно образу дитини, та *батьківське ставлення* – ставлення до членів родини, яке характеризується проявом турботи та опіки, позитивне ставлення до дитини. Більш детально зупинимося саме на почуттях та батьківському ставленні як складових емоційно-ціннісного компоненту батьківства.

Дослідники відзначають велику роль такої якості батьків, як батьківська любов, та виділяють: руйнівну батьківську любов, правильну любов батьків до дитини.

Характеристики правильної батьківської любові:

- „любов до дітей – любов до істини є розумною любов'ю, рисами якої виступають взаємоповага, чесність, совість, відкритість, довірливість, розумність, свідомість, змістовність, любов батьків своєї дитини як майбутньої людини” (В. Белінський);

- розумна, мудра любов повинна „поєднувати в собі почуття та вимоги до дитини” (П. Щербань).

Руйнівна батьківська любов включає:

- любов батьками дітей для самих себе; любов батьками дітей для них самих (В. Белінський);

- „любов зворушення – інстинктивна, неусвідомлена, фанатична любов батьків до дитини, в результаті якої виростає дитина-егоїст (задоволення бажань дитини, виконання всіх її примх);

- деспотична любов – батьки вважають себе власниками своїх дітей, в результаті дитина не відчуває любові, не знає пестощів і виростає жорстокою;

- любов як відкуп – заміщення у батьків цінностей виховання, що проявляється у задоволенні лише матеріальних потреб дитини в процесі її виховання, і, як наслідок, діти в такій любові зростають емоційно неосвіченими, їм недосяжні такі людські почуття як доброта, милосердя, співчуття” (В. Сухомлинський);

- „коли батьки не люблять нікого, крім своєї дитини, з неї виросте егоїст, який не любитиме людей, бо батьки не передали своїй дитині такої риси” (О. Вишневський);

- „несвідома, інстинктивна любов, яка не сприяє формуванню здорової, нормальної особистості дитини” (П. Щербань).

Серед компонентів батьківської любові виділяють такі: прив'язаність (на рівні біологічних інстинктів), турбота про дитину (про її здоров'я, фізичне і духовне благополуччя), чуйність, доброзичливість, повага до дитини. На цій основі описано вісім типів батьківського ставлення (або, як зазначає О. Насонова, любові) до дітей, які можна об'єднати у дві групи:

- батьківське ставлення, засноване на прийнятті та позитивній взаємодії з дитиною – дієва любов, відсторонена любов, дієва жалість, любов як поблажливе відсторонення;

- батьківське ставлення, засноване на уникненні контактів з дитиною, яке виявляється у відкиданні, презирстві, переслідуванні, відмові та занедбаності дитини [2, с. 26-28]. Поєднання любові із соціальним обов'язком стає передумовою виконання батьківської ролі.

Якість батьківства залежить від ставлення батьків до дітей та стилю виховання в сім'ї. У літературі визначено різні *типи батьківських ставлень*.

1. Приймально-авторитарне ставлення (батьки приймають дитину і схвалюють її, але вимагають соціальних успіхів), відкидальне ставлення з явищами інфантилізації (батьки емоційно відкидають дитину, низько цінують її особистісні якості, приписують погані схильності, сприймають її молодшою за віком), симбіотичне ставлення (наявність симбіотичних тенденцій у спілкуванні з дитиною, гіперопіка), симбіотично-авторитарне ставлення (характеристика попереднього ставлення з наявністю гіперконтролю) (А. Варга) [6, с. 15].

2. Відторгуюче ставлення (або надмірна вимогливість, жорстока регламентація і контроль, або недостатній контроль, що ґрунтується на самовпевненості, самозаспокоєнні й безтурботності), гіперсоціалізуюче ставлення (стурбованість, тривожна уявність батьків стосовно здоров'я дитини, її соціального статусу, престижності, успіхів у навчанні), егоцентричне ставлення (в сім'ях із низьким рівнем відповідальності, дитині нав'язується уявлення „я великий” як самонав'язувальної цінності для оточуючих) (О. Карбіков [2, с. 24]).

3. Ставлення з позиції „командир-генерал” (батьківська переконаність у тому, що всі права належать батькам, засобами впливу виступають накази, команди і погрози, спрямовані на всебічний і повсякчасний контроль), ставлення з позиції „батько-психолог” (батьки намагаються аналізувати проблему, що виникла, пізнати всі деталі, що повністю позбавляє дитину бажання відкривати свої внутрішні почуття), ставлення з позиції „суддя” (дитина вважається винною ще до винесення рішення, мета – довести правомірність власної позиції), ставлення з позиції „священик” (повчання зводяться до моралізування з приводу того, що відбувається, використання фраз „Ти повинен...” або „Ти не повинен”), ставлення з позиції „цинік” (сарказм, демонстрація батьками своєї переваги, прояв відчуження і відрази до події, приниження дитини) (І. Дубровіна [2, с. 23]).

Батьківське ставлення реалізується через „підтримку контактів з дитиною, форми її контролю, виховання взаєминами” [6, с. 21]. Використання терміну „батьківське ставлення” набуло нового значення завдяки дослідженню Н. Шевченко, яка аналізувала поняття „усвідомлене ставлення батьків до прав дитини”. Сутність цього поняття характеризується як система знань (уявлень, понять, суджень), емоційно-мотиваційне та нормативно-проективне сприйняття прав дитини, що зовнішньо виявляється

у певній моделі поведінки (діяльності, вчинків та дій) батьків по відношенню до дитини та реалізації її прав у сім'ї.

Останній компонент який характеризує соціально-психологічний портрет молодого подружжя з відповідальним ставленням до батьківства – поведінковий, що визначає успішність молодого подружжя в оволодінні необхідними вміннями.

Поведінковий компонент містить у собі такі показники, як: *відповідальність* – відповідальна поведінка (здатність до самоконтролю, прогнозування наслідків своїх дій, керування своїм емоційним станом); та *стиль сімейного виховання* – уміння вирішувати конфліктні ситуації, формувати демократичний стиль спілкування та сімейного виховання.

Отже, спитаюь на визначені вище критерії та показники відповідального ставлення до батьківства, можна дійти висновку, що потенційні батьки повинні *усвідомлювати*: права дітей, права та обов'язки батьків, наслідки невиконання батьківських обов'язків; зміст законів („Про охорону дитинства”, Конвенції ООН про права дитини, Сімейного кодексу; знання основ вікового розвитку дітей до трьох років; форми та методи виховання, забезпечення потреб дитини; традиції сімейного виховання та національного виховання; уявляти себе у батьківській ролі, якості та характеристики, якими повинні володіти батьки.

У ставленні до батьківства у молодих подружжів повинні бути сформовані ціннісні орієнтації на батьківство, сім'ю, дітей, які викликають позитивні емоції та почуття щодо батьківства; впливають: на прояв поваги та турботи до оточуючих членів сім'ї; на прагнення до самовдосконалення власних знань та вмінь у батьківстві, спонукають до стійкого бажання стати батьком чи матір'ю, мати чітко сформовані репродуктивні установки.

Молоді подружжя повинні успішно володіти: демократичним стилем спілкування в житті; конструктивно вирішувати конфліктні ситуації; керувати емоційним станом; реалізовувати відповідальну поведінку (уміння прогнозувати наслідки дій, самоконтроль).

Описаний портрет відповідає високому рівню відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя, який є бажаним для суспільства, і формування якого є метою соціальної роботи з формування усвідомленого батьківства молоді.

Література

1. Борисенко Ю. В. Проблема отцовства в современном обществе / Ю. В. Борисенко, А. Г. Портнова // Вопросы психологии : научный журнал. – 2006. – № 3. – С. 122-130. **2. Допомога** батькам у вихованні дітей : [методичні рекомендації для соціальних працівників] / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2004. – 100 с. **3. Конвенція** від 7 лютого 2002 р. № 183 „Про перегляд Конвенції 1952 року про охорону материнства”. – [Електронний ресурс]. –

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main> 4. Молода сім'я : проблеми та умови становлення / [відп. ред. проф. А. Й. Капська]. – К. : ДЦССМ, 2003. – 184 с. 5. Нестерова О. Є. Підвищення рівня психологічної готовності до материнства як завдання лікаря жіночої консультації / О. Є. Нестерова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2005. – № 22-23. – С. 36-39. 6. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.

УДК 616. 98 : 578. 828 ВІЛ (091) (477)

Я. В. Гришко

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІД В УКРАЇНІ

Сьогодні в Україні намітилася стійка тенденція до збільшення кількості проявів негативної поведінки серед молоді. Молодіжне середовище схильне до змін під дією несприятливих соціокультурних умов. Особливо гостро стоїть питання репродуктивного здоров'я, ранньої вагітності, вживання наркотичних речовин, ВІЛ-інфікування. Втрата здоров'я молодими людьми ставить під загрозу національну безпеку, саме існування держави. Тому з боку соціальної роботи необхідно проявляти особливу увагу і підтримку молоді.

Профілактика негативних соціальних явищ таких, як ВІЛ/СНІД – одне з найважливіших завдань соціальної роботи, оскільки в глобальному масштабі половина нових ВІЛ-інфікованих – це молоді люди у віці до 24 років. Профілактичні програми, спрямовані на цю вікову групу, вельми актуальні, оскільки країна будує суспільство, захищене в майбутньому від ВІЛ-інфекції [1, с. 20]. Здійснювати профілактичну діяльність без урахування історії розвитку даного питання просто неможливо, саме тому метою нашої статті є історичний аналіз розвитку профілактики ВІЛ/СНІД в Україні.

Починаючи з 1987 р., коли в Україні були зареєстровані перші випадки зараження на ВІЛ, розповсюдження інфекції відрізнялося швидким і стабільним зростанням, яке набуло характеру епідемії і уразило найбільш активну частину населення. За оцінкою провідного фахівця у сфері профілактики ВІЛ/СНІД В. Покровського, розповсюдженню ВІЛ-інфекції до якогось часу перешкоджали дві обставини: певний ступінь ізоляції СРСР у 70-80-ті роки, і своєчасні заходи, проведені протиепідеміологічною службою держави [1]. Політична ситуація СРСР значною мірою обмежувала статеві контакти з іноземцями, що було однією з головних причин проникнення ВІЛ на нові території. Певну роль у зниженні темпів

розповсюдження епідемії зіграла депортація заражених іноземців з території країни, бо багато хто з них міг би стати джерелом зараження радянських громадян. Це дозволило Радянському Союзу порівняно довго знаходитися в ситуації низької поширеності ВІЛ-інфекції [2].

Основи організаційної системи протистояння епідемії ВІЛ/СНІД закладалися ще в радянський період, починаючи з 1986 р., коли в Радянському Союзі відбулося масове зараження новонароджених в одному з пологових будинків міста Еліста, а пізніше – у Волгограді та Ростові-на-Дону [2; 4].

Історико-педагогічний аналіз проблем профілактики ВІЛ/СНІД в Україні дозволяє зробити висновок про існування певних стадій. За даними ЮНЕЙДС [3], розглядаються три стадії розвитку епідемії ВІЛ-інфекції, при цьому ведучим є епідеміологічний аспект. У соціально-економічному аспекті для країн Північної Америки, Західної і Центральної Європи розглядаються чотири стадії епідемії [4].

Аналізу соціально-педагогічних аспектів профілактики ВІЛ в Україні сучасними дослідниками приділено недостатньо уваги. Причинами цього є, в першу чергу, той факт, що профілактикою розповсюдження епідемії на початкових етапах займалася виключно медицина. Велика частина соціально-педагогічних досліджень доводиться на останніх 5-10 років, коли соціальна робота та соціальна педагогіка почала активно розвиватися як наука і практика.

Основні погляди на організацію профілактичної діяльності в ситуації низької поширеності ВІЛ-інфекції були викладені Л. Тищенко, Г. Гагаєвим та О. Сомовим у навчальному посібнику „СНІД: проблеми лікування і профілактики” у 1989 р. [3]. Автори аналізують досвід зарубіжних країн в організації профілактики розповсюдження СНІДУ, науково обґрунтовують репресивні методи, прийняті законодавством СРСР в Указі Президії Верховної Ради СРСР 1987 р. „Про заходи профілактики зараження вірусом СНІДУ” [1] відносно гомосексуалів, іноземців-носіїв вірусу, хворих на СНІД і радянських громадян, щодо яких є підозра у вірусноносінні. Головною профілактичною мірою в роботі описано інформування широких мас населення про шляхи та засоби запобігання зараженню. У цей період почали активно притягуватися засоби масової інформації для „сповіщення населення про реальну небезпеку СНІД”. Учені-дослідники серед причин виникнення панічних чуток, в першу чергу, називає гонитву за сенсацією та невідповідність журналістів у сфері профілактики ВІЛ/СНІДУ. Міфи і чулки, що періодично з'являються у пресі, на радіо і телебаченні, спровокували виникнення у людей стійкого страху не стільки перед хворобою СНІД, скільки перед інфікованими людьми. З цього можна зробити висновок, що вже в ранні періоди розвитку епідемії в Радянській Україні закладалися основи дискримінації і стигматизації ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД людей.

Одним з перших провів поведінкові дослідження груп ризику О. Мороз, він акцентує увагу на тому, що організація масової санітарної

просвіти про небезпеку СНІД запізналася. Аналізуючи брошури, листівки, плакати, які були використовували для більшої частини жителів країни інформаційні і санітарно-просвітницькі матеріали не привертали до себе уваги людей, а значить, і не мали профілактичного впливу [2, с. 95].

Аналізуючи наукові матеріали того періоду, можна зробити висновки, що обов'язково указувалися групи, в яких вірус найбільш поширений: працівники комерційного сексу, чоловіки, що мають секс з чоловіками, споживачі ін'єкційних наркотиків. Такий акцент на групи, що практикують ризиковані форми поведінки, де вірус був особливо широко поширений, дав негативний результат: людина, що не відноситься до даних груп, відчувала себе в цілковитій безпеці.

У той же період при оцінці виявлення ставлення до різних джерел інформації В. Покровський [5] виявив, що рівень знань у молоді 14-18 років в СРСР був порівнянний і навіть вищий, ніж у старшокласників Нью-Йорка в кінці 1988 р. В результаті таких досліджень був зроблений висновок про те, що молоді люди у вказаному віці володіють порівняно високим рівнем знань про шляхи розповсюдження ВІЛ. Проте, подальший розвиток епідемії свідчить про те, що одні тільки знання не забезпечили очікуваного результату.

У 1990 р. Всесвітня організація охорони здоров'я навчання населення заходам попередження зараження ВІЛ розглядала як основний метод профілактики розповсюдження захворювання. Глибокий аналіз ранньої концепції профілактики був наданий Т. Браун, Б. Франк, Дж. Макнейл та С. Мілз в дослідженні „Ефективна стратегія профілактики в умовах низької поширеності ВІЛ” [4]. Рання концепція профілактики будувалася на зміні поведінки особистості після підвищення рівня інформованості.

Період з 1987 по 1991 р. можна вважати першим етапом розвитку соціально-педагогічної профілактики ВІЛ/СНІД, етапом „виняткового інформування”. Він характеризується суперечністю між активним інформуванням і низьким сприйняттям з боку населення власного ризику. Навіть ті особи, які знали про свою ризиковану поведінку, не розглядали себе як об'єкт можливого зараження внаслідок того, що ВІЛ не був поширений в значній мірі. Це видима відсутність ризику підтверджувалася тим, що ніхто не бачив навколо себе ВІЛ-інфікованих або хворих на СНІД.

Другий етап розвитку профілактики ВІЛ/СНІД – етап вироблення навичок безпечної поведінки і здорового способу життя, доводиться на 1991-2000 рр. У законодавчих документах того часу [6] говориться про те, що здійснювані в Україні медичні заходи не змогли стримати розповсюдження вірусу. На той час статеве виховання включалося в шкільну програму на розсуд керівних регіональних органів освіти. У цей період в Україні ідеї про необхідність спільних зусиль різних міністерств і відомств, організацій, громадян отримують визнання, і цей процес закріплюється у ряді законодавчих документів. Зокрема, передбачалася розробка навчальних програм з профілактики розповсюдження ВІЛ з

урахуванням особливостей вікових груп молоді, видання масовим тиражем доступних для розуміння дітей та підлітків матеріалів про природу походження ВІЛ, шляхів його передачі, планувалося навчання батьків навичкам охорони здоров'я.

Уроки перших двох десятиліть пандемії призвели до створення реалістичнішої моделі профілактики ВІЛ, які були викладені в роботі Т. Браун, Б. Франк, Дж. Макнейл, С. Мілз [2]. Аналізуючи причини, по яких люди не застосовують в житті знання, отримані в результаті дії інформаційно-рекламних профілактичних кампаній, дослідники виявили чинники, які впливають на ухвалення рішення про ризиковану або безпечну поведінку. Протистояти негативним стандартам поведінки покликані сформульовані напрями навчання індивідуальним методам профілактики ВІЛ-інфекції. У названому вище дослідженні розроблено дві моделі безпечної поведінки: або обмеження кількості партнерів до мінімуму, або застосування презервативів й інших прийомів, що знижують ризик зараження незалежно від кількості партнерів. Проте в реальності необхідно досягти того, щоб окремі особи використовували обидва підходи залежно від обставин: виховання, культурних традицій, віку, сексуальних потреб, сімейного стану, особистих зв'язків, релігійних переконань і т. д.

Вивчаючи світовий досвід і спираючись на аналіз епідеміологічної ситуації в Україні, І. Гріцаєва й Л. Бурлачук знов звернули увагу практиків на те, що в Україні молодь і підлітки є групою ризику щодо інфікування на ВІЛ [5]. У своїх дослідженнях автори підкреслюють, що підлітковий вік – це період активного пізнання, зокрема – експериментування з алкоголем, наркотиками, набуття першого сексуального досвіду. Іноді одне супроводжує інше. З іншого боку, емоційна й особистісна незрілість підвищує небезпеку опинитися в ризикованій по відношенню до ВІЛ ситуації та знижує вірогідність адекватного самоконтролю. У роботі йде мова про фокусування зусиль на розповсюдження знань про захворювання та зниження поведінкових ризиків, оскільки інформованість та наявність мотивації є необхідними умовами зміни поведінки.

Так, в інформаційному бюлетені „ВІЛ-інфекція в Україні” за 1998 р. [3] опубліковані результати діяльності Програми ООН з ВІЛ/СНІД. У 1996 р. Програмою ООН СНІД спільно з Національним комітетом розроблена програма профілактики ВІЛ серед уразливих груп населення. Фахівці громадських організацій Києву, Миколаєву, Одеси та Полтави почали реалізовувати програми профілактики ВІЛ серед ін'єкційних наркозалежних і жінок секс-бізнесу. У основу цих програм покладена стратегія „зниження шкоди”. Дослідники [2] висловлювали свою думку, щодо програми зі зниження шкоди від споживання наркотиків впливають на можливість застосування захисних заходів, оскільки не завжди поведінка може контролюватися самим індивідом. Це призводить до розуміння того, що індивідуально спрямовані профілактичні зусилля самі по собі ще не достатні для вироблення стійкої зміни поведінки. Авторидослідники єдині в думці про те, що, перш за все, для вирішення питання

зміни поведінки на більш безпечну, людина повинна мати відповідний рівень інформованості про ВІЛ/СНІД, мотивацію на зміну поведінки, певний досвід застосування безпечних форм поведінки, а також умови для їх застосування.

Третя програма профілактики СНІД та наркоманії на 1999-2000 рр. [1], прийнята в 1999 р., забезпечувала консультативну допомогу з питань ВІЛ/СНІД у всіх медичних установах, пов'язаних з обслуговуванням представників груп ризику (Центри профілактики та боротьби зі СНІД, служби планування сім'ї, наркологічні диспансери). Ухвалення цієї програми дозволило змінити підходи в наданні медичної допомоги наркозалежним людям, змінивши „примусове” лікування на „обов'язкове”. Велика увага приділяється в цьому документі, як профілактиці негативної поведінки молоді, так і наркозалежності, зокрема. Програмою пропонувалося розробити й упровадити систему підготовки соціальних працівників для наркологічних установ, ЦСССДМ і т. д. Тут же вперше наголошується на проведенні цілеспрямованих заходів серед учнівської молоді з формування уявлень та навичок здорового способу життя.

Таким чином, етап з 1991 по 2000 рр. характеризується формуванням навичок безпечної поведінки і формування основ здорового способу життя у населення України. У цей період особливо яскраво проявилися суперечності між необхідністю застосування невідкладних заходів по запобіганню розповсюдженню ВІЛ за межі груп ризику й особистісною та професійною компетенцією фахівців (роздача презервативів і вироблення навичок їх використання, обмін шприців, вироблення навичок стерилізації інструментарію та наркотичних речовин, менш небезпечне введення наркотику і т. д.).

Аналізуючи науково-педагогічну літературу, слід зазначити, що за останнє десятиліття порівняно з попереднім періодом виросла активність досліджень у сфері профілактики наркоспоживання серед молоді, тобто увага спрямована на своєчасність виявлення підлітків з групи ризику і надання їм психологічної допомоги. Дослідженням дії соціального тиску з боку друзів, сім'ї і т. д. приділили увагу Т. Браун, Б. Франк, Дж. Макнейл, С. Міл [6]. Автори зробили висновок про те, що подібні чинники впливають на уразливість людини до ВІЛ-інфекції, тобто здатність контролювати ситуацію й ухвалювати адекватне рішення. Після того, як людина засвоїла лінію більш безпечної по відношенню до ВІЛ поведінки (застосування презервативу, використання стерильного або нового шприцу, використання стерильного наркотику, використання наркотиків не ін'єкційним шляхом і т. д.), в першу чергу, виникає питання доступності профілактичних засобів. Тут дослідники виділяють декілька бар'єрів:

- легальність даного профілактичного засобу;
- ухвалення соціальним середовищем даної форми поведінки (наприклад, покупка молодою людиною в аптеці презервативу);
- економічна доступність (дешевизна);
- час доби (можливість придбання).

Якісно інші бар'єри, на які указують автори, виникають на рівні навичок використання профілактичного засобу. Молоді люди можуть не мати відповідної підготовки через те, що місцеві школи та вищі навчальні заклади відмовляються від обговорення практики застосування презервативів, розповсюдження подібних навчальних матеріалів або демонстрації їх використання.

Рішенням Кабінету Міністрів України була затверджена, четверта Програма профілактики ВІЛ/СНІД в Україні на 2001-2003 рр. [1], основною метою якої є запобігання зараженню ВІЛ, зниження впливу негативних наслідків епідемії ВІЛ-інфекції на суспільство, збільшення національних і міжнародних зусиль, спрямованих на боротьбу з ВІЛ/СНІД.

У Програмі вперше обмін голок на стерильні прозвучав як один з пріоритетів роботи з представниками уразливих груп, таким чином, програми зниження шкоди від споживання наркотиків почали реалізовуватися і державним сектором. У 2001 р. Український державний центр соціальних служб для молоді розробив та впровадив програму „Профілактика ВІЛ/СНІД серед осіб, що вживають наркотики ін'єкційним шляхом” [4]. На той час практичними навичками роботи із споживачами наркотиків володіли в основному соціальні працівники та волонтери НДО. На всіх рівнях з такими організаціями були поміщені угоди про об'єднання зусиль громадських і державних організацій з метою поліпшення якості послуг, що надавалися. Молоді наркоспоживачі реально відчували підтримку з боку держави. Співробітники державних соціальних служб практикували гуманний підхід до контактів з ін'єкційними споживачами наркотиків, заснований на довірі та пошані їх громадських прав і людської гідності. Такий стиль, як свідчить світова практика, є набагато результативнішим і відповідає загальним глобальним тенденціям демократизації та терпимості суспільства. Методики, що склалися, передбачають не тільки обмін голок на стерильні, але і створення довірливих відносин з клієнтами, дозволяючи організувати їх навчання навичкам менш небезпечного споживання наркотиків, використання презервативів і т. д. Поступово, в результаті спільної роботи державного сектору та НДО, при кожному пункті обміну шприців, при кожній громадській організації, що працює з наркоспоживачами, утворювалися групи само- і взаємодопомоги як для самих споживачів, так і для членів їхніх сімей. З часом утворилися і групи взаємодопомоги для ВІЛ-інфікованих. Їх діяльність почала активно підтримувати та розвивати громадська організація Всеукраїнська мережа людей, що живуть з ВІЛ. Це дало можливість вплинути на найближче оточення наркозалежних, і ВІЛ-інфікованих.

Соціальні працівники державного сектору, з урахуванням аналізу минулих помилок, більше уваги почали приділяти формуванню толерантного ставлення членів співтовариства до програм „Зниження шкоди” і до ВІЛ-інфікованих людей [3].

Разом з тим проводилися активні дослідження про вплив сексуальної культури на розповсюдження ВІЛ серед молоді, їх

результати показали, що, хоча серед студентів та молоді присутній страх перед побутовим розповсюдженням ВІЛ, вони не вважають ризикованими ті форми поведінки, які вони не засуджують (поширеність випадкових зв'язків), хоча більшість опитаних вважають, що у людей, які ведуть невпорядковане статеве життя, вірогідність бути інфікованим є достатньо великою. При цьому демонструється неготовність до обережної поведінки і реалізація власних знань через змінену поведінку.

Сучасна наукова література свідчить, що вітчизняні і зарубіжні вчені О. Балакирева, Т. Авельцева, І. Зверева, Г. Макаревич визначають важливість наукового дослідження проблем профілактики ВІЛ/СНІД серед дітей, народжених від інфікованих матерів, які інфіковані в дитинстві або живуть в сім'ях, члени якої є або ВІЛ-інфікованими, або хворими на СНІД. Спеціальна профілактика ВІЛ/СНІД для таких учнів в умовах школи стає неможливою без нерозголошення діагнозу. Така робота може здійснюватися в першу чергу через СНІД-центри та ВІЛ-сервіси НДО. Оголошена UNAIDS Концептуальна основа й основоположні принципи діяльності у зв'язку з ВІЛ/СНІД (2002-2003 рр.) [4] дозволяє фахівцям цих установ удосконалювати підходи соціальної, правової та педагогічної систем, механізмів реалізації.

На сучасному етапі розвитку епідемії в Україні можна констатувати той факт, що наслідки розповсюдження захворювання погіршують соціально-економічний стан країни. У Концепції стратегії дій уряду вказується, що витрати на лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД за найбільш оптимістичними оцінками складуть у 2012 р. 533 млн. грн. [3]. Пов'язана з розповсюдженням СНІД смертність населення може привести до зниження середньої тривалості життя в Україні від 2 до 4 років для чоловіків і від 2 до 5 років для жінок. Прямі наслідки зараження на ВІЛ – хвороба і смерть – грають вирішальну роль в долі окремих осіб, проте цим не вичерпуються наслідки розвитку епідемії. Страждає вся сім'я інфікованого, що може проявитися в психічній травмі, втраті доходів від праці зараженого члена сім'ї, збільшення витрат на його утримання і лікування. Для нації в цілому розповсюдження ВІЛ-інфекції означає кількісно серйозну втрату частини населення, а також збільшення рівня тривожності в суспільстві.

Четверта Національна програма [4] і допомога міжнародного співтовариства дозволили зосередити зусилля на двох стратегічних напрямках протистояння епідемії: запобігання розповсюдженню ВІЛ-інфекції/СНІД і розширення доступу до медичної допомоги – забезпечення лікування, відходу і підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД. Залучення додаткових ресурсів з Глобального фонду сприяло початку лікування 2 тис. хворих на СНІД.

Серйозна увага почала приділятися вивченню потреб ВІЛ-інфікованих людей. Сучасні дослідники Т. Семігіна, І. Агеєва, А. Жваво, Я. Бляхарський [6] вважають, що медичні та соціальні потреби, а також потреби в юридичній допомозі ВІЛ-інфікованим відрізняються від здорових

людей і ці відмінності необхідно враховувати при організації профілактичної роботи з ВІЛ-позитивними. Діяльність Всеукраїнської мережі людей, що живуть з ВІЛ/СНІД (Мережа ЛЖВС), по захисту прав інфікованих людей, формуванню толерантного ставлення до ЛЖВС, створенню умов для виховання та навчання ВІЛ-інфікованих дітей робить все більший вплив на стан епідеміологічної обстановки ВІЛ/СНІД в Україні.

Третя стадія (з 2000 р.) – ґрунтується на дії на середовище за допомогою формування умов, які підтримують профілактичну діяльність та подолання наслідків. У цей період відбувається розуміння того, що профілактика, як попередження нових випадків ВІЛ-інфекції, не може обмежуватися індивідуальними змінами у поведінці. Вона дає результати лише у разі відповідності обставинам, які впливають на певну поведінку. Необхідна зміна умов може забезпечити тільки взаємодію різних структур, що належать до державного, громадського та комерційного секторів. Лише така взаємодія забезпечить інтеграцію людських й інших ресурсів, що дозволить поліпшити якість роботи у сфері профілактики ВІЛ/СНІД, в першу чергу, серед молоді.

Таким чином, історико-педагогічний аспект системного підходу забезпечив можливість:

- проаналізувати й узагальнити теорію та практику соціально-педагогічного досвіду профілактики ВІЛ/СНІД в Україні;
- констатувати недостатнє дослідження проблеми соціально-педагогічної профілактики розповсюдження ВІЛ-інфекції серед молоді;
- виявити суперечності в означеній проблемі;
- констатувати той факт, що на сучасному етапі тільки в результаті взаємодії державних і громадських організацій у сфері профілактики ВІЛ/СНІД створюються умови для максимальної якості профілактики.

Історико-педагогічний аналіз дозволяє виділити три етапи розвитку соціально-педагогічної профілактики ВІЛ/СНІД серед молоді: 1987-1991 рр.; 1991-2000 рр.; від 2000 р. і до наших днів.

Кожен з цих періодів характеризується подіями, які сприяють прогресивному руху профілактичної діяльності, що необхідно враховувати на сучасному етапі профілактики ВІЛ/СНІД у молодіжному середовищі.

Література

- 1. 1. Борисенко Ю. В.** Проблема отцовства в современном обществе / Ю. В. Борисенко, А. Г. Портнова // Вопросы психологии : научный журнал. – 2006. – № 3. – С. 122-130.
- 2. Допомога** батькам у вихованні дітей : [методичні рекомендації для соціальних працівників] / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2004. – 100 с.
- 3. Конвенція** від 7 лютого 2002 р. № 183 „Про перегляд Конвенції 1952 року про охорону материнства”. – [Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>
- 4. Молода сім'я** : проблеми та умови становлення / [відп. ред. проф. А. Й. Капська]. – К. : ДЦССМ, 2003. – 184 с.
- 5. Нестерова О. Є.** Підвищення рівня психологічної

готовності до материнства як завдання лікаря жіночої консультації / О. Є. Нестерова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2005. – № 22-23. – С. 36-39. **6. Овчарова Р. В.** Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.

СІМ'Я ЯК ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364.4-055.5/.7:364.652

О. С. Варфоломєєва

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ ГРУПИ РИЗИКУ

Сім'я - це найдавніший соціальний інститут і найважливіший елемент структури сучасного суспільства. Вона характеризується певними соціальними нормами, зразками поведінки, правами і обов'язками, які регулюють відносини між дітьми і батьками, між жінками і чоловіками. В усі часи сім'я була якимось показником стану держави. Благополуччя того чи іншого суспільства безпосередньо пов'язане з благополуччям сімей, що проживають в ньому. І тому суспільство повинно сприяти підтримці благополучної атмосфери всередині сім'ї, пом'якшувати виникаючі проблеми і вирішувати питання.

Одним з призначень сім'ї є відтворення нового покоління і виховання його. Маленька людина у своїй сім'ї засвоює норми і правила людської поведінки, йде його прилучення до культури. Сім'я виховує майбутню особистість, майбутнього повноправного учасника суспільних відносин, який буде вершити історію своєї країни і суспільства, в якому він живе.

Кризи, що виникають у суспільстві, насамперед, б'ють по сім'ї, впливають на виконання сім'єю своїх функцій. І найчастіше сім'ї перестають справлятися з ними, вони потрапляють в групу так званих „сімей соціального ризику”, набувають статус неблагополучних, стаючи основними об'єктами соціальної роботи.

Небажання або неможливість виконання сім'єю функцій завдає величезної шкоди суспільству. Зростає злочинність, бродяжництво, наркоманія та алкоголізм серед дітей та підлітків. Як результат, кількість потрапили до „групи ризику” постійно збільшується. Ці проблеми починають все більше впливати на звичний хід процесів у всіх сферах життєдіяльності, починають назрівати ситуації, які в кінцевому підсумку призводять до кризи у всій соціальній структурі суспільства.

Таким чином, добробут сім'ї залежить безпосередньо від благополуччя суспільства, а добробут суспільства, в свою чергу, - від благополуччя сім'ї.

У сучасному суспільстві, в епоху прогресу та комп'ютеризації, коли час пролітає з величезною швидкістю, а люди живуть швидко, коли багато цінностей втратили своє значення, питання сім'ї та шлюбу продовжує залишатися актуальним, як і сотні років тому. До сьогоденішнього дня для багатьох людей, одружених або ще поки не

вступили в сімейні стосунки, найвищою цінністю є сім'я, а збереження її благополуччя - однієї з головних завдань.

Тому багато хто звик розглядати сім'ю як особливе місце, де тебе люблять, в тебе вірять, розуміють і чекають. Але при більш детальному і глибокому розгляді сімейних відносин і їх ретельному вивченні з точки зору психології, соціології та соціальної роботи, це не завжди так.

Все більшого поширення набувають сім'ї групи ризику, сім'ї, в яких порушено нормальне функціонування і життя. Алкоголізм одного або обох батьків, жорстокість і насильство по відношенню до дітей з боку батьків або до жінок з боку чоловіків, економічні проблеми і безробіття впливають не тільки на ще не зміцнілу психіку дитини та її подальшу долю, але так само накладають незгладимий відбиток на життя дорослих членів сім'ї.

Існує думка про те, що «вимітати сміття з хати», принаймні, непристойно, а всі виникаючі проблеми потрібно вирішувати всередині сім'ї. Так само не дуже добре втручатися в чужу сімейне життя, все це справи делікатні, внутрісімейні. Одна виникла важка життєва ситуація породжує різноманітні проблеми. Але сім'я дуже часто не може сама, без допомоги фахівців, розплутати клубок утворилися проблем, а цей клубок перетворюється в петлю на шиї сімейного благополуччя, сім'я з сім'ї групи ризику перетворюється на неблагополучну, стаючи тим самим об'єктом соціальної роботи. Але, звертаючись до центрів соціальної допомоги, сім'ї це роблять іноді надто пізно, коли виправити їхнє становище буває дуже важко, коли профілактичними методами їм вже не допомогти, а проблема, як злаякісна пухлина, вимагає операційного втручання. Спеціаліст із соціальної роботи в таких питаннях має бути особливо обережним, делікатним і компетентним.

Сім'я є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його моральні та духовні особливості. Для людини сім'я – головний компонент середовища, у якому вона живе першу чверть свого життя і який намагається побудувати все наступне життя. Специфічною особливістю сім'ї є її «несвобода» - у сенсі нав'язування людині певних правил життя. Але ця несвобода має свої переваги, оскільки забезпечує членам сім'ї можливість оптимально задовольнити свої природні й культурні потреби.

Сім'я - це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей [1, с. 85]. Сім'я завжди виступає моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства, відображає його економічні, моральні й духовні суперечності. Отже, сучасні економічні перетворення, демографічні проблеми, криза в політиці, культурі – все це

відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюється її дезорганізація.

Сім'я як соціальний інститут перебуває у стані гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на виконання нею основних функцій, тобто на життєдіяльність сім'ї: матеріально-економічне забезпечення, житлово-побутові умови. Це, в свою чергу, створює певний морально-психологічний клімат, який впливає на духовність сім'ї, виховання дітей, організацію вільного часу членів сім'ї.

Життя сім'ї — це дуже складні і різноманітні процеси або сторони життя людини: біологічні, економічні, моральні, правові, психологічні, естетичні, релігійні тощо. На цій підставі сім'я здатна виконувати такі свої функції.

Матеріально-економічну функцію сім'ї – становлять її бюджет, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, здобуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил.

Житлово-побутова функція – це забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства, організація домашнього господарства, організація домашнього побуту. [4, с. 247]

Репродуктивна (демографічна) функція сім'ї – полягає у відтворенні життя, продовженні людського роду, тобто в народженні дітей. Мається на увазі відтворення не тільки кількісне, а й якісне (народження фізично і психічно здорового покоління, без біологічних і психічних аномалій). Як відомо, для відтворення населення та його природного приросту кожна сім'я повинна мати двох або трьох дітей. [14, с. 243]

Комунікативна функція сім'ї – передбачає створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї, внутрісімейного спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї та оточуючого мікро- і макросередовища, а також її спілкування з духовними та інтелектуальними надбаннями суспільства (засоби масової інформації, література, мистецтво тощо).

Виховна функція – полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду. [4, с. 245]

Рекреативна функція сім'ї – це організація вільного часу та відпочинку сім'ї [4, с. 248].

Найважливішою особливістю сімейних функцій є їхня комплексність, оснований на взаємодії родичів. Кожна потреба, яка задовольняється сім'єю, може бути реалізована і без її участі, але тільки у сім'ї ці потреби можуть бути задоволені комплексно і оптимально.

Сім'я групи ризику - сім'я, в якій батьки неповнолітніх або їх законні представники не виконують свої обов'язки по вихованню дітей або негативно впливають на їх поведінку, або здійснюють щодо них протиправні дії. У сім'ях "групи ризику", як правило, формується особистість дитини суперечлива, імпульсивна, позбавлена стійких орієнтирів. Захистити дитину від антипедагогічного впливу такої сім'ї,

згладити патологічні процеси всередині сімей "групи ризику" - одне із завдань школи і батьківського активу.

Якщо в життєдіяльності сім'ї одна або кілька функцій не спрацьовують, то сім'ю відносять до „групи ризику”. Для того щоб не плутатися в поняттях, що визначають специфіку сім'ї, фахівці з соціальної роботи виділяють три типи сімей:

- умовно-адаптовані, це благополучні сім'ї, але у кожній сім'ї є ризик потрапити у важку життєву ситуацію;
- сім'ї „групи ризику” - ті, в яких кілька функцій піддаються деструкції;
- неблагополучні сім'ї, робота з якими ускладнена у зв'язку з великою кількістю складнощів, з якими зіштовхнулися члени таких сімей;
- сім'єю соціального ризику вважається сім'я, що має важкорозв'язні проблеми, що обмежують її можливості в створенні сприятливих умов для життя та повноцінного розвитку всіх його членів.

Як дорослі, так і діти в сім'ях "групи ризику" грають певні ролі. Рольові функції дітей - це реакція на стрес, яким є проблеми в сім'ї. Описано три основні ролі, які можуть брати на себе діти:

- Герой сім'ї, відповідальний дитина. Ця дитина з високими досягненнями у навчанні, приділяє мало уваги своїм інтересам, на перше місце він ставить інтереси інших. Може бути лідером у класі, компанії, активний в ситуаціях, що вимагають швидких дій. Містить свої речі в порядку. Часто це старша дитина в сім'ї.
- Проблемна дитина. Використовує негативні форми поведінки для залучення до себе уваги. Відчуває себе емоційно знехтуваним, своєю поведінкою кидає виклик сім'ї. Як сам, так і його друзі, часто потрапляють у важкі ситуації. Легко втягується в групи однолітків, що вживають алкоголь, наркотики.
- "Втрачений". Тримається ізольовано від усієї родини, живе фантазіями, проводить час на самоті за тихими заняттями, сильно страждає від самотності. Батьки вважають, що він не потребує уваги, так як сам може подбати про себе. Любить допомагати опинилися в біді, свої труднощі вважає менш важливими, ніж труднощі інших, поступливий. У міру дорослішання може долучатися до вживання наркотиків і алкоголю з метою досягнення психологічного комфорту.

В існуючих нині в Україні соціально-економічних умовах значна кількість українських сімей потребує соціального захисту і допомоги, які тією чи іншою мірою надаються державними чи громадськими організаціями й базуються на відповідній нормативно-правовій базі.

Будь-яка сім'я прагне протидіяти й запобігти несприятливим наслідкам. Іноді труднощі надають мобілізуючий, інтегруючий впливу, а іноді послаблюють, підсилюють протиріччя. Така неоднакова стійкість

сімей по відношенню до труднощів пояснюється по-різному. Найчастіше розглядають механізм вирішення проблем щодо сімей, які вміють робити це (впізнати їх, усвідомити, висунути найкраще рішення). Автори вважають, що існують групи сімей, які легко пристосовуються до несприятливих умов - сім'ї „групи ризику” [8].

Існує розподіл сімей за ступенем їх виховного впливу на дітей. Так, сприятливим для формування особистості є сім'ї, де є обидва батьки і не менше двох дітей, де вміють доцільно і змістовно організувати життя і діяльність її членів. У сімейних відносинах? повне взаєморозуміння, демократичний стиль спілкування та поведінки. У сім'ї панують позитивна трудова та моральна атмосфера, організований культурний і раціональний дозвілля.

Як показують дані психологічних, соціальних та педагогічних досліджень, кожна сім'я в певні періоди свого існування проходить через ряд кризових ситуацій, які стосуються як сім'ї в цілому, так і окремих її членів,? наприклад, вагітність, приміщення дитини в дошкільний заклад, навчання дітей у першому класі школи, криза підліткового віку, пора юності, початок самостійного життя дітей, весілля, зрілий вік, старість, смерть. Всі ці періоди життя сім'ї викликають у її членів стреси. Вони провокують реальні кризи і спонукають кожного члена сім'ї або продовжувати подальший ріст і розвиток, або зупинитися через страх змін.

Саме під час появи і знаходження сім'ї в подібних кризах вона особливо вразлива і може увійти до «групи ризику». Якщо на цьому етапі допомогти родині, то вона не стане неблагополучною [5, с. 80-81].

Зубкова Т.С. виділяє такі сім'ї групи ризику:

- Дисфункціональні (неповні, багатодітні, малозабезпечені, молоді та юні матері до 18 років, з дітьми інвалідами)

- «Соціопатіческіє» (сім'ї алкоголіків, наркоманів, батьки або діти-правопорушники, з відхиленнями від нормальної поведінки)

До цієї категорії належать сім'ї, соціальне функціонування яких утруднено. Це, насамперед, сім'ї багатодітні, неповні, матері-одиначки, з дітьми-інвалідами або батьками-інвалідами, з дітьми-сиротами, або опікуваними, тобто сім'ї з надмірною иждивенческой навантаженням. У цю групу необхідно включити також сім'ї, де батьки ухиляються від сплати аліментів; сім'ї біженців та вимушених переселенців; сім'ї військовослужбовців строкової служби та проживають в депресивних регіонах; сім'ї безробітних; сім'ї малозабезпечені, з низьким прожитковим мінімумом, а батьки-учні або студенти; сім'ї з недієздатними батьками [2,с. 27].

До групи з асоціальною поведінкою відносять сім'ї з батьками, які страждають алкогольною та наркотичною залежністю, батьками чи дітьми-правопорушниками.

Література

1. **Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009.- 208с.
2. **Зубкова Т. С.** Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семьи: Учеб. пособие для студ. сред. проф. учеб. заведений / Т. С. Зубкова, Н. В. Тимошина. - 2-е изд., стер. - М. : Издательский центр «Академия», 2004. - 224 с.
3. **Конституція України:** Прийнята на сесії Верховної ради України 28.06.р.
4. **Лавриненко В. Н.** Социология. Учебник для вузов. Москва. 2003 г. С.240-253
5. **Работа специалистов с неблагополучной семьёй** // Олиференко Л. Я. и др. Социально-педагогическая поддержка детей "группы риска". Учебное пособие для студентов высших учеб. заведений/ Л.Я. Олиференко, Т.И. Шульга, И.Ф. Дементьева - М.:Издательский центр "Академия", 2002 - С.89, 92.
6. **Сімейний кодекс України № 2947-III** от 10.01.2002.
7. **Харченко Л. П.,** Пігіда В. М., Юрків Я. І. Соціально-педагогічна та соціальна робота з різними категоріями клієнтів: навч.-метод. Посіб. Для студентів вищ. навч. закл./ Н. П. Краснова. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010.-408с.
8. **Шнейдер Л. Б.** Семья и истоки девиантного поведения детей и подростков // Девиантное поведение детей и подростков. - М.:Академический проект; Трикета, 2005. - С. 270-272, 275-277.

УДК 316. 614.5 – 053.6

М. О. Гусєва

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ У ПЕРІОД ВАГІТНОСТІ ЖІНКИ

Молоді люди, готуючись створити сім'ю і народжувати дітей, повинні усвідомлено підійти до цього кроку, ознайомитись з усіма аспектами шлюбного життя, з процесами виношування і народження дітей. Уже період вагітності жінки вимагає від подружжя перебудови всієї системи сімейних стосунків. У результаті чого у молодого подружжя можуть виникати прояви страху, тривоги, депресії, почуття невпевненості, що відповідно, позначиться і на дитині. Тому доцільно проводити відвідну підготовку молодого подружжя з метою подолання хибних стереотипів і разом з тим безпечного виношування і народження здорової дитини. Вступаючи у шлюб та народжуючи дитину молоде подружжя часто виявляється неготовим до цього та потребує соціально-психологічної підтримки з боку спеціалістів, саме тому **метою** даної статті стало вивчення особливостей соціально-психологічної підтримки молодого подружжя у період вагітності.

Проаналізувавши вплив медичних, соціально-психологічних, фізіологічних факторів, які мають місце у перебігу вагітності і пологів, для забезпечення нормального протікання вагітності ми бачимо необхідність у розкритті наступних *аспектів соціальної підтримки подружжя*:

- підготовка чоловіка і дружини до виношування і народження дитини;
- сприяння позитивному мікроклімату у сім'ї, яка чекає на дитину;
- інформування подружжя стосовно впливу на розвиток дитини соціально-психологічних і медичних факторів у період виношування;
- сприяння усвідомленню майбутніми батьками своїх материнських і батьківських функцій і обов'язків.

На основі соціально-психологічної програми підтримки молодих батьків у період виношування дитини визначено три напрямки роботи із подружжям під час вагітності та підготовки до пологів:

§ соціально-психологічна робота з подружжям;

§ соціально-психологічна підтримка вагітних жінок;

§ психолого-педагогічна робота з чоловіками щодо протікання вагітності дружини.

Соціально-психологічна робота з подружжям – важливий етап підтримки молодої сім'ї, головним завданням якого є позитивне налаштування подружжя на виношування дитини, початок формування власної позитивної батьківської програми. Усвідомлене спільно прийняте рішення дозволить у майбутньому не зганяти батькам на дитині злість за їхні нереалізовані можливості. Для народження дитини потрібні такі умови психологічного характеру:

- дитина має бути бажаною;
- дитина має народжуватись від коханої людини;
- дитину можна мати лише тоді, коли сам твердо стоїш на ногах.

Батькам доцільно відверто і усвідомлено обговорювати своє сьогодення і майбутнє сімейне життя, материнство та батьківство і з чим воно у них пов'язане. Зокрема, звернути увагу на:

- 1) поняття сімейного щастя;
- 2) ставлення одне до одного;
- 3) рівень готовності стати матір'ю (батьком);
- 4) місце дитини у сімейному майбутньому;
- 5) власні можливості матеріального забезпечення дитини;
- 6) можливості поєднання виховання дитини і власного працевлаштування та вплив дитини на професійну кар'єру батьків [4, с. 23].

Роль підтримки батьків до народження і виховання дітей є доволі великою, і має певні особливості на різних періодах. Зокрема, у роботі з подружжям більше уваги варто звертати на *формування нових ролей*,

пов'язаних з материнством і батьківством, ознайомлення їх з фізіологією зачаття, планування сім'ї, формування позитивного налаштування подружжя на вагітність і пологи. Молодим людям, які очікують дитину, потрібно надавати медичну, психолого-педагогічну, юридичну, просвітницьку допомогу, навчати їх мистецтву взаємодії з дитиною у період внутрішнього розвитку, зміцненню взаємостосунків між чоловіком і жінкою.

Свідомо вирішивши поповнити сім'ю, подружжю потрібно нормально *збалансувати свій емоційний і фізичний стан*. І чоловік, і жінка повинні свідомо готуватись до народження дитини, пам'ятаючи про те, що дитя – це щоденна праця і турбота про своє фізичне і психічне здоров'я, душевну рівновагу і гармонію. Вагітність передбачає не тільки прийняття мір з метою попередження, лікування загальних процесів, уникання шкідливих звичок. Така поведінка свідчить лише про елементарну медико-гігієнічну культуру майбутніх батьків. Для народження і виховання щасливої і життєздатної дитини молодим людям необхідно мати усвідомлене бажання стати батьками.

Щоб дитина unikнула пологової травми, майбутні батьки повинні *звільнитись від негативних думок і почати формувати власну позитивну батьківську програму*. У батьків, які позитивно будують своє майбутнє, малюк буде підсвідомо копіювати їхні життєстверджуючі установки: „Я довіряю іншим”, „Я люблю себе”, „Я чудовий” [5, с. 18-27].

Перебіг вагітності залежить також від *ціннісної значимості дитини та сім'ї* для чоловіка, його досвід отриманий у батьківській сім'ї, і особливо досвід жінки, її прив'язаність до батьків, стосунки з ними, позитивні чи негативні спогади про своє дитинство.

Виношування та народження дитини залежить від чисельних умов і випадковостей. Серед них не лише будова тіла, темперамент батьків, але й їх соціальний стан, спосіб життя, поведінка, особистісні нюанси, звички, місце проживання, пори року і багато іншого. Варто створювати умови, дотримання яких максимально сприятиме народженню здорової дитини.

У період вагітності важливо розвивати *навички ефективної взаємодії батьків з дитиною, яка перебуває в утробі матері*, що передбачає озброєння батьків культурою тілесного спілкування. Відомо, що тактильний аналізатор починає функціонувати у дитини до кінця другого місяця вагітності. За його допомогою вона отримує інформацію про батьків, про те, що вона бажана і любима, про те, що з її тілом усе гаразд, про те, що батьки готові захищати її і задовольняти її потреби. 90% усіх рецепторів, а також біологічно активні точки розташовані у шкірі. Стимулюючи шкіру, матір сприяє розвитку мозку дитини, покращенню роботи її внутрішніх органів.

Важливо *звернути увагу на особливості генетичних захворювань родин чоловіка та жінки*. Подружжя, яке має певні генетичні проблеми перебуває під спостереженням фахівців медико-генетичної консультації,

які враховують проблеми здоров'я чоловіка та жінки, вроджені спадкові захворювання.

Особливою у цей період є гігієна вагітності. Обов'язковим є *дотримання правил особистої гігієни*, відмова від шкідливих звичок (паління, алкоголізм), потрібно уникати людних місць, місць підвищеної небезпеки, радіаційного та хімічного забруднення, осередків інфекційних захворювань. Це стосується обох із подружжя.

Таким чином, подружжя, яке очікує дитину, повинно знати і виконувати основні заповіді здорової вагітності. Саме на це спрямована підготовка батьків до народження дитини. Робота з підготовки батьків до переживання періоду вагітності передбачає:

§ формування усвідомленої батьківської позиції та відповідальності, позитивне налаштування на процес вагітності;

§ надання фахівцями різного профілю просвітницької роботи з подружжям у період виношування дитини;

§ сприяння у досягненні душевної рівноваги і гармонії, балансу фізичного і психічного здоров'я;

§ розвиток навичок ефективної тілесно-емоційної взаємодії батьків та ще ненародженої дитини;

§ формування медико-гігієнічної культури батьків.

Соціально-психологічна підтримка та підготовка жінки до виношування і народження дитини є другим важливим напрямком роботи.

Найбільшу відповідальність за нове життя бере на себе жінка, тому їй потрібно якомога більше часу проводити у активному тонусі на свіжому повітрі, їсти корисну і збалансовану їжу, носити зручний одяг, при можливості відмовитись від вживання медикаментів, замінивши їх на вітамінні соки. Велику увагу слід приділяти будь-яким змінам організму і особливо гігієні психіки. Зокрема, у перші місяці вагітності внаслідок гормональних змін різко (іноді без всяких причин) змінюється настрій жінки: їй хочеться то плакати, то сміятись. Жінка частіше збуджена, нервується, втомлюється. Цю емоційну чутливість повинна розуміти вагітна та її близькі. Взагалі жінка повинна вміти використовувати будь-які засоби, щоб якимось чином зробити своє життя у цей період приємним, навчитись знімати напруження і втому, не застосовувати ліки, особливо психотропні. Неоціненну допомогу тут може надати аутотренінг: вміння примусити себе заспокоїтись, розслабитись, отримати „порцію оптимізму”. Це дозволить навчитись активно „переключати” настрій жінки: згадати смішний анекдот, послухати веселу музику, приготувати щось смачне, погуляти, тощо.

„Від поведінки жінки у період вагітності залежить дуже багато. Наприклад у матері, яка виношуючи немовля під серцем, читала книги з філософії, дитина з дитинства буде відрізнятись високою духовністю. А якщо жінка хоче, щоб її дитя добре розбиралось, скажімо в математиці чи фізиці, то саме цією наукою їй слід займатись під час вагітності.

Тобто, виношуючи дитину, її можна багато чому навчити. Наприклад, майбутній мамі після ультразвукового обстеження сказали, народиться дівчинка. Весь період вагітності жінка під наглядом спеціалістів займалась йогою, приділяючи особливу увагу вправами для розвитку пластики рухів. Дівчинка народилась надзвичайно пластичною. З перших місяців життя батьки не пеленами їй руки, і вона, лежачи в колисочці, повторювала практично всі вправи, які виконувала мама, виношуючи її” [3, с. 306]. Дуже шкодить дитині будь-який вчинок матері, що суперечить моральним законам (наприклад, жінка протягом всієї вагітності працювала в науково-дослідній лабораторії, де проводились досліди на тваринах). Якщо професійна діяльність жінки пов’язана з чимось негативним, то краще під час вагітності залишити роботу. І взагалі, майбутній матері потрібно намагатись оберегати себе від будь-яких переживань.

Сьогодні майбутні матері стикаються з величезною кількістю стресових ситуацій, в тому числі з глобальними конфліктами, які загрожують самому існуванню нашої планети. Майбутні мами якомога рідше повинні вмикати телевізор, а робити це тільки тоді, коли будуть передачі естетичного циклу – про образотворче мистецтво, музику, природу, а також розважальні передачі і т. д. Дитина засвоїть інформацію про те, що мамі добре і світ, в який вона скоро увійде, не ворожий до неї.

Наукові дослідження та багаторічний досвід народу вивчення і дотримання правил поведінки з вагітною жінкою, дозволяють констатувати наступне:

а) не можна відмовляти вагітній у її проханнях. Варто задовольняти її бажання-забаганки в їжі, годувати її кращими продуктами, а також сприяти її фантазіям та „причудам”. Таким чином, створюються оптимальні умови для розвитку майбутньої дитини;

б) не можна ображати і сварити вагітну, влаштовувати в її присутності сварки. Лише атмосфера доброзичливості і чуйності сприяє розвитку позитивних рис характеру і міцного здоров’я майбутнього малюка;

в) необхідно оберегати вагітну від усього, що могло б її налякати чи неприємно вразити, навколо неї необхідно створити затишну обстановку – важливу умову народження здорової і красивої дитини;

г) необхідно оберегати вагітну від важкої роботи, пов’язаної з піднесенням вантажів, сидіти за комп’ютером, на хімічному виробництві тощо; уникати ситуацій, де є ризики падіння, травм та ін.

Багато нового жінці слід пізнати, а головне – застосувати протягом дев’яти місяців. Найголовніший елемент курсу знань і вмій – *подолання страху*. Великою мірою, страх – наслідок того, що жінка, яка збирається народжувати вперше, прислухається мимоволі до інших жінок. Страх приносить не лише неприємні психічні переживання, але і фізично наносить серйозну шкоду організму. Дуже багато необґрунтованих страхів – наслідок незнання і недосвідченості, які

можна і потрібно подолати: читати, розмірковувати, займатись, працювати над собою. Знання істинних фактів, впевненість у своїх розумних діях, правильна психофізична підготовка до пологів дозволять жінці подолати страх, відчувати впевненість у собі, усвідомити, що вона робить все необхідне для забезпечення малюку найкращого старту в житті, а природа потурбується про те, щоб пологи були легкими і безпечними.

Вагітна повинна усвідомити, що нормальні пологи є природним фізіологічним процесом. Проте, механістичний погляд на пологи – це наслідок тієї пастки, до якої жінок „заганяє” нинішня культура, зводячи все життя до фізіологічних процесів, найпростіших рефлексів, прагнення до задоволень і матеріального благополуччя. І в кращому випадку – до самореалізації. Однак, важко уявити духовно більш значущу подію, ніж поява нової людини. Тому сьогодні пологи все частіше розуміють, як певний духовний досвід, як випробування ставлення батьків до народження дитини, що багато в чому визначає характер її взаємин зі світом. Це – відкритість для нового духовного досвіду, для випробування, для подолання свого Его.

1.Перший критерій готовності до пологів передбачає *формування духовної єдності зі своєю дитиною*. Саме під час пологів утворюється зв'язок дітей і батьків. Підсвідомо діти завжди будуть пам'ятати, що їх не просто народили, їх чекали, заради них жертвували всім, за них бились, під час пологів готові були вмерти, їх любили, а це значить, їх батьки теж заслужили любов.

2.Наступний критерій готовності жінки до пологів – *любов*. Має на меті навчити вагітну любові шляхом дотримання нею певних вимог заради дитини: дотримуватись дієти, робити гімнастику, плавати, проводити з собою психологічну роботу тощо. Віра є глибинною якістю, що визначає готовність жінки до пологів. У вирішальні хвилини пологів жінка повинна вірити, що народжує дитину для добра і світла, що це для неї зараз є основним. Надія, яка означає сформовану програму свідомості вагітною. Якщо віра повернена до Бога, то надія – до людини, суспільства і передусім – це стосунки з батьком дитини, акушерами, лікарями.

Тому найважливішим для вагітної є підготовка материнської свідомості

до пологів. Таким чином навіюється впевненість. Якщо ж майбутня матір навчиться правильному розслабленню м'язів, то в результаті це призведе до заміни тривожного стану на чудове самопочуття. Жінка готуватиметься до того, що відбудеться з нею під час пологів, сприйматиме їх як нормальну фізіологічну функцію.

Інформування чоловіка та формування готовності до періоду виношування дитини та батьківства – це ще один важливий напрям роботи із молодим подружжям. „Дуже рідко бувають щасливими чоловіки, які не стали батьками. Відчуття батьківства викликає у

чоловіка позитивні емоції та переживання. Багато чоловіків, особливо середнього віку, почувають себе батьками уже з моменту зачаття. Молоді люди частіше відкривають у собі батька, як тільки вперше беруть малюка на руки” [6, с. 31].

Чоловік у період вагітності дружини повинен мобілізувати усі свої сили і терпіння та максимально підтримувати жінку і свою маленьку ненароджену дитину. Саме під час вагітності жінці буває дуже приємно відчувати поруч із собою спокійного, врівноваженого друга, який би не обмежував лише словами своє піклування про вагітну дружину, а утверджував це корисними конкретними справами. Його допомога – це прагнення полегшити дружині труднощі домашнього господарства. Жінка завжди задоволена, коли чоловік їй допомагає. Дуже добре коли він займається зі своєю вагітною дружиною фізичною культурою, коли вони разом читають спеціальну літературу, намагаються своїм співпереживанням під час родового процесу полегшити стан дружини і якнайшвидше прийняти на свої руки новонародженого. Чоловік обов’язково повинен приділяти хоча б півгодини перед сном, щоб погуляти з дружиною на свіжому повітрі, зробити їй перед сном заспокійливий масаж, приготувати теплу ванну. У вихідні потрібно організувати відпочинок на свіжому повітрі.

Важливо також дотримання чоловіком правил гігієни життя. Потрібно відгородити дружину від екологічних, техногенних небезпек, інфекційних захворювань, впливу тютюнового диму, який при пасивному палінні завдає ще більше шкоди організму матері. А також обмежити жінку у важкій фізичній праці, не дозволяти підіймати важкі предмети.

Оскільки жінка, особливо в перші місяці розвитку дитини в її утробі, може знаходитись в напруженому емоційному стані, майбутньому батькові важливо навчитись не надто серйозно сприймати образи через дрібниці. Намагатися створити сприятливий емоційно-психологічний клімат у сім’ї, оберігати дружину від неприємних подій і новин.

Якщо чоловік не хоче згодом зіткнутись з проблемою батьків і дітей, можна побажати йому проявляти свої почуття одразу ж, як тільки він дізнався про вагітність дружини. Майже усі батьки цікавляться розвитком плоду: вони залюбки слухають стукіт його серця, стараються вловити перші рухи. У багатьох цей стукіт викликає почуття справжнього захоплення. Але як свідчать численні дослідження, відсоток чоловіків, які приділяють своїм дружинам у період вагітності належну увагу, дуже низький (18%) [1, с. 348]. Це пояснюється, насамперед, нерозумінням тієї ролі, яку може і повинен виконувати чоловік у сім’ї. Обіймаючи її однією рукою, а іншою свого малюка, цілуючи її живіт, чоловік приносить дружині і собі величезне задоволення. Тато для малюка – ще одна близька людина із зовнішнього світу. Тому рука, покладена на живіт дружини, одразу стає для дитини привабливим

об'єктом, заклик до гри. Дитина відповідає зсередини рухам руки чи ноги; вона може швидше заспокоїтись, якщо це потрібно, чи бурхливо відреагувати на батьківську присутність.

Часто чоловіки вважають, що з настанням вагітності і появою дитини змінюється ставлення дружини до них, і вони почувають себе вдома як непотрібні та чужі. А ще це стає на заваді дружнім і навіть інтимним стосункам. Але це не зовсім справедливо. Багато чого залежить від самих чоловіків, їх активної участі в усіх турботах сім'ї. Наскільки подружжя зможе порозумітися в емоційному і психологічному плані, змінити зміст стосунків у період виношування дитини залежить лише від них самих.

Найбільш відповідальним є завершальний етап вагітності – пологи. Тут як ніколи важлива відповідальна і сконцентрована поведінка чоловіка. Відправляти жінку до пологового будинку потрібно без метушні. Вона повинна бути впевнена, що прекрасно справиться з пологами, оскільки це підтверджується врівноваженим настроєм чоловіка. Він також має допомогти приготувати дружині все, що потрібно взяти у пологовий будинок [2, с. 473].

Таким чином, особливостями соціально-психологічної підтримки молодого подружжя є:

§ соціально-психологічна підготовка чоловіка і дружини до виношування і народження дитини;

§ надання необхідної психологічної допомоги жінкам у період вагітності включаючи консультації з формування материнської сфери в онтогенезі;

§ підготовка вагітних жінок і сімейних пар до пологів.

Отже, проводячи роботу з молодими подружжями соціальний працівник повинен володіти всією необхідною інформацією, вміннями та навичками формування усвідомленого батьківства, проводити з молодими подружжями обговорення важливих аспектів безпечного перебігу вагітності та пологів, та акцентувати увагу на особливостях поведінки окремо чоловіка, окремо дружини.

Література

1. **Эйзенберг А.** В ожидании ребёнка : [рук-во для будущих матерей и отцов] ; (пер. с англ.) / А. Эйзенберг, Х. Муркофф, С. Хатавей ; худож. А. А. Щуплецов. – М. : ООО „Изд-во АСТ”, 2000. – 656 с.
2. **Кравець В. П.** Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства / В. П. Кравець. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 244 с.
3. **Мать и дитя** : В ожидании ребенка и первый год жизни : Энциклопедия. – М. : ООО „Изд-во АСТ”, 2002. – 456 с.
4. **Минухин С.** Техники семейной психотерапии / С. Минухин, Ч. Фишман. – М. : Просвещение, 1998.
5. **Мещерякова С. Ю.** Психологическая готовность к материнству / С. Ю. Мещерякова // Вопросы психологии. – 2000. – №5. – С. 18 –27.
6. **Шкіряк-Нижник З.**

Ми чекаємо дитину / З. А. Шкіряк-Нижник, Е. І. Непочаткова-Курашевич. – К. : Вид-во тов-ва „Знання” України, 1991. – 32 с.

УДК 316. 614.5 – 053.6 : 316. 362

С. О. Дівакова

ПРИЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДІЙ СІМ'І

Сім'я – найдавніший і унікальний інститут людської взаємодії. Унікальність сім'ї полягає в тому, тісний союз декількох людей (чоловіка, дружини, дітей, а також батьки чоловіка чи дружини, за умови їх спільного проживання) пов'язують моральні обов'язки. В цьому союзі люди прагнуть провести як можна більше часу у радісній взаємодії. Проте сім'я постійно знаходиться в процесі розвитку, в результаті цього виникають певні непередбачені ситуації членам сім'ї необхідно на них певним чином реагувати. На поведінку членів сім'ї в різних ситуаціях має суттєвий вплив темперамент, характер і особистісні якості, тому не дивно, що в кожній сім'ї між її членами обов'язково виникають різного роду сутички, спори, кризи – тобто конфлікти. Сімейний конфлікт завжди був, і досі залишається **актуальною** проблемою та розглядається як спосіб вираження і вирішення протиріч, які лежать в основі розвитку дуже складної системи під назвою „сім'я” [5, с. 91]. Саме тому **метою** нашої статті стало вивчення причин та особливостей виникнення конфліктів у сім'ї.

Сімейні конфлікти є однією із самих поширених форм конфліктів. За оцінками конфліктологів у 80-85% сімей існують конфлікти, а в 15-20% – виникають суперечки за різних причин. Таким чином, *сімейні конфлікти* – це протиборство між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів [4, с. 36].

Коротко розглянемо особливості сімейних конфліктів.

1. Зміст сімейного конфлікту складають: міжособистісні стосунки (кохання, кровна спорідненість) та правові і моральні обов'язки, які пов'язані із реалізацією функцій сім'ї, а саме: репродуктивної, виховної, господарсько-економічної, рекреативної (взаємодопомога, підтримка здоров'я, організація відпочинку), комунікативної та регулятивної.

2. В основному на причини конфліктів в сім'ях впливають фактори мікро- і макросередовища. До факторів мікросередовища слід віднести: погіршення матеріального становища сім'ї; надмірну зайнятість одного чи навіть двох членів сім'ї на роботі; неможливість нормального працевлаштування су пругів; тривала відсутність власного житла; відсутність можливості влаштувати малих дітей в дитячі заклади.

3. Особливість сімейних конфліктів проявляється і в динаміці та формах протікання. В цілому динаміка сімейних конфліктів характеризується класичними етапами (виникнення конфліктної ситуації, усвідомлення її, відкрите протиборство – інцидент, ескалація, кульмінація, завершення конфлікту, постконфліктна ситуація), але сімейні конфлікти відрізняються підвищеною емоційністю, швидкістю протікання кожного із етапів. Основні формами триборства у сімейних конфліктах: докори, взаємні звинувачення, сварки, сімейні скандали, порушення спілкування.

4. Сімейні конфлікти мають особливі способи вирішення, а саме: примирення, досягнення згоди, притирання стосунків на основі взаємного компромісу, розлучення.

5. Сімейні конфлікти мають тяжкі, а інколи навіть і трагічні наслідки для членів сім'ї. Досить часто виникають різні фізичні захворювання членів сім'ї. Особливо важко переносять конфлікти діти [2, с. 93].

С. Ємельянов називає такі найважливіші причини конфліктів у молодій сім'ї:

- обмеження одним із подружжя свободи, активності, дій, самовираження іншого;
- негативна поведінка одного із членів сім'ї (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія);
- наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреб одного із членів сім'ї;
- авторитарний, жорсткий тип взаємовідносин, які склалися в сім'ї;
- наявність важких матеріальних проблем, які практично не можливо розв'язати;
- авторитарне втручання родичів у подружні відносини;
- сексуальна дисгармонія партнерів [3, с. 15].

Кожна сім'я проходить декілька стадій свого життєвого циклу, які пов'язані з певними проблемами і специфічними труднощами. Хоча існують різні класифікації стадій сімейного життя, всі вони відзначають приблизно ті самі характерні явища і зміни. Якщо використати відому у вітчизняній літературі класифікацію Є. Васильєвої, але трохи вдосконалити її, то життя сім'ї можна поділити на такі періоди або стадії.

1. Зародження сім'ї – з моменту реєстрації шлюбу до народження першої дитини.

2. Стадія виховання дітей – закінчується тоді, коли починає самостійно працювати наймолодша дитина.

3. Життя подружжя разом з тими дорослими дітьми, які ще не мають власної сім'ї.

4. Подружжя живе саме або з дітьми, які мають власні сім'ї.

Ця періодизація вказує на основні, об'єктивні завдання кожного етапу і підказує, які принципи труднощі походять із специфіки даних

етапів. Так, при зародженні сім'ї слід чекати труднощів пристосування партнерів один до одного, вирішення проблем їх побутового влаштування та налагодження стосунків з родичами. На другій стадії багато труднощів пов'язано з вихованням дітей, хоча цим вони не обмежуються. На третій та четвертій стадіях з'являються проблеми здоров'я та деякі інші [6, с. 13].

Але, оскільки ми розглядаємо особливості молодого сім'ї, спробуємо визначити, в чому полягають найбільш небезпечні, кризові явища у подружніх стосунках цього періоду сімейного життя.

Першим з них є **первинна адаптація подружжя** один до одного як шлюбних партнерів. Вона потрібна у всіх нових сім'ях, навіть тих, де існують добрі побутові умови і високий рівень подружньої сумісності, а там, де ці первинні умови сімейного життя постають менш сприятливими, сім'я без адаптації просто не може існувати. Статистичні дані показують, що від чверті до третини розлучень припадає на перші два роки існування сім'ї, що свідчить про неабиякі труднощі адаптації подружжя до сімейного життя. Розглянемо основні сфери подружньої адаптації у новоствореній сім'ї [1].

Побутова сфера, яка включає такі основні моменти.

- *Пристосування до житлових умов.* Вони можуть бути досить важкими, наприклад, у гуртожитку, на квартирі, у комунальній квартирі, у сім'ї батьків, особливо для незвичної до таких умов людини.

- *Необхідність ведення домашнього господарства і розподіл домашньої праці.* Типовим для цієї проблеми є, як вже зазначалося вище, ухиляння чоловіків від „жіночої” роботи внаслідок традиційного уявлення про розподіл праці. Для сучасної освіченої молоді жінки буває неприємним відкриттям, що вона опиняється у нерівному становищі щодо домашнього навантаження, причому часто викликає протест не проти самої перевантаженості (яка у сучасних міських умовах в одностатевій сім'ї не така вже значна), а проти несправедливості. Шляхом до цієї адаптації є свідоме поведінка чоловіків, їхня рівна за часом участь у всіх домашніх справах.

- *Матеріальне забезпечення сім'ї*, яке в багатьох сім'ях, особливо в сучасних умовах безробіття, є найгострішою проблемою. Молодий чоловік, який до шлюбу звик або жити на гроші батьків, або працювати час від часу, ставши сам батьком, мусить перейти на серйозне ставлення до заробляння грошей. Якщо ж один чи обидва партнери звикли жити з комфортом, фінансова обмеженість викликає незадоволення, створює приводи для докорів, конфліктів та охолодження почуттів.

- *Використання сімейного бюджету.* Це окрема сфера адаптації, відносно незалежна від проблеми здобуття грошей. Неузгодженість у сімейних витратах часом породжує не менш гострі конфлікти, ніж ті, що викликаються слабкою матеріальною забезпеченістю. Скромний бюджет молодого сім'ї, як правило, потребує планування витрат, обмеження власних потреб, що буває важким для егоїстичних або

недисциплінованих осіб. Навіть в добре забезпеченій сім'ї розходження у питанні витрат здатні викликати серйозні непорозуміння.

- *Дотримання порядку у квартирі.* На перший погляд, цей сектор сімейного побуту здається не дуже проблемним, але це враження помилкове. Для людей з рисами педантизму або відповідними традиціями порядок і чистота є надзвичайно важливою потребою і умовою задоволення сімейним життям. З іншого боку, як не дивно і не парадоксально, існують люди, яких надзвичайно важко навчити класти на місце речі, мити посуд, тримати у порядку своє робоче місце. Поєднання таких партнерів робить побутову адаптацію серйозною проблемою.

- *Налагодження харчування сім'ї, яке влаштовує її членів.* Треба, щоб їжа, яку за традицією у більшості сімей готує жінка, задовольняла чоловіка, а він, у свою чергу, брав участь у купівлі продуктів або, якщо складаються відповідні умови, сам робив цю справу. Для традиційної сім'ї цей жіночий обов'язок є елементарною вимогою, про яку не варто і згадувати, але на хвилі сучасної демократизації сімейних стосунків все частіше спостерігаються випадки, коли молода жінка, яка працює, не дуже опікується своїми кулінарними обов'язками, що викликає незадоволення чоловіка. Тим чи іншим шляхом, але адаптація у цьому питанні повинна відбутися, інакше конфліктна ситуація буде поступово загострюватися.

Психологічна сфера адаптації полягає у пристосуванні подружжя до особливостей темпераменту, характеру, що виявляються у прояві почуттів та спілкуванні, взагалі, поведінці партнера. Практично не буває, щоб всі манери поведінки ідеально подобалися партнеру, і тому завжди потрібні певні зусилля для пристосування до небажаних проявів. Перш за все, мусить бути більш-менш задовільно вирішена проблема сімейного лідерства, тобто у жодного не повинно з'являтися відчуття того, що партнер обмежує його волю та нав'язує власні рішення.

Дуже важливо навчитися правильно реагувати на різні варіанти агресивної поведінки партнера. Імпульсивні та запальні люди бурхливо відповідають на заперечення, говорять багато зайвого і перебільшеного, про що потім часто жалкують, тому краще навчитися надавати їм можливість висловити своє незадоволення або гнів і не дуже звертати увагу на несправедливі слова, сказані у запалі. Якщо ж сприймати все всерйоз і відповідати такими ж важкими звинуваченнями, потім неможливо все забути і вибачити, накопичуються образи, чисто імпульсивні агресивні вислови знаходять певну аргументацію (адже за законом каузальної єдності людина завжди прагне аргументувати свої емоції), і сімейний конфлікт набуває глибокого характеру.

Психологічна адаптація містить і пристосування до особливостей тих почуттів, які визначили утворення шлюбу. Це можуть бути різноманітні нюанси симпатії, поваги, кохання, вдячності тощо, і кожен з подружжя чекає розуміння, прийняття і відповідних почуттів з боку

партнера. Ці почуття можуть виражатися в залежності від темпераменту і характеру з різною пристрасністю, і вона повинна задовольняти партнера. Ще однією проблемою психологічної адаптації є підтримка самооцінки партнера. Позитивна самооцінка кожної людини – це її найважливіша потреба, її найміцніше психологічне утворення, хоча вона може здаватися сторонній людині неадекватною. Від шлюбного партнера кожна людина чекає підтримки позитивної самооцінки, і це не менш важлива вимога до нього, ніж наявність його симпатії та кохання. Адаптація полягає в тому, аби прийняти і підтримати самооцінку партнера або змусити партнера змінити її прийнятним для нього засобом, повністю погодитися з іншою самооцінкою (що практично є дуже складним і, мабуть, мало кому вдасться).

Духовна сфера адаптації постає у наближенні основних світоглядних переконань і цінностей шлюбних партнерів. Це стосується, в першу чергу, політичних, релігійних, расових та національних позицій. Вони настільки важливі для кожної людини, що найчастіше ще на стадії дошлюбного знайомства партнери спонтанно з'ясовують світоглядні засади один одного, які виконують роль одного з перших фільтрів для продовження стосунків. За наявності расової, національної чи релігійної неприязні, як правило, знайомство просто не відбувається або не переростає у глибші стосунки. Політичні уподобання менш помітні і їх розходження не сприймається так гостро. Але буває так, що люди з різними світоглядними засадами все ж таки вступають до шлюбу. У цих випадках необхідна духовна адаптація, і вона може здійснитися, якщо є та чи інша потужна мотивація шлюбу і достатня психологічна гнучкість партнерів [1].

Культурна адаптація шлюбних партнерів передбачає досягнення прийнятності для подружжя культурних інтересів, манер та звичок один одного. Сюди входить рівень загальнокультурних знань, начитаність, ерудиція в галузях науки та мистецтва, розвиток мови, естетичні смаки та уподобання. Шлях адаптації, здебільшого, полягає в тому, що менш розвинений партнер підвищує свій освітній і загальнокультурний рівень, принаймні демонструє зусилля у цьому напрямку. Якщо ж він ставиться до культурних інтересів партнера відверто негативно, це раніше чи пізніше псує подружні стосунки.

В житті нерідко трапляються випадки, коли шлюб з'єднує людей з різним рівнем освіти та культурного розвитку. Спочатку це може гармонувати з їхніми ролями, які існували в період ігрового спілкування: роллю сильного, зрілого і розумного чоловіка та її роллю „інженю” – молододі, наївної, безпосередньої дівчини. Але такі ролі довго зберігатися у сучасній сім'ї не можуть (колись, у епоху чоловічого панування, це був звичний розклад сімейних ролей для дворянської сім'ї), у зв'язку зі зміною самосвідомості жінки та її прагнення до соціального самоствердження. В цій ситуації жінка намагається вирівняти сімейні ролі, для чого потрібне наближення культурного рівня партнерів,

культурна адаптація. Якщо цього не відбудеться, вона відчує брак поваги і дискомфорт у сімейному житті.

Все частіше спостерігається протилежна ситуація – коли жінка випереджує чоловіка в освіті та загальнокультурному розвитку, і тоді подружня дисгармонія стає ще більш вірогідною, оскільки для чоловіка його престиж у сім'ї є традиційно дуже важливим. Перед жінкою в цій ситуації постає складне завдання – м'яко та недемонстративно спрямовувати чоловіка на культурне вдосконалення, уникаючи якогось виразу зверхності щодо нього.

Однією з найбільш показових ознак культурного рівня постає літературність, грамотність мови подружніх партнерів. Мовні помилки можуть більш, ніж щось інше, дратувати відносно розвиненішого партнера. На жаль, мовні звички мають велику стійкість і здатні змінюватися тільки з великим трудом.

Важливим показником культурного розвитку є й одяг людини – те, як він пасує особі, наскільки він є охайним і відповідним моді. В нашій культурі одягу як соціальному символу приділяється велика увага, і тому подружжя завжди прагнуть до відповідності свого зовнішнього вигляду, яка виражає їх належність до тієї самої субкультури, створює певну духовну єдність. Адаптація в цьому плані постає абсолютно необхідною, і, якщо партнери різко відрізняються за стилем одягу і не знаходять у цьому питанні згоди, між ними неминуче наростатиме відчуженість.

Чималу роль відіграє також **інформаційна адаптація подружжя**, яка полягає в узгодженні інформаційного навантаження в умовах спільного побуту. Відомо, що екстраверти потребують багато всілякої інформації, люблять інтенсивне спілкування, не втомлюються від шуму і галасу, не переносять самотності, в той час, як інтровертовані особистості мають протилежні властивості: їх втомлює великий обсяг контактів і шумове перевантаження, вони спокійно сприймають самотність, люблять читати і розмірковувати. Співіснування у шлюбі таких типів неминуче породжує проблему інформаційної адаптації, врахування кожним подружжям особливостей ставлення до інформації іншого партнера. Наявність окремих кімнат, звичайно, значно полегшує вирішення проблеми, але головне – це все ж таки вміння рахуватися з партнером.

Мабуть, не треба доводити важливість **родинної адаптації** – налагодження добрих стосунків з батьками та іншими родичами подружжя, а також забезпечення доброго ставлення до шлюбного партнера власних родичів (така проблема іноді може стати дуже гострою). Добре відомо, що погані стосунки з тещею або свекрухою стали причиною конфліктів або розпаду багатьох молодих сімей. Ця проблема з часом, з одного боку, полегшується покращенням житлових умов молодих сімей, а з іншого – ускладнюється демократизацією стосунків поколінь і зниканням традицій панування старших у складній

сім'ї. Демократизація і зміна традицій відбувається так стрімко, що кожне покоління відчуває розрив власних уявлень про стосунки батьків та дітей з уявленнями наступної генерації. Трапляється так, що спроби тещ та свекрух впливати на життя молоді сім'ї зустрічають опір і утворюється конфронтація, яка, звичайно, ускладнює подружні стосунки. Справа значно полегшується економічною самостійністю молоді сім'ї, але, на жаль, це не завжди можливо у сучасній економічній ситуації.

Все більш складною сферою подружньої адаптації стають **сексуальні стосунки** шлюбних партнерів. Це також є наслідком різких історичних змін у характері сімейних стосунків, які відбулися на протязі ХХ століття. Колись проблеми сексуальної адаптації подружжя майже не існувало у сім'ях, оскільки моральні норми суспільства вимагали приділяти інтимним стосункам якомога менше уваги. Релігія, яка значною мірою і була творцем цих норм, розглядала інтимні стосунки лише як компонент репродуктивного процесу, так би мовити, вимушену данину розпутству і гріху, і менш за все була схильна турбуватися про якесь взаємне задоволення подружжя від таких стосунків. У ХХ столітті відбулася так звана сексуальна революція, тобто піднесення цінності інтимних стосунків, зняття з них ярлика гріховності та непристойності і оцінювання їх як необхідного задоволення нормальних людських потреб. Повноцінні сексуальні стосунки стали сприйматися як обов'язкова умова позитивної оцінки сімейного життя.

Але, як відомо, інтимні подружні стосунки далеко не завжди складаються безпроблемно і приносять обом партнерам однакове задоволення. Специфічні статеві фізіологічні та психологічні особливості жінки та недосить вміла чоловіча поведінка зумовлюють певні труднощі на шляху задоволення інтимною близькістю і, власне, створюють проблему сексуальної адаптації у шлюбі.

Отже, подружня адаптація може стати нелегким завданням і стати на заваді нормального формування стабільних подружніх стосунків. Але у сприятливому варіанті вона надає молодій сім'ї запас міцності, хоча і не гарантує від виникнення різноманітних подальших труднощів. У типових випадках адаптація займає перші 2-3 роки сімейного життя [1, с. 21].

А що можна порекомендувати молоді для вирішення або полегшення тих конфліктів, які вже назрівають або відбуваються, тобто яка тактика поведінки є найбільш корисною для подружніх стосунків? Розглянемо з цієї точки зору існуючі тактики (іноді їх називають стратегіями) поведінки у конфлікті.

Тактика конкуренції, яка полягає у прагненні опонентів будь що досягти перемоги. Така тактика вирішення подружніх конфліктів, якає найбільш органічною для конфліктної субкультури, – це вірний шлях до руйнування сім'ї. „Чистої” перемоги, коли хтось з подружжя визнає свою неправоту і вибачається, як правило, у сімейних конфліктах не буває. Переможеними фактично опиняються інтереси сім'ї, діти та здоров'я

партнерів. Така тактика породжує „конфліктний азарт” та звичку до подібної поведінки.

Тактика ухилення від конфлікту – це така лінія поведінки, коли один з подружжя провокує конфлікт словами чи тоном, а інший, який тримається тактики ухилення, не відповідає, переводить розмову на інше, тобто уходить від конфлікту. Це дуже мудра тактика у більшості подружніх конфліктів, які не мають іншої причини, крім звичок поведінки у душі конфліктної субкультури. На жаль, в реальності у людей рідко вистачає мудрості та терпіння для подібної позиції.

Тактика кооперації – вирішення конфлікту на основі правил, норм та узгоджень, які існують щодо спірного питання. Так, наприклад, якщо причиною конфлікту є те, що чоловік більшу частину свого заробітку витрачає на власні потреби, то вирішення в душі кооперації полягати в тому, що жінка нагадає йому, що згідно з законодавством він мусить принаймні четверту частину (розмір аліментів) витратити на дитину. Проте багато подружніх розбіжностей важко врегулювати з позиції якихось законодавчих норм.

Тактика компромісу, яка полягає в тому, що партнери частково поступаються своїми інтересам аби досягти згоди, йдуть назустріч один одному. Вона є найбільш поширеною серед конструктивних тактик вирішення сімейних конфліктів.

Тактика поступки, коли один з партнерів відмовляється від своїх домагань або звинувачень, визнає правоту іншого, погоджується з ним. Практично зустрічається надзвичайно рідко, тому що психологічним смислом конфлікту для кожного з учасників, надзавданням поведінки є ствердження своєї волі, а поступка – це протилежна дія і перейти на таку дію людині дуже складно просто психофізіологічно. Поступки можна спостерігати хіба що на ранньому етапі шлюбу у найлегших сутичках, які навіть важко назвати конфліктами. Взагалі, поступливі за характером люди здебільшого не вступають у конфлікти. Маловірогідність поступок пояснюється пануванням конфліктної субкультури, для якої поступка – це зрада самому собі.

Отже, сім'я розвивається через подолання ряду об'єктивних і суб'єктивних суперечностей. Вивчення особливостей сімейних конфліктів дозволяє попередити їх чи вирішити з максимальним урахуванням інтересів усіх сторін. Варто звернути велику увагу і на кризи сімейного життя, які виникають на різних етапах спільного проживання, вони є неминучими і для кожного подружжя – індивідуальними. Саме тому соціальний працівник, який працює з молодими сім'ями повинен володіти ґрунтовними знаннями з причин та особливостей виникнення конфліктів у молодій сім'ї для їх попередження та більш ефективного вирішення.

Література

1. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. – М., 1990. – 265 с.
2. Донченко Е. А. Личность : конфликт, гармония / Е. А. Донченко, Т. Н. Титаренко. – К. : Политиздат, 1987. – 158 с.
3. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – СПб. : Издательство „Питер”, 2000. – 368 с.
4. Ковалев С. В. Психология современной семьи / С. В. Ковалев. – М., 1988. – 402 с.
5. Кравець В. П. Психологія сімейного життя : [навчальний посібник] / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1995. – 696 с.
6. Шибутани Т. М. Социальная психология / Т. М. Шибутани. – М. : Прогресс, 1969. – 196 с.

УДК 364.4 – 055.5/.7 – 058.862

Т. В. Хіль

ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ ДО СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

В Україні в сучасних умовах проблема поліпшення становища дітей в сім'ї набуває особливої значущості. Відомо, що суспільство оцінюється відповідно до якості життя, яке воно забезпечує наймолодшим громадянам, адже головним джерелом прогресу будь-якого суспільства є діти, від яких залежить його майбутній розвиток. Тому необхідно, щоб держава вкладала ресурси в дітей, захищала їхні права.

Особливого захисту потребують діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Кожна дитина має право на виховання в сімейному оточенні, незалежно від того, чи може її біологічна родина забезпечити нормальні умови життя та виховання чи ні. На сьогодні в Луганській області проживає 5 685 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, з них 1429 – діти-сироти, 4255 – позбавлені батьківської опіки. На регіональному обліку знаходиться 2035 дітей у віці від 0 до 18 років, які можуть бути усиновлені. Лише 5 відсотків з них ті, батьки яких загинули або померли, більшість дітей - соціальні сироти при живих батьках.

Отже, постає нагальна потреба в визначенні та вивченні умов, від яких буде залежить процес ефективного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в сім'ю та її функціонування.

Розв'язання проблем має бути спрямоване на оновлення всієї системи підготовки прийомних батьків до професійної соціально-виховної діяльності в прийомній сім'ї, а саме: на врахування психолого-педагогічних особливостей дітей-сиріт, на опанування змісту та

професійних технологій соціально-виховної діяльності, на впровадження інновацій у систему підготовки прийомних батьків до виховання дітей-сиріт, на вмотивованість власного професійного зростання.

Детальний розгляд інституційних форм влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування вивчали І. Пеша, С. Бадьора, О. Яременко, Л. Волинець та ін.

У межах вивчення зазначеної проблеми важливими є роботи, присвячені соціально-психологічним чинникам та засадам виникнення, розвитку прийомного батьківства, організації функціонування інституту прийомної сім'ї Г. Бевз, А. Капської, І. Зверєвої та ін.

Різні аспекти економічного та юридичного положення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу розглядались у дослідженнях Н. Комарової, І Трубавіної, розробкою теорії та практики технології соціального супроводу прийомних сімей займалися такі українські вчені, як Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, А. Калініна та Т. Кравченко та інші.

Разом з тим, питанням теорії та практики соціальної роботи з прийомними батьками засобами технології підготовки їх до соціального виховання дітей-сиріт сьогодні приділяється недостатньо уваги, що зумовило актуальність нашої статті.

Згідно з Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.) пріоритетною у влаштуванні долі дітей-сиріт є родина. Однією з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є прийомна сім'я. Прийомна сім'я – це форма родинного виховання, метою якої є добровільне тимчасове влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, у спеціально підготовлену сім'ю для забезпечення їх повноцінного фізичного, психічного та соціального розвитку. Загальна кількість дітей у такій сім'ї, враховуючи рідних і прийомних, як правило, не повинна перевищувати 5 осіб [1].

Приймаючи на виховання чужу дитину, батьки повинні бути готовими до появи певних проблем, пов'язаних з минулим сироти та процесом її адаптації до нових умов життя, знати як з ними упоратися. Згідно з Положенням про прийомну сім'ю та дитячий будинок сімейного типу, передбачено проходження попередньої підготовки кандидатів у прийомні батьки та раз на два роки підвищення їх кваліфікації вже як батьків-вихователів [2].

Необхідність попередньої підготовки прийомних батьків перед влаштуванням дитини в родину зумовлена випадками відмов прийомних батьків від вихованців. Такі ситуації в нашій країні трапляються нечасто (за минулий рік 54 відмови), однак за кордоном випадки відмов фіксуються ще рідше – усього 2-3 рази на рік. Основною причиною, коли дітей повертають назад до інтернату, становиться неспроможність прийомних батьків-вихователів впоратися з процесом виховання: дитина не виправдовує сподівань батьків (вони чекають на слухняну дитину, а

«отримують» зовсім протилежну). Наслідком становиться непорозуміння між батьками та дитиною, загострення стосунків, конфлікти, втрата контролю над вихованцем.

Тому спеціалісти вважають, що батькам, які зважуються на прийняття потрібно знати, які умови життя були у дитини-сироти, які особливості фізичного та психічного розвитку має така дитина. Крім того, прийомним батькам не завадить озброїтися інформацією щодо юридичних засад влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме прав та обов'язків прийомних батьків, наслідків оформлення прийомної дитини у сім'ю, пільг стосовно прийомних дітей та діяльності прийомних батьків як представників дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

За результатами проведених опитувань Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді прийомним батькам не вистачає також знань з педагогіки та психології аби подолати емоційні бар'єри в спілкуванні між родичами, рідними та прийомними дітьми, створити психологічний комфорт у сім'ї для уникнення психотравмуючих ситуацій, урегулювати стосунки з рідними дітьми при прийнятті вихованця. Правомірно ставити питання: де і як може відбуватися підготовка прийомних батьків? Згідно чинного законодавства, таку виконання такої цілеспрямованої роботи покладено на Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССМД), а також Служби у справах дітей, за умови високої компетентності в специфіці роботи з прийомною сім'єю спеціалістів та фахівців, яка передбачає високий рівень і тактовність діагностики, індивідуальної роботи та використання різноманітних методик.

Значна увага фахівців відводиться питанню підбору прийомних батьків в підготовчий період. Цей період складається з декількох зустрічей кандидатів зі спеціалістами Центру соціальних служб та передбачає: 1) проведення бесід з батьками, орієнтованих на оцінку життєдіяльності родини (збір інформації про батьків: рік народження, місце роботи; повідомлення про перелік необхідних документів та інше); 2) відвідання спеціалістом родини кандидатів; 3) перевірка інформації про кандидатів у прийомні батьки; 4) співбесіда кандидатів з психологом, завдання якої – з'ясувати мотивації кандидатів взяти дитину в сім'ю, допомогти батькам прийняти об'єктивне, усвідомлене рішення; 5) проходження кандидатами курсу з підготовки кандидатів для створення прийомної сім'ї.

На сьогодні в Україні використовується декілька програм підготовки кандидатів у прийомні батьки. Перерахуємо їх:

I варіант: тренінг «Підготовка кандидатів у прийомні батьки», адаптація Українського інституту соціальних досліджень, Київ, 2000 р. 48 годин (8 занять по 6 год.) [27]. Перелік тем курсу.

1. Діти ростуть, час і проблеми змінюються, і однієї турботи та любові вже не досить.

2. Бути готовим – бути підготовленим.
3. Перше знайомство дитини та сім'ї.
4. Важка поведінка і як її долати.
5. Співробітництво та робота в команді.
6. Постійно розвивати свої уміння.
7. Прощання: прощаючись, ідемо далі.
8. Підбиття підсумків.

II варіант: тренінг для патронатних вихователів, адаптація НПО Центр навчання та дослідження дитячого добробуту «Наша сім'я», Москва, 30 годин (10 занять по 3 год.) [43]. Перелік тем курсу:

1. Запрошуємо до співпраці.
2. Однієї любові не досить.
3. Дитина в розвитку.
4. Жорстоке ставлення та диспропорції в розвитку дитини.
5. Дитина в розлуці з сім'єю.
6. Дитина приходить у патронатну сім'ю.
7. Безпечний догляд та виховання.
8. Важка поведінка.
9. Знати свою сім'ю.
10. Працюємо разом.

III варіант: програма PRIDE – програма розроблена в США і наданий мас поширена в багатьох країнах світу; 27-30 годин (10 занять по 3 год.). Мета програми: структурувати умови роботи прийомних батьків, забезпечити їм компетентне, свідоме прийняття рішення та навчання.

Перелік тем курсу: 1) Знайомство; 2) Робота в команді; 3) Задоволення потреб дітей у прийнятті та безпеку; 4) Як долати втрати; 5) Догляд та виховання дітей; 6) Підтримка контактів з біологічною сім'єю дитини; 7) Надання дитині можливості встановити стабільні зв'язки на все життя; 8) Життя в незвичних умовах - допомога дитині адаптуватися до нових умов; 9) Прийняття свідомого та обдуманого рішення; 10) Продовжувати рух та розвиватися.

Підготовка кандидатів у прийомні батьки, незалежно від обраного типу програм, проходить у формі тренінгу, задачами якого є:

Ø надання інформації щодо правових засад функціонування прийомної сім'ї;

Ø ознайомлення кандидатів із специфікою роботи прийомних батьків;

Ø усвідомлення кандидатами реальних проблем, які очікують їх на шляху замісної опіки та перегляду своєї готовності до створення прийомної сім'ї;

Ø ознайомлення з особливостями розвитку та виховання депривованих дітей: потреби дітей, прихильність, ідентичність та розвиток, попередній досвід життя, особливості поведінки, почуття

втрати, явище перерваного розвитку; насилля, рівні соціалізації, методи виховного впливу;

Ø спрямування майбутніх прийомних батьків на вирішення питань в інтересах дитини та прагнення до набуття відповідних навичок замісної опіки;

Ø надання впевненості кандидатам щодо реальності змін у захисті та підтримці дітей і можливості долати труднощі;

Ø формування «команди» прийомних батьків та соціальних працівників, визначення основних шляхів подальшої співпраці.

Спільна присутність на тренінгу кандидатів і соціальних працівників є вирішальним моментом подальшого успіху в їхній співпраці, що зумовлена відсутністю на сьогодні стандартів замісної опіки.

Курс тренінгового навчання сприяє остаточному прийняттю рішення про створення прийомної сім'ї. Після його завершення соціальні працівники приймають остаточне рішення про готовність кандидатів для створення прийомної сім'ї. Учасників, які пройшли весь цикл підготовки і узгодили свої бажання взяти на виховання чужих дітей з своїми реальними можливостями, можна вважати достатньо підготовленими для реалізації цієї роботи [5, с. 62-63].

Під час проведення тренінгу можлива відмова учасників від продовження навчання, що є цілком природно. Це визначає рівень усвідомлення батьками власних можливостей щодо виховання та розвитку дітей-сиріт. Зміну кандидатами свого рішення можна розглядати як позитивний результат проведеної спеціалістом роботи, оскільки це дає змогу попередити відмову від виховання прийомних дітей ще до їхнього приходу у сім'ю, зменшити їх біль та страждання – одного разу вони вже пізнали втрату батьківської любові та турботи, відчули недовіру до дорослих.

Курс тренінгу з підготовки прийомних батьків до виховання дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, і створення прийомної сім'ї орієнтований на вирішення низки проблем сім'ї на різних етапах її життєдіяльності: від моменту приходу дитини й до того часу, коли вона її залишає. У ході підготовки потенційні прийомні батьки мають чітко усвідомити особливості розвитку дітей, які приходять у сім'ю. Адже наслідки сирітства для дитини вкрай важкі і відбиваються на подальшому її житті – це глибокі та часто необоротні дії на здоров'я і психіку, придбані ще до офіційної констатації втрати сім'ї; негативний соціальний досвід в період раннього і дошкільного дитинства.

Концептуальною основою тренінгу є прийняття дитини такою, яка вона є, створення умов для спрямування її активності під час соціалізації, збереження генеалогічного коріння та вирішення питання її можливого повернення до біологічної родини. Методологічною основою тренінгу є ідея співробітництва дорослого з дитиною, встановлення і

розвиток між ними партнерських стосунків на основі збереження чи реконструкції довіри до світу, розвитку прихильності.

Перед початком тренінгу, прийомним батькам пояснюється, що навчання неможливе без власної участі в тренінгу. Ця ідея обґрунтовується необхідністю пройти через відповідні емоційні стани, які під час тренінгу є для ведучого індикаторами „нормальності” чи „не нормальності” заняття. Таке пояснення дозволяє батькам спокійніше віднестися до наступного кроку ведучого – «побудови круга» і проведення демонстративного тренінгу. Особливість демонстративного тренінгу – підкреслення ведучим логіки своїх дій і вельми детальний методичний коментар до тренінгу після його закінчення. Зміст демонстративного тренінгу не має бути складним – він швидше акцентує головні моменти ведення і дії вправ.

Наступним кроком ведучого повинно стати складання правил групи. Жодна соціальна група не може діяти без правил, які регламентують життєдіяльність людей впродовж функціонування даної групи. Тренінгові групи теж виробляють свої правила. Тренер повинен усвідомлювати необхідність норм для ефективного розвитку групи. Практично на початку зустрічі певні норми вже починають визначатися і діяти в групі. Тому після повідомлення учасникам тренінгу, що саме вони отримають у результаті навчання в групі, обговорюються і встановлюються основні правила і принципи її роботи.

У ході тренінгу в групі потрібно визначити форму звертання один до одного. При цьому форма спілкування в групі між учасниками і тренером не повинна залежати від віку чи соціального статусу. Форми тренінгової групи визначають особливий психологічний мікроклімат, що сприяє об'єднанню людей, їх взаєморозумінню. Учасники групи усвідомлюючи це, починають й самі дотримуватися цих правил [3].

Таким чином тренінг є складовою частиною процесу оцінки кандидатів у прийомні батьки. Підчас перших співбесід з соціальними працівниками кандидатів попереджають про необхідність його проходження.

При підготовці прийомних батьків до виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виникає багато різних проблем – відсутність чітких, зрозумілих та загальних критеріїв відбору потенційних прийомних батьків, що ускладнює навчання прийомних батьків та завеликий обсяг інформації стосовно виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Література

1. Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку) / Г. Бевз – К. : Главник, 2006. – 112 с. (Бібліотека соціального працівника). **2. Кравченко Т. В.** Допомога батькам у вихованні дітей : Методичні рекомендації для соціальних працівників / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна – К. : ДЦССМ, 2004. – 100 с. **3. Методичний** посібник по

проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з питань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків / [О. О. Яременко (керівник авт. кол.), Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін.]. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 128 с. **4. Приёмная** семья : психологическое сопровождение и тренинги / [С. Н. Гринберг, Е. В. Савельева, Н. В. Вараева, М. Ю. Лобанова]. – СПб. : Речь, 2007. – 352 с. **5. Соціальні** служби родини – родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. – К. : Інтас, 2002. – 154 с.

УДК 364-787.24

Я. Ю. Кондратенко

ФЕНОМЕН НЕБЛАГОПОЛУЧНОЇ СІМ'Ї У ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Питання сім'ї надзвичайно важливі як для кожного індивіда, так і для суспільства загалом. Міцна сім'я протягом тисячоліть була і є запорукою задоволення людини власним життям. Про значення сім'ї писали видатні люди – науковці і практики. Зокрема, А. С. Макаренко образно зазначив «Сюди приходять відпочивати переможні сили людини», а В. О. Сухомлинський з педагогічною мудрістю доповнював: « У сім'ї шліфуються найтонші грані людини громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. Сім'я – джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави».

Сім'я є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його моральні та духовні особливості.

Сім'я — невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їх діти (власні або усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям.

Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Вона забезпечує соціалізацію людини, самореалізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з установленою поведінкою.[3]

Сім'я є також персональним середовищем життя і розвитку дитини, яке зумовлює спосіб життя та її соціальне існування. Особливості персонального середовища життя характеризуються параметрами:

- соціально-культурний, стосується освітнього рівня батьків, їх участі у суспільному житті. Рівень культури сім'ї визначається повагою до особистості дитини, усвідомленням впливу

сімейної атмосфери на її формування, урахуванням цього при спілкуванні;

- соціально-економічний, означає матеріальну забезпеченість сім'ї, завантаженість батьків на роботі;
- техніко-гігієнічний, характеризує умови проживання, забезпеченість житлом, особливості способу життя;
- демографічний, виражається в структурі та чисельності сім'ї.[3]

Сім'я є різновіковим колективом. Структура її багато в чому залежить від звичаїв, культурних і національних традицій, моральних та правових норм. У межах її формується система стосунків між старшими та молодшими, батьками і дітьми, що визначає психологічний клімат в сім'ї. Тут формується світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу. Спільне ведення домашнього господарства впливає на рівень матеріальної забезпеченості, можливості самореалізації особистості, її смаки, уподобання, ціннісні орієнтації, культуру. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок в різних сферах суспільного життя, насамперед, навичок людського спілкування. Поступово в неї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини.[4]

Життєдіяльність сім'ї реалізується через її функції. *Функції сім'ї* – це відображення системи взаємодії особи, сім'ї та суспільства і тих сфер, які пов'язані безпосередньо із задоволенням відповідних потреб її членів.

До основних функцій сім'ї відносять такі: матеріально-економічну (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово-побутову (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); репродуктивну (продовження людського роду); комунікативну (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрісімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховну (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду); релактивну (організація вільного часу та відпочинку).[2]

Розглянемо кожну функцію сім'ї та визначимо, як сучасна сім'я справляється з її виконанням.

Матеріально-економічну функцію сім'ї становлять її бюджет, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, здобуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил.

Житлово-побутова функція - це забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства, організація домашнього побуту. Ця функція тісно пов'язана з попередньою.

Репродуктивна (демографічна) функція сім'ї полягає у відтворенні життя, продовженні людського роду, тобто в народженні дітей. Мається на увазі відтворення не тільки кількісне, а й якісне

(народження фізично і психічно здорового покоління, без біологічних і психічних аномалій)..

Отже, скрутні матеріально-економічні та житлово-побутові умови існування молодії сім'ї негативно відбиваються на відтворенні населення України, що в свою чергу через певний час справлятиме негативний вплив на загальний розвиток суспільства: не вистачатиме робочих рук, спостерігатиметься недостатній розвиток науки, подальше зменшення кількості населення тощо.

Комунікативна функція сім'ї передбачає створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї, внутрісімейного спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї та оточуючого мікро- і макросередовища, а також її спілкування з духовними та інтелектуальними надбаннями суспільства (засоби масової інформації, література, мистецтво тощо). Психологічний клімат сім'ї - це стійкий емоційний настрій, результат особливостей і якості взаємостосунків членів сім'ї. Психологічний клімат сім'ї може змінюватись і залежати від самих членів сім'ї.

Виховна функція полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду. Правильне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримуватися правових і моральних норм життя, поведінки, що сприяє розвитку фізичної досконалості дітей, зміцненню їхнього психічного здоров'я, виробленню навичок санітарно-гігієнічної культури. Ця функція - одна з найважливіших. Її мета - передати підростаючим поколінням у процесі входження в систему суспільних відносин соціального досвіду, знань, орієнтацій, норм і ролей, умінь і навичок, необхідних для моральної життєдіяльності. Успіх виховання залежить від виховного потенціалу сім'ї, який у свою чергу залежить від її матеріальних і побутових умов, чисельності та структури сім'ї, взаємостосунків, які складаються між всіма членами родини, особистого прикладу батьків, їх педагогічної культури, специфіки самого процесу сімейного виховання.

Рекреативна функція сім'ї - це організація вільного часу та відпочинку сім'ї. Рекреативна діяльність сім'ї здійснюється в будні й вихідні дні, а також під час відпустки. Вона виконує роль збереження сім'ї як цілісної одиниці, зміцнює сім'ю, закріплює кращі традиції, має велике значення у вихованні дітей, емоційному єднанні подружжя. Крім того, ця функція має значення для розвитку інтересів і потреб особистості, виконує культурну роль, формуючи, розвиваючи та виховуючи культурні, моральні й духовні цінності та норми [2].

Негативні соціально-економічні процеси впливають на можливості реалізації сім'єю своїх функцій, тому сім'ї поділяються на:

§ *сім'ї, що нормально функціонують* – такі, які відповідально й диференційовано виконують усі функції, внаслідок чого

задовольняється потреба у зростанні й змінах як сім'ї загалом, так і кожного її члена;

§ *дисфункціональна сім'я* – такі, в яких виконання функцій порушується, внаслідок чого у подружній, батьківській, матеріально-побутовій та інших сферах життєдіяльності не досягаються цілі родичів і суспільства загалом.

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. Умовно сім'ї поділяють на благополучні та неблагополучні [2].

Благополучна сім'я — сім'я з високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

Її благополуччя забезпечується гуманністю у взаєминах, вмінням любити і поважати одне одного. У ній існує висока координованість дій при вирішенні внутрісімейних проблем, взаємоповага і взаєморозуміння формують позитивну моральну атмосферу. Дитина почуває себе рівноправною в сімейному колективі: її люблять, але не балують, залучають до сімейної праці, водночас враховують її особисті інтереси та потреби. Матеріальна забезпеченість та освітній рівень батьків сприяють зміцненню дружби між батьками та дітьми, їх бажанню проводити разом вільний час, у довірливому спілкуванні вирішувати всі питання сімейного життя. Діти цінують поради батьків, наслідують їх особистий приклад. У нормальній сімейній атмосфері дитина росте доброзичливою, гуманною, спокійною та оптимістичною. В неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємоповага, почуття впевненості [5].

Благополучною називають сім'ю, яка належним чином виконує свої функції, або ще її називають здоровою. До її основних ознак відносять: згуртованість; відкритість для встановлення нових стосунків; інтимність; оптимізм і турбота; здатність самостійно вирішувати завдання свого розвитку; ідентичність; готовність до зміни ролей; залучення всіх членів до прийняття сімейних рішень тощо.

Відомий дитячий психіатр М. І.Буянов вважає, що все на світі відносно – і благополуччя, і неблагополуччя. При цьому сімейне неблагополуччя він розглядає як створення несприятливих умов для розвитку дитини. Згідно його трактуванню, неблагополучна для дитини сім'я – це не синонім асоціальної сім'ї. Існує багато сімей, про яких з формальної точки зору нічого поганого сказати не можна, але конкретної дитини ця сім'я буде неблагополучною, якщо в ній існують фактори, впливаючи на особистість дитини, посилюючи його негативний емоційно-психічний стан. «Для однієї дитини, - підкреслює М. І. Буянов, - сім'я може бути підходящою, а для іншої ця ж сім'я стане причиною важких душевних переживань і навіть психічного захворювання. Різні бувають сім'ї, різні зустрічаються діти, так, що тільки система відносин «сім'я-дитина» має право розглядатися як благополучна чи

неблагополучна».

Таким чином, душевний стан і поведінка дитини є індикатором сімейного благополуччя. «Дефекти виховання, - вважає М. І. Буянов, - це є перший і головний показник неблагополуччя сім'ї» [1].

В поняття «неблагополучна сім'я» немає чіткого визначення в науковій літературі. Вживаються синоніми даного поняття: деструктивна сім'я; дисфункціональні сім'я; сім'я групи ризику; негармонічна сім'я.

Неблагополучна сім'я - це сім'я з низьким соціальним статусом, в будь-якій із сфер життєдіяльності або декілька одночасно, що справляються з покладеними на них функціями, їх адаптивні здібності значно понижені, процес сімейного виховання дитини іде з великими труднощами, повільно, мало результативно [2].

В нашій статті під **неблагополучною** ми схильні розуміти таку сім'ю, в якій порушена структура, розмиті внутрішні кордони, знецінюються або ігноруються основні родинні функції, є явні або приховані дефекти виховання, унаслідок чого порушується психологічний клімат в ній, і з'являються «важкі діти» [5].

Неблагополучна сім'я — сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини.

Таким чином, сім'єю вважають динамічну групу людей, які разом проживають, пов'язані родинними стосунками (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю.

Найважливішими характеристиками сім'ї є її функції, серед яких виділяють такі: матеріально-економічна функція; житлово-побутова функція; репродуктивна функція; комунікативна функція; виховна функція; рекреативна функція та ін.

Зважаючи на те як сім'я виконує свої функції, сім'ї поділяються на дисфункціональні та нормально функціонуючі. Умовно всі сім'ї діляться на благополучні та неблагополучні. Благополучна сім'я – це сім'я з високим рівнем внутрішньо сімейної моральності, духовності, взаємної підтримки та взаємодопомоги. А неблагополучною називається сім'я з низьким соціальним статусом, в будь-якій із сфер життєдіяльності або декількох одночасно.

Література

1. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи: [Записки детского психиатра] - Москва, «Просвещение» 1988. **2. Социальная педагогика:** курс лекций / Под общ. ред. М. А. Галагузовой. – Москва, 2000. **3. Социальная педагогика :** [Навч. посіб.]. – Київ, 2009. **4. Социальная педагогика :** [Підруч.]. / За ред. А. І. Капської. – Київ, 2003. **5. Целуйко В. М.** Вы и ваши дети. Психология семьи. – Ростов-на-Дону, 2004.

О. В. Смілянська

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ МОЛОДИХ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

На сучасному етапі вчені та звичайні люди спостерігають значні зміни в житті суспільства. Кожен з нас досягає дорослого віку, з'являється природна потреба мати власну сім'ю. Звичайно, ми майже ніколи не замислюємося над тим, як і чому ця потреба виникає. Не усвідомлюємо, мабуть, і того що вона гармонійно вплітається і в суспільні потреби. Це означає, що сім'я водночас становить подвійну цінність – для особи і для суспільства.

Дану потребу суспільства люди задовольняють шляхом утворення власних сімей за власними потребами і бажаннями. Отже, спосіб задоволення так званої сімейної потреби суспільства залежить від багатьох людей, це означає, що будь-чий дії та вчинки щодо сім'ї (створення її або відмова від неї, розлучення, народження однієї дитини чи кількох дітей) зачіпають відповідний інтерес і потребу суспільства. Незалежно від того, усвідомлюємо ми це чи ні, наша шлюбно-сімейна поведінка – не суто особиста справа, вона має загальносуспільні наслідки.

Метою даної статті є розгляд соціальних проблем та причин виникнення молодих неповних сімей.

Питання типології сім'ї, їх специфіка, основні проблеми та види психологічної та соціальної допомоги перебували у центрі уваги багатьох видатних і відомих психологів та соціологів: А. Адлера, Б.Берна, М. Боуена, Д. Видри, Д. Віткіна, Л. Виготського, У. Огборн, В.Сатир, К. Юнга та інші. Їх дослідження стали теоретичною й методологічною базою фундаментальних і прикладних розробок проблематики сім'ї у вітчизняній психології та соціології, здійснених О.І.Бондарчуком, Ю.В. Борисенко, О.І. Захаровим, Т.М. Титаренко та іншими [1, с. 24].

Необхідно постійно пам'ятати, що протягом усього ХХ ст. сім'я в Україні переживала глибокі зміни, що торкалися усіх аспектів її існування та розвитку. Сьогодні зміни обумовлюються як закономірними зрушеннями у житті нашого народу у процесі оновлення його економічної та соціальної структури, так і окремими подіями – складними соціальними катаклізмами. Відповідно й наслідки ми маємо суперечливі. З одного боку, інститут сім'ї, як і все суспільство, зазнав значних змін, що сприяло подоланню кризи патріархальності сімейних стосунків, а з іншого – через непослідовність і незавершеність.

Кризові явища у життєдіяльності сучасної сім'ї різні. Вони торкаються, найперше, її економічних та демографічних основ. Аналіз

сучасної демографічної ситуації, а також її динаміка за останні роки показує, що Україна поряд із соціально-економічними проблемами опинилась віч-на-віч із серйозною демографічною кризою. Причому, на відміну від економічної та політичної, демографічна криза більш інертна, пролонгована в часі та важко керована. Ці обставини можуть дати далекосяжні негативні наслідки для незалежного стабільного розвитку держави.

У нових соціально-економічних умовах народжуваність в Україні знизилась до рівня, що не забезпечує простого відтворення поколінь, поглибився процес старіння трудових ресурсів [2, с. 68].

Відсутність комплексного підходу до вирішення проблем планування сім'ї призвела до такої ситуації в країні, коли штучне переривання вагітності стало основним методом регулювання народжуваності. За цим показником Україна посідає одне з перших місць у світі. За розрахунками вчених, демографічні втрати від поширення недосконалих методів планування сім'ї складають щорічно 750 тисяч нових громадян – це бажані діти, які не можуть бути народжені через стан здоров'я батьків та матеріальне забезпечення сім'ї.

Під загрозою перебуває інтелектуальний і моральний потенціал народу, що зумовлено різким зниженням життєвого рівня більшості сімей в Україні. Повільно зростають прибутки населення, а ціни і тарифи випереджають темпи їх зростання. Збільшуються витрати на медичне обслуговування, навчання дітей, комунальні послуги, що підриває економічні можливості сім'ї.

Невпинно зростають сирітство та дитяча безпритульність. Збільшується кількість бездітних пар, які не бажають мати дітей з огляду на соціальні, матеріальні або психологічні причини. Викликає стурбованість низька культура регуляції народжуваності, відсутність широкої інформації щодо протизаплідних засобів, що призводить до випадків небажаної вагітності та абортів. В Україні втрачені традиції багатодітності. Усе більше сімей обмежується народженням лише однієї дитини

Негативно впливають на народжуваність зменшення кількості шлюбів і збільшення кількості розлучень. Ці обставини можуть мати далекосяжні негативні наслідки для стабільного розвитку країн, і тому вже зараз необхідно створити максимально сприятливі умови відтворення, господарювання, праці, життя народу на основі формування традиційно нової української родини [3, с. 126].

Істина про те, що сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, підтверджується розвитком людської цивілізації. В процесі цього розвитку сім'я набула функцій, які тільки у сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність, як соціального інституту. Деформація функцій сім'ї, яка послідовно здійснювалась в останні десятиріччя шляхом формування соціальних та культурних реформ,

призвели до порушення в цілому зв'язків між ними. Особливо це позначилось на виховній функції, виявившись у відчуженні батьків і дітей, національному нігілізмі та духовному зубожінні молоді [4, с. 114].

Умови, в яких перебуває сучасна українська сім'я, характеризуються найперше різкою зміною соціально-економічних відносин у суспільстві, за яких пріоритети мають надаватися особистості людини, її практичній діяльності у всіх напрямках господарювання та духовної культури. Разом з тим, сім'я як явище економічне і соціокультурне зазнає в сучасних умовах впливу різних факторів.

Однією з найбільших проблем сучасної родини в Україні є її економічна нестабільність, соціальна мало захищеність та підвищена психологічна вразливість. У свою чергу, це породжує її дезорганізацію, внутрішні деструктивні процеси, конфлікти і, зрештою, веде до розпаду. Внаслідок цього – страждання, нервові захворювання, асоціальна поведінка, стреси, безпритульність дітей, безвідповідальність, байдужість, аморальність і жорстокість батьків [5, с. 43, 61].

Необхідно зазначити, що сучасна сім'я повинна не тільки зберегти, а й відновити свій статус головної ланки у вихованні дитини: забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку. Разом з тим, молода сім'я потребує як матеріальної, так і педагогічної та культурологічної допомоги. У зв'язку з цим стає зрозумілою необхідність організації підготовки молоді до подружнього життя, яку потрібно розглядати як складову частину роботи щодо зміцнення сім'ї та піднесення її соціальної активності. Життя вимагає, щоб подібною роботою було охоплено якомога більше молодих людей, а також були чітко визначені її цілі, методи, форми і можливості [6, с. 225].

Очевидно, мета підготовки до шлюбу повинна полягати у формуванні в людини потреби в сім'ї, що проявлялася б як бажання мати повноцінну сім'ю, жити в ній і відповідати за неї. Адже потреба молодої людини мати власну сім'ю – це потреба в традиційній, суспільно значимій формі реалізації і організації особистого життя, яка відповідає соціальній сутності людини та її об'єктивному призначенню. Це потреба поєднати своє особисте життя з життям особи протилежної статі через інтимно особистісне ставлення до неї, поєднати з метою досягнення традиційних «вічних» цілей людського існування (це – кохання, діти, сімейний затишок і щастя, спільна праця, підтримка здоров'я, спілкування з близькими і рідними людьми). Здійснення загальних цілей має означати для молодої людини досягнення життєвого успіху, одним із складників якого є сім'я. Справжній життєвий успіх ґрунтується на поєднанні особистого і суспільного інтересів у життєдіяльності людини. Він приходить до того, хто прагне максимально проявити себе – і на ниві праці, суспільної діяльності (реалізувати ділові якості), і на ниві сім'ї, особистого життя (реалізувати якості доброго сім'янина) [7, с. 124].

Отже, соціально-економічні порушення, які відбуваються у нашому суспільстві, призвели до деформації в структурі задоволення матеріальних та духовних потреб людей, негативно вплинули на життєдіяльність сім'ї. Соціологи наголошують, що сім'я, як соціальний інститут знаходиться у стані гострої кризи. Саме тому сімейна політика на державному рівні повинна бути орієнтована на надання соціальної допомоги сім'ям, особливо молодим.

Таким чином, показниками соціальної підготовленості молоді до шлюбу є: завершення освіти, отримання професії або продовження отримання вищої освіти, початок самостійної трудової діяльності. З цим пов'язана соціально-економічна підготовленість до шлюбу, суть якого полягає в тому, щоб молоді люди мали можливість самостійно матеріально забезпечити себе та свою сім'ю. Однак стають економічно залежними від батьківської сім'ї у 18-19 років, а інша частина – ще 5-8 років користується матеріальною допомогою батьків. Це протиріччя серйозна проблема на шляху до скріплення шлюбів. Соціальна готовність до шлюбу включає в себе відповідальність один за одного, за сім'ю, дітей.

Література

1. Антонов А.И. Кризис семьи и пути его преодоления / А.И. Антонов – М. : Наука, 2002. **2. Антонов А. И.** Сучасна сім'я // Соціологія сім'ї / А.И. Антонов – М.: 2005. **3. Алексєєнко Т. Ф.** Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах // Український соціум / Т.Ф. Алексєєнко – К.: 2002. **4. Балакірєва М. О.** Громадська думка: дослідження, аналіз, висновки (збірка) / М.О. Балакірєва – К.: 2003. **5. Балакірєва М. О.** Про становище сімей в Україні: доповідь за підсумками / М.О. Балакірєва – Навчальний посібник.: Знання – Прес, К.: 2000. **6. Бойко В. В.** Малодетная семья: социологический и демографический аспекты / В.В. Бойко – М.: Наука: 1999. **7. Зайцева З. Г.** Соціальна підтримка молоді сім'ї.: Збірник інформації, теорії, методики / З.Г. Зайцева. – К.: 1994

УДК 37. 013. 42. : 316. 362 – 053.6

Ю. В. Довгаль

СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МОЛОДОЇ СІМ'Ї

Дослідження та вивчення соціально-педагогічних проблем молоді сім'ї є актуальними в умовах кризи інституту сім'ї в цілому. Необхідність дослідження проблем обумовлена, насамперед, пошуком умов раціонального їх вирішення та збереження молоді сім'ї.

Мета даною статті полягає у розгляді соціально – педагогічних проблем сучасної молоді сім'ї.

Аналіз соціально-педагогічної літератури, соціологічної, психологічної, демографічної свідчить про наполегливі пошуки необхідних механізмів соціально-педагогічної роботи з молоддю, спрямованої на формування якостей, умінь, необхідних для повноцінного сімейного життя. Так соціально - педагогічна література висвітлює питання пов'язані з проблемами подружньої адаптації, готовності молоді до сімейного життя, аспекти становлення молоді сім'ї як здорового осередку (С. Ковальов, І. Гребенніков, В. Меншутін, Є. Виноградська, В. Торохтій, О. Бондарчук). Соціальні та демографічні дослідження демонструють проблеми молоді сім'ї, їх причини, закономірності розвитку, ціннісні орієнтації (В. Береговий, В. Бойко).

Розглянемо більш детально *проблеми* молоді сім'ї, перш за все, пов'язані:

1) з вихованням дітей; 2) взаємостосунками з генетичною сім'єю; 3) сімейними конфліктами.

1. Відповідно до наукових досліджень, історичного досвіду розвитку сім'ї *виховна функція сім'ї* є провідною в системі функцій сім'ї. Проблему виховання в сім'ї, у тому числі і молодій, значно ускладнюють соціально-економічні перетворення в нашій країні, які проявляються в матеріальних труднощах, проблемах житлово-побутового характеру. Ураховуючи низький рівень підготовки до сімейного життя, відсутність досвіду виховання, зазначені вище проблеми та труднощі значно знижують виховний потенціал сучасної молоді сім'ї від якого залежить успіх виховання. Виховний потенціал уявляє собою комплекс факторів, умов, що визначають педагогічні можливості сім'ї. У якості компонентів виховного потенціалу сім'ї можна виділити такі складові [3, с. 56]:

1) *чисельність та структура сім'ї*; 2) *психологічна атмосфера, характер сімейного спілкування*; 3) *життєвий та професійний досвід батьків, рівень їх освіченості та педагогічної культури*; 4) *розподіл обов'язків у сім'ї (в тому числі виховних)*; 5) *матеріальні та побутові умови сім'ї*; 6) *організація сімейного дозвілля*; 7) *взаємозв'язок з іншими соціальними інститутами*.

Отже, розглянемо складові виховного потенціалу молоді сім'ї більш детально та проаналізуємо їх рівень.

Зміна *чисельності та структури* сім'ї сьогодні, насамперед, обумовлена демографічною ситуацією в Україні, яка характеризується як кризова. В останні роки спостерігається тенденція до збільшення кількості сімей, які складаються з двох, трьох осіб.

Орієнтація батьків на бездітність, нажалю, на сьогодні розповсюджується на молоді подружжя, які найбільш здатні до дітонародження як кількісного, так і якісного. Ця тенденція обумовлена матеріально-економічними труднощами, духовно-матеріальною кризою серед молодого покоління.

Можна виділити ряд факторів, що обумовлюють скорочення чисельності сім'ї: низький рівень народження; тенденція до відокремлення молодих сімей від батьківських; розлучення; якість здоров'я населення та рівень розвитку медичного обслуговування у країні.

Таким чином, відкладення народження дитини та орієнтація на народження однієї дитини призводить до обмеження можливостей молодих батьків реалізувати себе як вихователя своєї дитини та накопиченню педагогічного досвіду.

Наступним компонентом, що характеризує виховних потенціал сучасної сім'ї є *сімейне спілкування*. Усі функції, які виконує сім'я, реалізуються у процесі спілкування. Сімейне спілкування має свої особливості: інтимність, камерність, близькість партнерів.

Спілкуванні в сім'ї відбувається на тлі щоденних турбот, що нерідко знецінює його зміст. Буденність стосунків, постійна заклопотаність батьків може бути нестерпною для дитини.

Сімейні стосунки ускладнює відсутність у більшості молодих батьків психолого-педагогічних знань та досвіду організації стосунків.

Недооцінка налагодження стосунків в родині призводить або до її розпаду, або до постійних конфліктів і ускладнень.

Надзвичайно важливим компонентом спілкування є мова. Мова спілкування сучасних молодих батьків з дітьми має свої характерні ознаки: здебільшого вона непослідовна, з певною мірою роздратування, інколи нагадує муштру. Широко вживаються слова типу: «Сядь!», «Встань!», «Іди сюди!», «Замовкни!», «Закрий рота!». Взагалі, слід відзначити, що наявний рівень спілкування молодих батьків є досить низьким, що пов'язано із загальною культурою нашої молоді, відсутністю психолого-педагогічних знань. Процес спілкування батьків з дитиною є обмеженим внаслідок зайнятості, заклопотаності батьків, досить часто носить негативно-емоційний характер (батьки підвищують голос, не дають дитині можливості висловити свою думку), мовний рівень є низьким (батьки майже не використовують слова: «будь ласка», «вибач», «дякую» та ін, а навпаки користуються недопустимими словами).

Отже, обмеження сімейного спілкування, збіднення його змісту, внаслідок зайнятості молодих батьків, пов'язаної з професійним навантаженням, навчанням (особливо жінки-матері), дефіцит тепла та уважного ставлення один до одного, поступове зникнення сумісних форм корисної діяльності дитини і дорослих, емоційність сімейного спілкування, що здебільшого несе негативний відтінок, призводять до встановлення у сімейному оточенні нездорової психологічної атмосфери.

Значною кількістю досліджень виявлено, що чим молодше вік батьків, тим нижчий рівень виховного процесу, що відбувається у цій сім'ї. Саме молоді батьки стикаються з найбільшими труднощами у виборі вірного стилю і тону спілкування з дітьми, забезпеченні їх нахилів

та здібностей. Це створює проблему *педагогічної культури* сім'ї, яку ми розглядаємо як один з компонентів виховного потенціалу.

Під педагогічною культурою молодих батьків ми розуміємо достатню підготовленість до виховання дітей в умовах сім'ї. Педагогічна підготовленість молодих батьків характеризується певною сумою (основним мінімумом) знань з психології, педагогіки, фізіології, гігієни; вміннями та навичками догляду за дитиною.

А. Алексєєнко виділяє три групи батьків, які характеризують рівень сформованості педагогічної культури. Їх характеристика включає такі показники: наявність і якість психолого-педагогічних знань, їх глибини, повнота і осмисленість, ступінь сформованості вмінь та навичок, ціннісне ставлення до дитини, стабільність зацікавленості до питань виховання в цілому [2, с. 53].

Одним з компонентів виховного потенціалу сім'ї є *проблема розподілу обов'язків у сім'ї*, зокрема виховних. Уже неодноразово зазначалося, що в процесі розподілення сімейних обов'язків спостерігається нерівне розподілення сімейних обов'язків між чоловіком та дружиною. Сьогодні жінки відчують на собі подвійне навантаження, адже вони виконують роль не лише матері, а й виступають рівноправним членом суспільства. Як свідчать статистичні дані, провідна роль у виконанні обов'язків по догляду за дитиною належить саме жінці, незважаючи на те, що більшість молодих батьків (92%) згодні з тим, що і чоловіки і жінки мають брати рівну участь у вихованні дітей і вирішенні сімейних питань, 86% респондентів вважають, що чоловіки здатні бути такими ж турботливими вихователями, як і жінки. Але реальна життєва практика показує, що батьки в силу своєї зайнятості, або особистих переконань обмежують участь у вихованні дитини, а основну турботу по догляду і вихованню дитини бере на себе жінка-матір. Таке навантаження призводить по психічній та фізичній втоми і, як наслідок, жінка стає більш вразливою, заклопотаною, що не може не позначитися на психологічному кліматі у сім'ї, вихованні дитини.

Підвищена зайнятість, насамперед батька, а також і матері обумовлена необхідністю матеріально-економічного становлення сім'ї. Сьогодні молода сім'я опинилася в досить складних *матеріальних та побутових умовах* внаслідок низького рівня життя в країні, нестабільність заробітків. Аналізуючи матеріально-економічне становище сучасної молоді сім'ї, можна зробити висновок, що виховні можливості молоді сім'ї у значній мірі визначаються її матеріально-економічним становищем. Соціально-економічні перетворення досить суттєво вплинули на добробут української родини, особливо це позначилося на економіці молодих родин, що мають дітей. Гострою залишається проблема доступу до базових можливостей розвитку людського потенціалу: продуктивної зайнятості, освіти, медичного обслуговування [1, с. 40]

Сьогодні істотною проблемою, у зв'язку з матеріальними негараздами, є проблема *організації сімейного дозвілля*. У сучасних умовах практично відсутні безкоштовні форми виховної роботи, гуртки та спортивні секції. Дозвілля дітей стало серйозною проблемою останніх років і це призводить до того, що культурний розвиток дитини, і сім'ї в цілому, відходить на другий, а то і на останній план серед невідкладних сімейних проблем. Таким чином, матеріальна скрута, у якій опинилася більшість молодих сімей, зайнятість батьків (робота, навчання) призводить до обмеження використання дозвіллевої функції як фактора, що позитивно впливає на міцність сім'ї, задовольняє потреби у суспільному проведенні певного часу, взаємозбігу дозвіллевих інтересів.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, слід сказати, що криза, у якій перебуває інститут сім'ї, поступово переходить в кризу сімейного виховання. Під дією об'єктивних та суб'єктивних факторів молоді батьки є нездатними якісно виховувати функцію виховання. Їх нездатність полягає здебільшого в наявності їх виховної діяльності багатьох педагогічних помилок, які в певній мірі ґрунтуються на економічній основі молоді сім'ї. Попередити значну кількість педагогічних помилок або пом'якшити їх вплив на особистість дитини, на нашу думку, допоможе вчасна цілеспрямована підготовка молоді до сімейного життя та батьківства, формування її педагогічної культури. Така робота повинна розпочинатись безпосередньо в сім'ях, коли і хлопчики і дівчатка на прикладі своїх батьків на високому культурному рівні засвоюватимуть ролі чоловіка і дружини, батька і матері, і продовжуватись в дошкільних закладах, школі, у спеціальних консультаційних пунктах, службах сім'ї і школах молодих батьків.

2. Загальновідомо, що сім'я – важливий компонент мікросередовища, у якому відбувається соціалізація особистості. Окремі риси характеру та стилі поведінки батьків передаються в *процесі сімейного спілкування*, тому дуже важливим є те, який саме досвід набуває молодь в батьківській родині.

Важливим моментом взаємовідносин батьків і дорослих дітей є характер та інтенсивність допомоги, яку вони виявляють один одному. У нашій країні батьківська допомога одруженим дітям завжди була істотною, хоча в основному вона полягала у вихованні онуків. Сучасний важкий економічний стан обумовлює надання молодій сім'ї саме матеріальної допомоги. Так регулярну грошову допомогу отримують 65% молодих сімей, 70% опитаних подружжів допомога надається у вигляді продуктів харчування та речей, 45% респондентів батьки допомагають по господарству та у нагляді за дитиною, 27% сімей батьки допомагають у вирішенні житлової проблеми. У той же час 8% молодих сімей допомагають батькам грошима і 9% продуктами. Виникає складна проблема: як проіснувати самим, і ще допомагати своїм дітям, що на наш погляд, сприяє високій діловій активності цієї вікової когорти (віком від 45 до 65 років), а також їх значному психічному навантаженню.

Допомога батьків носить постійний характер і розглядається як норма поведінки. Недаремно молоді сім'ї вважають батьківську сім'ю надійною опорою в житті, дійсно в сучасних умовах стартові позиції значної частини молодих сімей не дозволяють забезпечити нормальну життєдіяльність лише силами молодого подружжя [4, с.60]

Отже, становлення молодого сім'ї неможливе без участі батьківської (генетичної сім'ї). Вплив батьківської родини на формування молодого сім'ї не є однозначним: він може бути, як позитивним, так і негативним. Взаємодія молодого сім'ї обумовлена, на наш погляд, двома чинниками: а) відсутністю власного досвіду сімейного життя у молодого подружжя; б) труднощами, пов'язаними із економічним становленням молодого сім'ї.

Залежність молодого сім'ї від генетичної може спричинити й деструктивні процеси, що впливають на стабільність новоствореної сім'ї, а в окремих випадках призводять до її розпаду.

3. Окремою проблемою, з якою стикається кожна сім'я, є проблема *сімейних конфліктів*. Взагалі, у процесі підготовки молоді до сімейного життя слід уникати думки про існування ідеальної сім'ї, у якій ніколи не існує проблеми конфлікту.

Психологічні аспекти функціонування молодого сім'ї підвищують здатність молодого подружжя до конфліктів. Так, сумісність шлюбних партнерів досягається не завжди і не одразу. Будь-який аспект несумісності проявляється у вигляді конфлікту.

З точки зору В. Сисенко, усі шлюбно-сімейні розбіжності можна поділити на три групи. До першої групи можна віднести розбіжності, що виникають на основі незгодженості, та несправедливого розподілу праці у сім'ї, різного розуміння прав та обов'язків, недостатнього внеску одного із подружжя в домашній труд та самообслуговування. До другої групи можна віднести конфлікти, що базуються на хронічному незадоволенні будь-яких потреб одного із подружжя, або кожного з них. До третьої входять сварки, що мають в основі недоліки у вихованні, характеру і особливості подружжя [5, 5с.]

В. Сисенко дійшов висновку, що розбіжності та конфліктні ситуації ґрунтуються здебільшого на наступних причинах [6, с. 15]: незадоволеність сексуальних потреб одного із подружжя; незадоволеність потреби сили і значимості власного «Я» (порушення почуття власної гідності з боку іншого партнера, його неповажне відношення, образи, критика); незадоволеність потреби одного з подружжя, або кожного з них у позитивних емоціях (відсутність лагідності, ніжності, турботи, уваги і розуміння, психологічне відчуження подружжя один від одного); пристосування одного з подружжя до спиртних напоїв, азартним іграм; фінансові розбіжності між подружжям (питання сімейного бюджету, утримання сім'ї, внеску кожного члена в її матеріальне забезпечення); незадоволеність у потребі взаємної допомоги, взаємопідтримці, потреби у співробітництві,

пов'язане із розподіленням праці у сім'ї, веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми; різні потреби і інтереси проведення відпочинку, дозвілля, розбіжності у захопленнях.

Отже, ми розглянули найбільш актуальні *проблеми* молоді сім'ї, пов'язані з її функціонуванням та становленням.

Література:

1. Алексєєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї. Навч. посібник / Т. Ф. Алексєєнко. – К. : ІЗМН, 1997. – 256 с. **2. Алексєєнко Т. Ф.** Умови сучасного сімейного виховання: Наук.-метод. посібник / Т. Ф. Алексєєнко. – К. : Логос, 2000. – 287 с. **3. Виноградская Э. А.** Осторожно, пожалуйста, осторожно: социально-психологические проблемы семьи и брака / Э. А. Виноградская. – Харьков : Прапор, 1990. – 321 с. **4. Дементьева И. Ф.** Первые годы становления брака : Проблемы становления молодой семьи / И. Ф. Дементьева. – М. : Наука, 1991. – 218 с. **5. Емельянов В.** Современные проблемы семейного воспитания / В. Емельянов // Дитина. – 2004. – № 4. – С. 12 – 13. **6. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення /** За ред. проф. А.Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2003. – 456 с.

УДК 364.4 – 055.5/7

В. В. Омельченко

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОПІКУНСЬКОЮ СІМ'ЄЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Роль сім'ї в сучасному суспільстві, по своїй значимості, не порівняна ні з якими іншими соціальними інститутами, так як саме в сім'ї формується і розвивається особистість дитини, відбувається оволодіння соціальними ролями, які необхідні для адаптації в суспільстві.

Мета даної статті полягає у розгляді соціальної роботи з опікунською сім'єю на сучасному етапі.

З'явилася низка праць, присвячених опіці над дітьми в період трансформації суспільного устрою. Учені І.І Пеш, Б.Ю Ступарик феномен соціального сирітства аналізують з різних психолого-педагогічних позицій. Г.М. Сverdlov, А.І. Пергамент розуміють опіку як форму влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків

По даним спеціалістів ООН Україна займає одне із перших місць в світі, по кількості дітей сиріт. Найближчим оточенням для сироти, переданого для подальшого виховання під опіку, є члени опікунської сім'ї, котра призвана задовольняти потреби своїх членів, а також надавати емоціональну підтримку і забезпечити їм психологічний захист. У процесі взаємодії опікунів і дитини відбувається сімейна соціалізація,

певної системи норм, цінностей, знань національного і загально - людської культури [1].

Сьогодні за офіційною статистикою в Україні загальна кількість дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, складає 100679 осіб. Дослідження ЮНІСЕФ, проведене у 2011 році, виявило, що кількість біологічних і соціальних сиріт збільшилась у 1,5 рази. Родичі піклуються приблизно про 61600 біологічних та соціальних сиріт. Інші (не всиновлені чи без опіки/піклування), через відсутність альтернативних форм піклування, перебувають у державних інституціях, де позбавлені виховного впливу сім'ї.

В Україні переважаючою формою утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є усиновлення. Усиновлення (удочеріння) є оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи доньки. Законодавча процедура усиновлення регламентується Кодексом про шлюб та сім'ю України і порядком передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами проживання у сім'ях усиновителів, затвердженням постановою Кабінету Міністрів України у 2011 році.

Усиновлення здійснюється виключно в інтересах дитини, якщо один або обидва її батьки: померли, невідомі, позбавлені батьківських прав, визнані в судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми чи оголошені померлими, дали згоду на усиновлення в письмовій формі, понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги і турботи. Підкинуті (залишені) діти можуть бути передані на усиновлення у разі наявності відповідного акту, складеного органами внутрішніх справ у встановленому порядку. Хворі діти можуть бути усиновлені, якщо за характером (перебігом) захворювання вони не потребують постійного (довічного) перебування і лікування в спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах. Всі діти, пропоновані для удочеріння/усиновлення, повинні бути детально оглянуті всіма медичними фахівцями в цілях виключення відповідної профільної патології, зокрема оглянуті і обстежені генетиком. При цьому повинні бути враховані всі відомі дані про дитину і її батьків.

Психологічні дослідження рівня та особливостей інтелектуального розвитку дітей, які виховуються поза родиною, свідчать, що рівень розвитку уваги й пам'яті не має істотних відхилень від середньостатистичної норми. Однак дослідження виявляють слабко-сформовану картину світу, підвищену ситуативність, яка у пізнавальній сфері виявляється у нездатності вирішувати завдання, що вимагають внутрішніх операцій, не спираючись на практичні дії, зниження розвитку абстрактно - логічного мислення, особливо у дітей середнього шкільного віку. Значно знижене і вербально-логічне мислення [2].

Основними причинами зниження інтелектуального розвитку вихованців загальноосвітніх інтернатних закладів є впливи середовища, педагогічна занедбаність, а не спадкові фактори, анатомо-фізіологічне порушення діяльності центральної нервової системи. Однією з причин є відсутність якісного, змістовного спілкування з дорослими, яке адекватно впливало б на дітей, що виховуються в дитячому будинку.

Особливість прийомної сім'ї перед існуючими формами сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проявляється в забезпеченні соціального супроводу такої родини, яка передбачає надання допомоги соціальним працівником прийомній сім'ї на всіх етапах її функціонування. Соціальний працівник є довіреною особою прийомних батьків, надійним партнером у вирішенні щоденних проблем і питань. Поряд із функцією підтримки прийомних батьків, прийомних дітей і родини в цілому, соціальний супровід передбачає контроль за умовами розвитку і виховання дитини, виявлення недоліків і проблемних моментів. Але контроль з боку соціального працівника спрямований не тільки на висвітлення негараздів у прийомній родині, а перше і основне його завдання - виявлення проблеми і вироблення методик та підходів, що допоможуть забезпечити нормальні умови розвитку прийомної дитини.

Досвід створення прийомних сімей в Україні засвідчує, що формування альтернативних форм опіки над дітьми-сиротами є закономірним явищем, що стимулюється вимогами розвитку нашого суспільства. Зроблено лише перший крок - створено прецедент щодо можливості і необхідності запровадження такої форми влаштування дітей-сиріт в Україні [3].

Цінність опіки як форми соціального захисту дитини полягає в тому, що вона, як і усиновлення, покликана гарантувати створення сприятливих умов життя та розвитку дитини. При встановленні опіки не порушується зв'язок дитини з біологічними батьками (якщо вони живі), з близькими родичами та не припиняється правовий зв'язок між ними. Зазвичай, опікунами обираються особи, що мають родинні або близькі зв'язки з дитиною. Тільки у Криму сімей де опікунами є дідусі/бабусі складає 65%.

Опікунами в переважній більшості стають бабусі дитини (88%), у меншому (12%) - дідусі. Сторонніх громадян серед опікунів не більше 2%. Звідси випливає, що опіка склалася як форма влаштування дитини в сім'ї родичів, які не хочуть залишити його в біді, віддати в інтернат. Найчастіше опікун є пенсіонером (20% старше 70 років, 40% від 50 до 60 років.) А це означає, що в масі своїй опікунські сім'ї потребують постійної індивідуальної підтримки і допомоги, навіть якщо вони про це не просять. Це повинна бути і матеріальна підтримка, особливо сімей, де діти не отримують допомогу, так як тільки близько 30% опікунів сказало, що не потребує допомоги. Майже 40% обстежених сімей живуть в крайньої бідності. У дітей немає умов для ігор, занять, немає навіть

нормального харчування. Відзначається дуже бідна обстановка в квартирах, мінімум одягу. Іноді навіть діти сплять разом з бабусями, оскільки немає коштів для покупки ще одного ліжка.

Літні люди приймають під свою відповідальність підлітків від 8 до 17 років (69%), дітей від 4 до 7 років (32,4%), і зовсім маленьких - до 3-х років - (20%). Велика кількість підлітків у молодшому підлітковому та підлітковому віці, визначених на опіку, підтверджують, що це ознака соціального сирітства, причому з досить пізнім виявленням, коли вже школа піднімає тривогу і таємне стає явним. Зрозуміло, що фізичний та моральний стан таких дітей нижче від норми. Вони мають затримки психічного, емоційного, мовного розвитку. Причому, ці затримки та відхилення у розвитку не однакові. Іноді соціальна компетентність набагато перевершує інтелектуальну і емоційну.

Необхідно відзначити ще один тривожний факт - вік бабусь – опікунів, рік від року молодшає. В останні роки опікунів від 40 до 60 років стало 50%. Це означає, що вони самі рано втрачають своїх дорослих дітей (в основному, дочок, які або стають алкоголічками, перебувають у невідомості).

Особливу групу складають сім'ї (8%), в яких опікуни з дитиною продовжують жити разом з батьками. У таких сім'ях виникають значні проблеми: питущі батьки живуть на пенсії опікунів або дитячі дотації. У таких сім'ях соціальна адаптація дітей обтяжена напруженою обстановкою, коли діти бояться своїх батьків, відчують жорстоке поводження. Іноді травмуючим фактором є проживання з психічними хворими батьками. Одним з показників соціальної адаптації дітей є успішність у здобутті освіти. Опитування показало, що дошкільнята відвідують дитячий сад, а школярі в 82% влаштовані в школи та школи-інтернати. Додому вони приходять тільки на суботу та неділю. Тобто, по суті, це і є приховане соціальне сирітство [3].

Особливу групу дітей складають діти недавно поміщені під опіку і пережили смерть батьків. Опікуни не знають, як допомогти дитині, часто неправильними діями посилюють його стан. Великий інтерес представляє група неспоріднених опікунських сімей. Якщо родичі найчастіше беруть від безвиході, від того, що незручно перед людьми, з жалю, то сторонні люди хочуть допомогти дитині, зробити добру справу, усунути несправедливість. Такий тип мотивації передбачає прийняття і більш старших дітей і не зовсім здорових. Такі мотиви допомагають впоратися з труднощами і проблемами, що виникають з дитиною. На жаль, у нашому суспільстві неспоріднена опіка ніяк не афішується. Ставлення до опікунів - родичів швидше засуджують: не змогли виховати добре своїх дітей - виховуйте онуків. Можливо, така позиція визначає і той факт, що ці сім'ї не мають підтримки і допомоги в процесі свого існування. Хоча, як показує обстеження, психологічної корекції та реабілітації гостро потребують діти. Опікуни повинні відчувати, що їхні дії постійно контролюються, що вони завжди можуть отримати допомогу

і підтримку від фахівців. Однак, супровід опікунських сімей не організовано.

Характер дитячо - батьківських відносин при вихованні прийомних дітей визначається трьома ключовими факторами:

- мотивом усиновлення;
- наявністю або відсутністю таємниці усиновлення;
- ступеню гнучкості/ригідності сімейної системи [4].

Показано, що основними причинами негативних взаємовідносин у опікунській сім'ї, як правило, є: нерівна позиція опікунів, яка визначає тип виховання, відсутність у опікунів необхідного рівня соціально педагогічної культури для покращення взаєморозуміння в сім'ї. Усе це становить актуальність і необхідність соціального супроводу опікунської сім'ї.

Соціальна ситуація, у якій перебуває сучасна опікунська сім'я, призводить до того, що виховуючи дітей батьки стикаються з цілим рядом проблем соціально-економічного та психологічного характеру, який проявляється у погіршенні взаємин переважної більшості прийомних сімей і позначається на адаптації дитини і опікунів, яка є ключовим кроком до щасливого взаємного життя. Якщо молода опікунська сім'я не знає, що існують певні етапи розвитку стосунків між опікунами та дитиною, то можуть виникнути труднощі в адаптації одне до одного. Кожна дитина взята опікунами унікальна і вони можуть бути просто не готові для подальшого виховання дитини. Не рідкість коли і самі діти не можуть адаптуватись до батьків.

Від успішної роботи опікунів і спеціалістів в багатому залежить педагогічний рівень культури членів опікунської сім'ї, якість виховання її, як наслідок, подальший розвиток дитини. Нажаль, не кожна опікунська сім'я характеризується гармонічністю відносин дітей та дорослих. Завданням соціальних педагогів та соціальних працівників у цьому аспекті являється навчити опікунів спілкуватися з дітьми. Усе це можливо зробити шляхом використання різноманітних інтерактивних форм та методів роботи з членами опікунської сім'ї.

Література

1. Конвенція ООН про права дитини / Режим доступу до сторінки: <http://zakon1.rada.gov.ua>. **2. Іл'єнков З.В.** Психічний розвиток дітей, вихованих поза родиною / З.В. Іл'єнков – М., 1979. **3. Кобзар Б. С.** Розвиток пізнавальних здібностей учнів шкіл-інтернатів / Б.С. Кобзар // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 23. **4. Лихачов А. А.** Діти без батьків / А.А. Лихачов. – М., 1987.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОСОБАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

УДК 37.013.42

В. О. Сідлецька

МЕТОДИКА ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ІНСПЕКЦІЇ З НЕПОВНОЛІТНІМ ЗАСУДЖЕННЯМ

Злочинна поведінка неповнолітніх є в даний час однією з проблем, яка має глобальний характер. Стрімке збільшення кількості засуджених у віці від 14 до 18 років вимагає пильної уваги до проблеми як інспекторів кримінально-виконавчої інспекції, так і спеціалістів соціальної сфери. Згідно ст. 22 Кримінального кодексу України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент скоєння злочину виповнилося 16 років, за особливо тяжкі злочини – 14 років [1].

Підхід до злочинності неповнолітніх як соціально-негативного явища передбачає відповідну стратегію дій, яка включає систему профілактики. Тому метою даної статті є розкриття методики індивідуально-профілактичної роботи кримінально-виконавчої інспекції з неповнолітнім засудженим.

Проблему профілактики правопорушень досліджували О. Ємець, Н. Квітковська, В. Оржеховська[2], І. Козубовська [3] та ін. Теоретико-методичні аспекти профілактики протиправної поведінки та виховання дітей, яким вона властива, розкривалися в роботах П. Блонського [4], А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.

Безпосередня індивідуально-профілактична робота кримінально-виконавчої інспекції (КВІ) з неповнолітнім, звільненим від відбування покарання з випробуванням, за моделлю пробації проводиться на основі плану, розробленого за результатами діагностики його особистісних якостей та соціальної ситуації життєдіяльності і узгодженого з іншими фахівцями, залученими до процесу ресоціалізації неповнолітнього. Основними завданнями, що вирішуються в процесі цієї роботи, є корекція уявлень, переконань неповнолітнього, що підштовхують його до протиправних вчинків та до порушення обов'язків, що покладені на нього судом як умова звільнення від відбування покарання, а також надання допомоги неповнолітньому у подоланні поточних проблем та вирішенні складних життєвих ситуацій, що можуть завадити його ресоціалізації.

Індивідуально-профілактична робота з неповнолітнім засудженим здійснюється за допомогою соціально-педагогічного супроводу такого неповнолітнього та проведення з ним індивідуальної корекційної роботи.

Соціально-педагогічний супровід неповнолітнього засудженого полягає у відстеженні ситуації з поточними проблемами неповнолітнього та у наданні йому консультативної допомоги, спрямованої на вибір неповнолітнім шляхів подолання таких проблем та визначення пріоритетів роботи над собою. Супровід здійснюється за допомогою періодичних діагностично-консультативних бесід інспектора КВІ з неповнолітнім, під час яких обговорюються зміни в соціальній ситуації життєдіяльності неповнолітнього, оцінюється процес вирішення його проблем, виявляються та досліджуються нові проблеми та перешкоди на шляху ресоціалізації неповнолітнього та обираються шляхи їх подолання.

Консультативна бесіда спрямована на надання допомоги людині в усвідомленні та подоланні нею її проблем та конфліктів. Метою консультативної бесіди є дослідження проблем, ускладнень, їх причин та пошук шляхів їх подолання на основі особистісних ресурсів людини. Процес бесіди спрямований на те, щоб за допомогою обговорення різних проблем змінити відношення людини до своєї життєвої ситуації. Таким чином, консультативна бесіда передбачає здійснення впливу на людину за допомогою спеціальних запитань та завдань, спрямованих на пошук її актуальних і потенційних внутрішніх можливостей, ресурсів подолання проблем, надання клієнту інформації, необхідної для подолання його проблем.

Процес консультативної бесіди умовно можна поділити на чотири етапи: встановлення контакту з неповнолітнім, аналіз обставин життєдіяльності, проблем і потреб неповнолітнього, надання неповнолітньому інформаційної і консультативної підтримки та підведення підсумків бесіди.

На першому етапі фахівець, який здійснює соціальний супровід неповнолітнього, встановлює з ним психологічний контакт, пояснює неповнолітньому мету бесіди, допомагає йому налаштуватися на обговорення проблем.

На другому етапі акцент робиться на відстеженні позитивних змін в життєдіяльності неповнолітнього та на виявленні, визначенні його нових проблем та актуальних потреб. Проговорюються обставини життєдіяльності неповнолітнього, які пов'язані із його проблемами або заважають задоволенню потреб, визначаються джерела негативного впливу на неповнолітнього та особливості його поведінки, що заважають йому самостійно впоратись із складними ситуаціями.

На третьому етапі консультативної бесіди, після того, як проблема чітко визначена, фахівець допомагає неповнолітньому знайти як можна більше альтернативних шляхів її вирішення, побачити можливі перепони та завади, обрати найкращий в його ситуації спосіб поведінки. Одним із

прийомів такої роботи може бути „мозковий штурм“, коли напрацьовується велика кількість різних варіантів рішень, навіть неймовірних, що поступово перевіряються, певна кількість з яких поступово відкидається, а обираються ті, які за певних умов можуть бути реалізовані. Тут необхідно запобігати директивності з боку фахівця, оскільки рішення, яке здається корисним та необхідним для дорослого, може бути неможливим та неприйнятним для неповнолітнього. Важливо, щоб фахівець утримувався від прямих порад та вказівок, допомагав неповнолітньому за допомогою відкритих запитань самому прийти до висновків і прийняти рішення.

На завершенні консультативної бесіди необхідно повторити основні висновки, до яких прийшли інспектор та неповнолітній у ході розмови, та запропонувати неповнолітньому визначити його найближчі дії.

Індивідуальна корекційна робота спрямовується на подолання неповнолітнім уявлень та переконань, що заважають формуванню у нього правослухняної поведінки та можуть призвести до скоєння ним асоціальних вчинків. Основним методом корекційної роботи є індивідуальна педагогічна (виховна) бесіда. Це бесіда, спрямована на досягнення позитивних змін в його особистості та корекції його поведінки.

Індивідуальна педагогічна бесіда має певну особливість, оскільки здійснюється в рамках педагогічної діяльності, яка має два аспекти: виховний і освітній, тобто спрямована на досягнення позитивних змін у особистості підлітка та корекції його поведінки через розвиток, навчання та виховання особистості.

Специфіка виховної бесіди як психолого-педагогічного інструменту полягає у тому, що її зміст розгортається навколо досить вузької теми, що стосується досвіду неповнолітнього (його цінностей, уявлень, стереотипів поведінки в тих чи інших ситуаціях, взаємовідносин з іншими особами).

Індивідуальні педагогічні бесіди інспекторів КВІ та фахівців соціальних служб дають можливість отримати інформацію про погляди і переконання неповнолітніх, засуджених до покарань, альтернативних позбавленню волі, їх життєві плани, інтереси, прагнення, систему цінностей і моральних установок, рівень сформованості правосвідомості, а також здійснювати педагогічний вплив і відстежувати хід коригування спрямованості особистості неповнолітніх.

Педагогічна бесіда з неповнолітнім, схильним до протиправної поведінки, може передбачати такі етапи:

Встановлення контакту з неповнолітнім, заснованого на взаємній повазі і довірі.

Чітке визначення уявлень та особливостей поведінки неповнолітнього, що заважають його життєдіяльності та взаємовідносинам з іншими людьми. Це завдання можна вирішити за

допомогою аналізу конкретних ситуацій, де вказані вище якості неповнолітнього проявились та мали негативний наслідок.

Критичний аналіз поведінки, що призводить до негативних наслідків, переосмислення поглядів та цінностей, що лежать в основі такої поведінки. Фахівець не нав'язує неповнолітньому свої погляди та оцінки, а підштовхує його до власних роздумів за допомогою запитань, наведення аргументів, прикладів, надання наукової інформації, підкреслення суперечностей у висловлюваннях неповнолітнього.

Визначення способів поведінки, що можуть замінити проблемні, та засобів зміни поведінки, розвитку бажаних особистісних якостей, набуття необхідних вмінь і навичок. До таких засобів можуть бути віднесені самовиховання, індивідуальний тренінг, моделювання проблемних ситуацій тощо. Фахівець допомагає неповнолітньому чітко визначити, в яких ситуаціях і яким чином себе поводити і що треба зробити, щоб навчитися вести себе таким чином. За необхідністю надає необхідну інформацію, рекомендує літературу або консультації інших спеціалістів, проводить тренінгові вправи.

Завершення бесіди. На цьому етапі фахівець підсумовує бесіду і висловлює впевненість в успіху роботи неповнолітнього над собою.

У процесі проведення виховної бесіди дуже важливим для фахівця є збереження рівної позиції з неповнолітнім, відмова від оцінок, моралізаторства, директивного підходу [5].

Ефективність педагогічного впливу оцінюється тим, наскільки вдалося змінити світогляд, ціннісні орієнтації неповнолітніх, що скоїли злочин, з асоціальних, антигромадських на соціально прийнятні. Педагогічне втручання повинно мати на меті попередження повтору дій, що можуть бути покарані у судовому порядку, тим самим запобігання подальших правопорушень та злочинів. А оскільки, як відомо, система цінностей формується надто довго та суперечливо, то й змінити її водночас неможливо, оскільки вона не піддається швидким змінам, то це вимагає певної системи педагогічних впливів, що потребує певного часу та системи спеціально організованих бесід, для того, щоб досягти мети переорієнтації свідомості та ціннісної системи неповнолітніх.

Література

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / І.В. Шахун. – К. : АСК, 1999. – 108 с. **2. Оржеховська В. М.** Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень неповнолітніх / В. М. Оржеховська. – К. : Логос, 1995. – 54 с. **3. Козубовська І. В.** Соціально-психологічна робота в органах внутрішніх справ України / І. В. Козубовська – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1999. – 148 с. **4. Блонский П. П.** Трудные школьники / П. П. Блонский. – М. : Работники Просвещения, 1959. – 27 с. **5. Козубовська І. В.,** Товканець Г. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у

поведінці важковиховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування / І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. – Ужгород : Патент, 1998. – 195 с.

УДК [364.4 : 316.624] -053.6

А. С. Братченко

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Найбільшою цінністю кожної цивілізованої країни, кожної нації є діти – її майбутнє. Значне місце в загальній структурі правопорушень займає злочинність неповнолітніх. Рівень підліткової злочинності зростає що дня що значною мірою погіршує майбутню криміногенну ситуацію в Україні. Зростає число підлітків неуспішних в навчанні, таких, що вживають алкоголь і наркотики, скоюють кримінальні злочини. Все більше втягуються підлітків в злочинний бізнес, продаж наркотиків і багато що інше. І все це заставляє задуматися, адже від того чим займається підліток у вільний час як організовує своє дозвілля залежить подальше формування його особових якостей, потре, ціннісних орієнтацій, світоглядних установок а в цілому визначає його положення в суспільстві.

Таким чином, мета нашого дослідження полягає в вивченні поняття «девіантна поведінка», та його вікові особливості та форми прояву у підлітків.

Девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, придбало в останні роки масовий характер і поставило цю проблему в центр уваги соціологів, соціальних психологів, медиків, працівників правоохоронних органів, педагогів, соціальних робітників.

В даний час серед дослідників спостерігається підвищений інтерес до проблеми девіантної поведінки, тому що підлітки є найбільш непередбачуваними членами суспільства. Сьогодні проблемою девіантної поведінки займаються Холостова Є. І.; Павленок П. Д.; Василькова Ю. В.; Змановська Е. В. та інші.

Під девіантною (лат. *deviatio* — відхилення, ухилення) поведінкою розуміються:

1) поступок, дії людини, не відповідні офіційно установленим або нормам, що фактично склалися в даному суспільстві (стандартам, шаблонам);

2) соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, не відповідних офіційно встановленим або фактично

сформованими нормам, що склалися в даному суспільстві (стандартам, шаблонам).

У першому значенні девіантна поведінка переважна предмет психології, педагогіки, психіатрії. У другому значенні — предмет соціології і соціальної психології. Зрозуміло, таке дисциплінарне розмежування відносне.

Девіантна поведінка - система вчинків або вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам. Основними видами поведінки є злочини: аморальна поведінка, а також поведінка, спрямована на саморуйнування особистості (алкоголізм, наркоманія, суїцид тощо) [3, с.91-121]

В.І. Курбатов вважав, що під девіантною поведінкою прийнято розуміти поведінку індивідів і соціальних груп, не відповідних загальноприйнятим або офіційно встановленим нормам очікувань. Коли девіантна поведінка прибуває помітні масштаби і перетворюється на соціальне явище, в даному випадку застосовується термін «соціальне відхилення» або «соціальна патологія» [5, с. 247].

Підлітковий вік - складний і відповідальний період становлення особистості (за Л. І. Божович, це період другого народження особистості). Формується соціальна спрямованість і моральна свідомість: моральні погляди, судження, оцінки. Уявлення про норми поведінки запозичені у дорослих, оволодіння ними відбувається через реальні стосунки та оцінки їх діяльності дорослими. Знання моральних норм та еталонів взаємин розуміють не завжди глибоко, важко сприймається моральний релятивізм, тому оцінки вчинків інших категоричні, безкомпромісні. Моральні переконання ще нестійкі, але вони стають специфічними мотивами поведінки. З'являються власні погляди, оцінки, які ще можуть швидко змінитися, але й протилежну точку зору підліток буде захищати так само пристрасно, як і минулу [2, 464 с.]

На поведінці підлітків позначаються труднощі перехідного віку. Перехід у “доросле життя” супроводжується бурхливою перебудовою психіки: перебудовуються такі важливі психічні процеси, як мислення, відчуття, сприйняття; змінюється світ емоцій і відчужань, йде інтенсивне формування і закріплення наявних і нових рис характеру, повною мірою виявляються риси темпераменту, здібності, задатки і т.д.

Підлітки досить легковажно відносяться до людських пороків і слабостей і в результаті швидко прилучаються до алкоголю і наркотиків, перетворюючи їх із джерела орієнтованого поведіння (цікавість) у предмет своїх потреб. Усі ці форми нового життя підлітків лягають на психіку важким тягарем. Напруженість від невизначеності життя в новій якості (курець, сексуальний партнер і ін.) у результаті втрати самоідентичності штовхає багатьох підлітків у стан гостро пережитої кризи.

Підліткам і юнакам у віці від 14 до 18 років властива як корислива, так і насильницька мотивація протиправної поведінки.

Правопорушення носять незавершений "підлітковий" характер, оскільки здійснюються із-за пустощів, цікавості, невмотивованою агресії. На сьогодні до підліткових і юнацьких правопорушень можна віднести викрадення автотранспорту, заволодіння предметами молодіжної моди(радіоапаратура, спортивний інвентар, модний одяг, гроші, солодоші, вино, тютюнові вироби).

Пияцтво і алкоголізм. Під пияцтвом розуміється зловживання алкоголем(не менше 200 г в тиждень абсолютного алкоголю або рідше, але у великих кількостях). А алкоголізм (синдром алкогольної залежності) це захворювання, яке розвивається в результаті пияцтва, проявляється у вигляді психічної і фізичної залежності від алкоголю і призводить до деградації особи, патології обміну речовин, внутрішніх органів і нервової системи.[5, с. 17-25]

Наркоманія (греч. narke - заціпеніння, mania - пристрасть, безумство). Зловживання наркотичними речовинами, а також захворювання, яке виражається в психічній і фізичною залежністю від наркотичних засобів. Токсикоманія - використання лікарських і інших засобів, що не є наркотичними, але тягнучих одурманення

Проституція (від латів. prostituere - виставляти публічно). Вступ за плату у випадковій, зовні шлюбні сексуальні стосунки, на особистій симпатії, потягу, або, систематичний(у вигляді промислу) вступ в статевий зв'язок за винагороду, яка служить основним або істотним додатковим джерелом засобів для обраного(веденого) способу життя.

На жаль, дуже часто в проституцію в залучаються підлітки. Так, соціологами були проведені дослідження підліткової проституції, результати говорять про те, що підлітки, це що в основному втекли з будинку і залишилися без коштів для існування, звертаються до проституції, щоб вижити.

Можна виділити три основні категорії підлітків, знімаються проституцією.

1. "*Утікачі*" - ті, хто або покидає будинок і не розшукується батьками,

або наполегливо біжить всякий раз, коли його знаходять і повертають батькам.

2. "*Гуляки*" - це ті, хто в основному живе удома, але певні періоди часу проводить поза ним, пропадаючи, наприклад, час від часу на декілька ночей.

3. "*Відмовники*" - підлітки, батьки яких байдуже до того, що вони роблять, або активно відкидають їх.

Усі категорії включають як хлопчиків, так і дівчаток.

Самогубство, чи суїцид(лат. sui - себе, cae-dere - вбивати) - свідоме і добровільне позбавлення себе життя, коли смерть виступає як самоціль, а не засіб досягнення чого-небудь іншого, окрім неї самої [1, с. 1 – 7].

Суїцидальна поведінка у підлітків часто пояснюється відсутністю життєвого досвіду і невмінням визначити життєві орієнтири.

Підводячи підсумки аналізу такої складної проблеми, якою є робота з підлітками девіантної поведінки можна значити сучасна ситуація в духовній сфері українського суспільства визначена фахівцями як ціннісно-нормативний вакуум. Підлітки будучи об'єктом соціалізації, швидко і легко приймає ті спотворені цінності, установки, способи поведінки, які характерні для суспільства перехідного періоду.

Дозвілля сучасної молоді різко відрізняється від того, яким він був у попереднього покоління, їх батьків. Ця відмінність виявляється у формах проведення, а також його змістовності. В даний час скоротилася доступність культурних цінностей. Гальмуються процеси розробки реалізації програм цільового використання установ культури.

Слабке фінансування закладів культури за рахунок бюджетних коштів призвела до різкого їх скорочення (багато кінотеатрів, наприклад віддані під офіси, склади, нічні бари). У 5-10 разів зменшилися можливості бібліотек в поповненні своїх фондів. Комп'ютерні клуби, нічні бари і дискотеки і багато іншого послужили до втрати молодіжного інтересу до художнього і технічного прогресу.

Таким чином, на сьогоднішній день в нашому суспільстві є серйозний дефіцит позитивної дії на зростаючих дітей.

Література

1. **Бытко Ю. И.** Девиантное поведение подростков / Ю. И. Бытко // Социс. – 1988. – №4. – С. 1 – 7.
2. **Божович Л. И.** Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968. – 464 с.
3. **Василькова Ю. В.** Работа социального педагога с трудными подростками. – М., с. 91 – 121.
4. **Выготский Л. С.** Психология подростка. Соб. соч. : в 6 т. – Т. 4. – М : Педагогика, 1984. – 271 с.
5. **Коваль Л. Г.** Соціальна раб. с.247.
6. **Крылова Н.** Проблемный подросток : его права и возможности/Н. Крылова -2001.-№9.- С.17-25]
7. **Соціальна педагогіка.** Підручник / За ред.проф. Капської А.Й.-К.: центр навч.літ-ри., 206.-376с.

УДК 343.3/7

О. В. Ключкович

ПОНЯТТЯ І ВИДИ СТАДІЙ ЗЛОЧИНУ

Як усілякий усвідомлений вчинок, навмисний злочин має безпосереднє джерело, суб'єктивний вольовий акт – рішучість здійснити або не здійснювати визначні дії. Конкретний злочин завжди здійснюється визначним обличчям, виконуючи його волю, погляди, звички. Неможна розкрити суть здійснюваного без аналізу особистості злочинця.

Метою даної статті є характеристика понять і видів стадій злочину, розробка на теоретичному рівні всіх аспектів, що стосуються поняття попередньої злочинної діяльності.

Теоретико – методологічну основу дослідження склали: концепції діяльнісного опосередкування особистісного розвитку (М.Й.Боришевського, Л.С. Костюк, О.М. Леонт'єв); положення про динамічність особистісних утворень (Л.І. Анциферова, К.О. Абульханова – Славська, П.В. Лушин), а також положення гуманістичної психології (Е. Берн, М. Еріксон).

Розуміння такого поняття як стадії злочину неможливе без розуміння і визначення поняття злочину, під яким розуміють винне суспільно-небезпечне заборонене діяння (дія чи бездіяльність) вчинене суб'єктом злочину (ст. 11 КК України).

Отже, можуть бути різні етапи, стадії (в перекладі з грецької слово «стадія» означає стародавню грецьку міру довжини) вчинення злочину, які впливають на відповідальність за нього і на його кваліфікацію.

Стадії злочину — це передбачені КК суспільно небезпечні етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації злочинного наміру, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) та моментом його закінчення (припинення), а тим самим і ступенем тяжкості вчиненого особою діяння.

Грамотичне тлумачення злочину дозволяє зробити висновки про те, що мова йде вже про закінчений злочин. Це ж стосується і всіх статей Особливої частини КК [2], де відповідальність за умисний злочин встановлюється при умові вчинення винним всіх дій (бездіяльності), що утворюють об'єктивну сторону злочину [1]. Проте в реальній дійсності нерідко буває так, що через певні причини задуманий особою злочин реалізується не до кінця. Припустимо, що злочинець для здійснення крадіжки грошей з банку набуває інструментів, отримує відомості щодо порядку несення служби охороною банку і про систему сигналізації, складає схему, підбирає співучасників, розподіляє ролі, але не доводить злочин до кінця, оскільки затримується співробітниками правоохоронних органів. Або ж, виконавши всі перелічені дії, він проникає до приміщення банку і пробує відкрити сейф з грошима, але не зумівши це зробити, тікає з місця злочину.

З наведених прикладів видно, що спочатку особа створює умови для вчинення злочину, потім виконує дії, що безпосередньо посягають на охоронюваний об'єкт і лише після цього реалізує злочинний намір. Для правильного вирішення питання про кримінальну відповідальність за конкретні злочинні дії необхідно виділити їх в самостійні стадії [4]. Тому обов'язково потрібно наголосити. Що для суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, становлять небезпеку не лише закінчені злочини, але й умисні дії, що виражаються у створенні умов для подальшого вчинення злочину, а також безпосередньо спрямовані на

вчинення злочину, але які не призвели до його закінчення з причин, що не залежали від волі винного.

У зв'язку з тим, що злочином є тільки передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 КК), кожна стадія вчинення злочину має становити саме таке діяння. Тому не є стадіями злочину той або інший стан свідомості особи, її думки, формування намірів, їх прояв, виявлення тощо. Це ще не діяння, в якому об'єктивується умисел. Тільки суспільно небезпечні діяння можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки вони можуть розглядатися як стадії вчинення злочин у.

Стадії вчинення злочину є видами цілеспрямованої діяльності, етапами реалізації злочинного наміру і тому можуть бути тільки у злочинах, учинених з прямим умислом.

Стадії вчинення злочину відрізняються між собою і моментом закінчення злочинного діяння. Воно може бути закінчено винним, однак його вчинення може і не вдатися, і тому припинитися на попередніх стадіях (готування до злочину або замаху на злочин). Якщо злочин закінчений, він поглинає попередні етапи (стадії) його вчинення, вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію. Проте ці стадії мають самостійне юридичне значення, якщо злочин не закінчений із причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках його діяння кваліфікуються відповідно як готування до злочину чи замах на злочин [5].

Стадії злочину як інститут кримінального права мають значення для застосування багатьох норм КК, зокрема, про добровільну відмову від злочину, про наявність чи відсутність злочину, про момент вчинення злочинного посягання і чинності кримінального закону в часі, в тому числі його зворотної дії, про місце вчинення злочину і чинності кримінального закону у просторі, про співучасть у злочині, добровільну відмову співучасників, повторність та сукупність злочинів, про необхідну оборону, затримання особи, що вчинила злочин, крайню необхідність, звільнення від кримінальної відповідальності, наприклад, при амністії, при призначенні покарання тощо.

Під стадіями П.І. Грінаєв розуміє стани підготовки і здійснення умисного злочину, які розрізняються між собою характером здійснених дій і моментом припинення злочинної діяльності. На думку Н.Д.Дурманова, стадіями вчинення злочину є визначенні етапи підготовки і безпосереднього вчинення умисного злочину, що суттєво розрізняються між собою за характером суспільно-небезпечних дій і їх наслідків, за ступенями реалізації винним злочинного наміру. Н. А. Беляєв і М. І. Ковальов стадіями злочину визначають певні етапи в розвитку умисного злочину, які полягають в готуванні до вчинення злочину, в замаху на його вчинення і в здійсненні закінченого злочину. З

цього приводу професор В. В. Станин висловлюється так: стадії вчинення злочину – це етапи здійснення умисного злочину, які відрізняються за характером дій і ступенем їх суспільної небезпеки. Н. В. Чернишов, М. В. Володько і М. А. Хазін вважають, що стадії вчинення злочину – це етапи навмисного злочину, які він може проходити від моменту задуму до повного завершення.

Ще цілий ряд учених дають найрізноманітніші визначення поняття «стадії злочину». Всі дефініції є, звісно, правильними, і всі вони в тій чи іншій мірі відрізняються одна від одної. Проте для всіх визначень спільним є те, що стадії вчинення злочину – це етапи, які проходить злочин від початку до кінця злочинної діяльності суб'єкта злочину.

Кримінально-правове поняття злочинної діяльності відповідає розвитку злочину в реальній дійсності, воно відображає цей об'єктивний процес [1]. Умисна злочинна діяльність може проходити 3 етапи: готування, замах і закінчений злочин. Відповідно і розрізняють три стадії умисної злочинної діяльності:

- 1) стадія готування до вчинення злочину;
- 2) стадія замаху на вчинення злочину;
- 3) закінчений злочин.

Перші дві стадії у теорії кримінального права прийнято об'єднувати поняттям «попередня злочинна діяльність», оскільки вони мають місце до закінчення злочину, тобто передують його завершенню і здійснюються не як самоціль, а для успішного його завершення. Ці дві стадії називають ще незакінченою злочинною діяльністю.

Сутність кожної з трьох стадій вчинення злочину зводиться до такого: готування до злочину в загальній формі являє собою створення реальних умов для наступного вчинення злочину; замах – дія (в окремих випадках бездіяльність), що безпосередньо спрямована на вчинення злочину, тобто це часткове виконання об'єктивної сторони конкретного злочинного посягання, якщо злочинець не доводить злочин до кінця з причин, які від нього не залежать; закінчений злочин – діяння, що містить усі ознаки конкретного складу злочину в повному обсязі.

Отже, визначивши поняття стадій злочину, на основі дослідженої проблеми можна визначити і значення стадій злочину. Встановлення вказаних стадій необхідно для вирішення питання про кримінальну відповідальність і покарання особи, що вчинила ті чи інші діяння (дії чи бездіяльність), що не утворюють складу закінченого злочину. Визначення стадій злочину дозволяє відрізнити злочинну поведінку від незлочинної. Діяння, що утворюють стадії, характеризуються різним ступенем суспільної небезпеки, чим ближче та чи інша стадія до закінченого злочину, тим небезпечніше вчинене особою діяння, що звичайно повинно враховуватись при призначенні покарання [6].

Стадії злочину, як інститут кримінального права мають також значення для застосування багатьох норм КК, зокрема, про добровільну відмову від злочину, момент вчинення злочинного посягання і чинності кримінального закону в часі, в тому числі і його зворотної дії, про місце вчинення злочину і чинність кримінального закону в просторі, про співучасть у злочині, повторність та сукупність злочинів, звільнення від кримінальної відповідальності, при призначенні покарання тощо.

КК визнає злочинними та караними три стадії вчинення злочину:

- 1) готування до злочину (ст. 14 КК);
- 2) замах на злочин (ст. 15 КК);
- 3) закінчений злочин (ч. 1 ст. 13 КК).

Перші дві стадії — готування до злочину та замах на злочин мають назву «незакінчений злочин» і є його видами (ч. 2 ст. 13 КК), їх ознаки передбачено відповідно у статтях 14 і 15 КК.

Закінчені злочини сформульовано у диспозиціях статей Особливої частини КК.

Здійснювані в об'єктивному світі, скеровані волею вчинки людей, проходять в процесі їх реалізації окремі етапи. В кримінальному праві, що має справу з суспільно-небезпечними діяннями, юридичним вираженням цих етапів людських вчинків є стадії вчинення злочину.

Злочин відповідно до кримінального права є актом зовнішньої суспільно-небезпечної поведінки людини, що здійснюється в часі, просторі, проходячи певні стадії від початку і до закінчення. Отже, стадії вчинення злочину є дуже важливим та необхідним інститутом кримінального права.

Література

1. Науково - практичний коментар Кримінального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 / за ред. В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 1997. – 960 с. **2. Бойко В. Ф** Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / В. Ф. Бойко. – К. :А.С.К., 2001. **3. Коржанський М. І.** Уголовне право України / М. І. Коржанський. – К. : Наукова думка та Українська видавнича група, – 1996. **4. Матишевський А. В.** Кримінальне право України / А. В. Матишевський. – К. : Хрінком-Інтер, 1999. **5. Бажанов М. І.** Кримінальне право України / М. І. Бажанов. – К. : Право, 1997. – 368 с. **6. Сташиса В. В.** Кримінальне право України / К.-Х. : Юрінком Інтер – Право, 2002. – 198с.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

УДК[364.63+364-787.82]

Т. В. Банченко

ДО ПИТАННЯ НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОСТІ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ДІТЕЙ

Питання подолання сімейного насильства, а особливо насильства над дітьми з допомогою соціальних працівників надзвичайно важливі передусім тому, що сім'я є основою суспільства і повинна перебувати під особливим захистом держави. Насильство й жорстокість у сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в ній, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом.

Фахівці стверджують, що найбільше потерпають від насильства в сім'ї неповнолітні діти. Це ствердження має свій прояв у багатьох факторах, таких як: неповноцінний розвиток дитини (розумовий та фізичний), вплив на психічний стан дитини, нанесення травм, які згодом можуть привести до каліцтва або навіть до інвалідності дитини.

Мета нашої статті показати проблему насильства в сім'ї, яка з кожним днем становиться все більш актуальною, форми та причини виникнення насильства; ознайомити із існуючою законодавчою базою захисту дітей від жорсткого поводження.

За останнє десятиріччя спостерігається активне вивчення цієї проблематики, зокрема: психологічний аспект насильства та необхідність різнобічної допомоги постраждалим висвітлено в працях Л. Алексєєва, А. Бондаровської, Н. Голубєва [4, с. 12], Ю. Онишко; вітчизняні вчені С. Ільїна, виявили „сензитивні до насильства” періоди життя. Серед зарубіжних вчених слід зазначити: Л. Валкера, роботи якого присвячені темі посттравматичного стресового розладу; Ш. Берн щодо причин і наслідків домашнього насильства; педіатра К. Хоббс, який має великий досвід лікування дітей, які постраждали від насилля; американський психолог Ш. Леві відзначивший психологічні особливості батьків, які чинять насильство [1, с.14].

Жорстоке поводження з дітьми визнано однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі. Без подолання цього згубного явища не можливо створити умови для повноцінного розвитку дитини, реалізації її особистості. Проблема насильства над дітьми свідчить про необхідність ретельного вивчення й розробки профілактичних заходів спрямованих на її вирішення, оскільки діти є найнезахищенішою, найуразливішою й майже повністю залежною від дорослих частиною суспільства.

Незалежно від того, в якій формі відбувається насильство, з часом його прояви стають дедалі жорстокішими. Найбільш поширеними в сімейних стосунках є психологічне насильство: грубість, приниження одне одного, а також фізичне насильство, зокрема – побиття. Жорстоке поводження з дітьми є найбільш прихованою формою насильства, оскільки в Україні немає даних достовірної статистики про реальні його прояви. За узагальненою інформацією за II півріччя 2007 року в Україні офіційно зареєстровано близько 90 тис. звернень з питань жорстокого поводження з дітьми. За даними МВС України за жорстоке поводження з дітьми на обліку в органах внутрішніх справ знаходиться понад 80 тис. сімей. У 2008 році за невиконання батьківських обов'язків притягнуто більш ніж 8 тис. батьків. Проте зростання кількості осіб, поставлених на профілактичний облік, свідчить про зростання поінформованості населення про можливості розв'язання проблеми, а також збільшення уваги до даного явища з боку правоохоронних органів. Проблема насильства над дітьми винесена з розряду приватної проблеми родини на державний рівень [2,с.54]. .

Відомий польський спеціаліст із попередження домашнього насилля Л.Ларкон дає таке визначення:

Насилля — це дії, які чиняться однією (або декількома) особами й характеризуються такими ознаками:

- здійснюються свідомо, спрямовані на досягнення певної мети;
- завдають шкоду (фізичну, моральну, матеріальну тощо) іншій особі;
- порушують права й свободи людини;
- той, хто здійснює насилля, має значні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо), це унеможливорює ефективний захист жертви насилля [5,с.13].

Жорстоке ставлення до дітей проявляється в різних формах - від небажання їх доглядати, байдужості з боку дорослих і до фізичних покарань. Це всі форми фізичного та психічного насильства, завдання побоїв або образ, неуважне, недбале або жорстоке ставлення. При цьому підкреслюється, що насильство - це вплив однієї людини на іншу, що порушає конституційне право людини на особистісну недоторканість (у фізичному і духовному розумінні).

Проблема жорстокого поводження з дітьми та насилля над ними розглядалася науковцями в різних ракурсах:

- правові та соціальні особливості насильства в сім'ї;
- психологічний аналіз проблеми, психотерапевтична допомога постраждалим дітям;
- вивчення проблеми жорстокості в шкільному колективі;
- найгірші форми дитячої праці;
- види та вплив на розвиток особистості морального насильства над дітьми та ін.

Г. Лактіонова розрізняє чотири основні форми насильства над дітьми:

1) Фізичне насильство-дії або відсутність дій з боку батьків чи інших дорослих, у результаті яких фізичний або розумовий стан дитини порушується чи знаходиться під загрозою погіршення. Це тілесні покарання, удари долонею, стусани, опіки, задушення, грубі хапання, штовхання, плювки, застосування палиці, ременя тощо.

2) Психологічне насильство. Це поведінка, яка завдає шкоди емоційному розвитку дитини та її почуттю власної гідності. Психологічне насильство включає словесні нападки, такі як постійна критика, приниження, образи висміювання, кепкування, піддражнювання та відмова вислухати дитину. Психологічне насильство також включає нездатність проявити любов та надати підтримку та керівництво, необхідні для психологічного зростання та розвитку дитини.

3) Сексуальне насильство. До цієї категорії відносяться всі види сексу між дорослими та дітьми, а також примушення дітей займатись сексом між собою. Сексуальне насильство та сексуальна експлуатація є одним з найбільш тяжких порушень прав дитини. За тяжкістю завданих травм сексуальне насильство та експлуатація прирівнюється до тортур і катування. Навіть якщо дитина із задоволенням сприймає хтиві дії дорослого, це все одно є сексуальним насильством.

4) Зневага до інтересів і потреб дитини-відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, медичній допомозі з боку батьків, опікунів або інших осіб через об'єктивні чи суб'єктивні причини. Типовий приклад зневажливого ставлення до дітей-залишення їх без нагляду, що часом призводить до різних нещасних випадків, отруєння та інших, небезпечних для життя дитини наслідків [3, с.142-143].

Кожна з цих категорій насильства, може призвести до завдання дитині фізичної або емоційної шкоди різного ступеня, що, у свою чергу, може призвести до серйозної травми або навіть до смерті.

Законодавча база по захисту прав дітей від жорстокого поводження. Одним з важливих кроків посилення впливу з боку держави на ситуацію з попередженням насильства в сім'ї було прийняття Верховною Радою України у вересні 2008 року змін до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї».

Організація Об'єднаних Націй прийняла низку документів - декларацій, конвенцій та інших документів, які при прийнятті їх окремими державами допомагають визначити та долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості:

фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у суспільстві взагалі, включаючи згвалтування, сексуальне примушування, сексуальне домагання та залякування на роботі, в освітніх закладах та в інших місцях, торгівлю дітьми та примушування до проституції;

§ фізичне, сексуальне та психологічне насильство з боку або при потуранні держави, де б це не відбувалося.

Отже, до Міжнародних правових документів, які спрямовані на подолання насильства над людьми відносяться:

- Декларація прав людини, 1948 р.;
- Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами, 1950 р.;
- Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, 1963 р.;
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, 1966р.;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, 1966 р.;
- Загальна декларація прав людини, 1984 р.
- Конвенція про права дитини, 1989 р.

Застосування Кримінального кодексу у протидії насильству в сім'ї

Кримінальний кодекс України містить цілу низку статей, які можуть і повинні використовуватись у випадках насильства в сім'ї, включаючи акти фізичного, сексуального, психологічного та економічного насильства в сім'ї. Так, розділ II Кримінального кодексу «Злочин проти життя та здоров'я особи» включає в себе численні статті, які можуть використовуватись у випадках фізичного насильства в сім'ї, а саме:

- стаття 115 «Умисне вбивство»;
- стаття 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання
- стаття 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»;
- стаття 119 «Вбивство через необережність»;
- стаття 120 «Доведення до самогубства»;
- стаття 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»;
- стаття 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження»;
- стаття 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»;
- стаття 125 «Умисне легке тілесне ушкодження»;
- стаття 126 «Побої і мордування»;
- стаття 127 «Катування»;
- стаття 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження»;
- стаття 129 «Погроза вбивством»;
- стаття 135 «Залишення в небезпеці»;
- стаття 136 «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані».

На національному рівні в Україні прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових актів, які захищають людину від насильства, а

також регламентують діяльність правоохоронців щодо попередження та припинення насильства.

Конституція України є тією юридичною базою, норми якої визначають та гарантують охорону і захист прав, свобод та інтересів сім'ї та людини. Це такі статті Конституції України як: право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст.27); ніхто не може зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст.32); право на звернення до державних інституцій (ст.40); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст.41); право на житло (ст.47); принцип рівності кожного подружжя у правах і обов'язках в шлюбі та сім'ї (ст.51); права та свободи людини й громадянина захищаються судом (ст.55); право знати свої права та обов'язки (ст.57).

Таким чином, жорстоке ставлення до дітей - це результат дії багатьох чинників: психологічні особливості окремих індивідів, соціальні умови, які впливають на благополуччя сім'ї, діяльність соціальних інститутів, покликаних дбати про дітей, характер нашого суспільства в цілому. Можна виділити такі основні форми жорстокого поведіння та зневажання дітей: фізичне насильство; сексуальне насильство або розбещення; психологічне (емоційне насильство); зневажання основних потреб дитини - в їжі, одязі, відпочинку. При цьому акцент доцільно зробити на психологічному насильстві, що на сьогодні є найменш дослідженим, - примушенні до дій, що суперечать моральним принципам, висміювання, приниження гідності, драгування, кривдження, залякування. Варто зазначити, що жорстоке поведіння з дітьми може бути опосередкованим, мати вербальний характер: постійні лайки, крики, застосування нецензурних виразів тощо.

Література

- 1. Міщик Л. І.** Сучасні технології в роботі з сім'єю із проблем насильства: досвід, перспективи: (Метод. посіб.) – Запоріжжя, 2003.
- 2. Подсевак І.** Жорстоке поведіння з дітьми в українських сім'ях: чинники та приклади // Магістеріум : «Києво-Могилянська академія», 2004.
- 3. Соціальна педагогіка:** мала енциклопедія /За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
- 4. Ильина С. В.** Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств // Вопросы психологии. 1998. № 6.
- 5. Московка М. М.** Жорстокість та насилля до дітей в сім'ї як соціальний феномен // Все для вчителя. Інформаційно-практичний бюлетень.-2007.-№4.

В. В. Сухіна

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЯВИЩА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Сучасні погляди суспільства на виховання, нетерпимість до насильства над дітьми і занедбаності батьками сформувались відносно недавно. Насильство над дітьми існувало у всі часи і виникало значно частіше в попередніх поколіннях, ніж сьогодні.

Акт про покарання впертої дитини від 1654 року свідчить про те, що діти, є "власністю" батьків. Батьки могли подати петицію в магістрат і навіть відправити свою дитину на смерть, якщо вона виявилась занадто впертою чи неслухняною. Хоча дане покарання жодного разу не виконувалось, сама можливість такої розправи, без сумніву, впливала на батьківські установки і методи виховання. На жаль, уявлення про дітей як про особисту власність, якою батьки можуть розпоряджатись, як їм заманеться, все ще зберігається в багатьох розвинених країнах [1, с. 21].

Метою даною статті є аналіз причин та наслідків явища насильства над дітьми.

У науковій літературі не існує єдиної думки про першопричину домашнього насильства. А. Бондаренко, Л. Міщик, Л. Алексеевою та іншими науковцями було запропоновано безліч мікро- і макротеорій – від наявності психічних порушень до впливу соціально-культурних цінностей і соціальної організації. Прихильники теорії соціальної причинності Х. Вільфінг, Р. Джиллес зосереджують увагу на культурних нормах, що провокують насильство, на патріархальній соціальній структурі, домінуючій ролі чоловіків.

З метою попередження насильства в сім'ї є доцільним використовувати такі напрями захисту прав членів сім'ї:

- просвітні компанії – в школах, на робочих місцях, в неурядових та урядових організаціях;
- громадський захист – за допомогою петицій, плакатів, листівок на вулицях, статей в газетах, відкритих дискусіях та дебатах;
- законодавчі та політичні кампанії – щодо певних проблем; обрання та підготовки кандидатів, які розуміють проблему порушення прав;
- написання нових законів і критика старих;
- пошук факторів та підготовка звітів – забезпечення статистичних даних та фактажу для попередніх видів діяльності.

З метою попередження вторинних стресових факторів, запобіганням рецидивам насильства в сім'ї необхідним є план дій на випадок повтору ситуації, який розробляється спільно з соціальним педагогом на основі врахування умов життя, стану здоров'я

особливостей стосунків у сім'ї кожної окремої особистості. Такий план повинен передбачити перелік заходів: до кого, куди можна звернутися за допомогою в буд-який час і як це зробити; що треба робити при ознаках рецидиву для самозахисту, збереження здоров'я тощо, як реагувати на кривдника; які речі необхідно взяти з собою при втечі з дому; як оцінити небезпеку кривдника.

Є наступні стратегії боротьби з насильством в сім'ї:

1) дослідження, з метою висвітлення та документування насильства, його природи, джерел, контексту, виправдання, обсягу та інше;

2) дія або інтервенція з метою знищення коренів насильства, його профілактики та сприяння в побудові нової моралі. Ці стратегії здійснюються в усіх сферах життя особистості стосується всіх функцій сім'ї.

Соціальна і психологічна незрілість дітей ставить їх у повну залежність від дорослих. Ця залежність, а також нездатність захистити себе, робить їх особливо уразливими перед різними проявами насильства.

Не можна говорити про насильство над дитиною і відсутність батьківського піклування без врахування сімейного контексту. Сімейні взаємовідносини – найперші і найміцніші соціальні взаємовідносини, які значною мірою впливають на самооцінку дитини, її здатність до адаптації і відчуття благополуччя. Для більшості з нас сімейні впливи є позитивними і є основним джерелом виховання, в процесі якого формуються принципи соціальної взаємодії, що зберігаються потім упродовж усього життя. На інших, однак, сімейні події і переживання впливають негативно. Несприятлива атмосфера в сім'ї створює передумови для найжорстокіших форм насильства в сім'ї та суспільстві.

Для нормального розвитку дітям потрібна атмосфера піклування й уваги, в якій порівну задовольняються дві потреби: контролю і прив'язаності та детермінанти здорових стосунків між батьками і дитиною, а також детермінанти сімейних ролей, засновані на цих двох головних потребах [2, с. 25].

Не дивлячись на те, що ця тема вже досить активно розробляється протягом останніх десятиліть, чіткого визначення поняття насильства немає. На даний момент насильством вважають реальну дію чи загрозу умисної фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної дії, примусу з боку однієї особи до іншої з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху. В процесі насильства одна людина нав'язує себе, свої цілі та норми іншій, намагаючись підкорити її собі. Це узурпація свободи людини, це не є випадковими діями, які не можна пояснити. Кожен член родини переживає такі дії по-своєму, що накладає свій відбиток на ціннісно - орієнтаційну сферу. Особливо це стосується дитини, адже її особистість тільки формується [3, с. 128].

У нашому суспільстві ця проблема набуває все більшої ваги, але цього недостатньо для раціонального вирішення питання. За кордоном вже досить тривалий час практикують створення спеціальних центрів, у яких проходить реабілітація жертв насильства. З ними працюють спеціалісти, надають також необхідну матеріальну допомогу. Але контингент, який звертається до таких центрів, в основному – жінки, рідше діти. В США, наприклад, кожен підліток знає про своє право подати до суду, чи звернутися до соціальної служби, якщо вважає, що його права та гідність принижено. На жаль, в нашій країні дитину прагнуть насамперед повернути в сім'ю, часто не намагаючись як слід розібратись, через що, власне, вона вирішила її залишити. За статистикою, 48% дітей втікають через різні види насильства в сім'ї, спрямованих проти них.

В Конвенції ООН про права дитини зазначено, що жорстоке поводження з дітьми – це всі форми фізичного і/або емоційного поганого поводження, сексуальне насильство, відсутність піклування, торгівля чи інші форми експлуатації, що здатні призвести чи призводять до фактичної шкоди для здоров'я дитини, його виживання, розвитку чи гідності в контексті відповідальності, довіри чи влади [4, с. 167].

Серед мас побутує думка, що жорстокість – це лише ті випадки, про які розповідають ЗМІ: побиття дитини до смерті, занехаяння дитини, яка помирає з голоду, не відповідає розвиткові за віком; діти, яких батьки виганяють на заробітки, які самі собі шукають гроші. Але такий погляд на проблему насильства над дітьми робить непомітними інші вчинки: виховання в жаху перед ременем, регламентацію життя дитини у відповідності до поглядів батьків; сімейну лайку за будь-яку провину дитини чи висловлювання своїх бажань; вибір друзів, виду занять, школи для дітей батьками. В українському суспільстві побутує стереотип: насильство, жорстоке поводження до дітей, недбале ставлення – це проблеми виключно кризових або матеріально погано забезпечених сімей, бідних. Але проведене опитування громадської думки дає підстави для протилежних висновків – найбільш забезпечені громадяни дають найменш толерантні відповіді з цього питання.

Жорстокість може виявлятися і з боку осіб, які безпосередньо не є членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками. Це необхідно враховувати в соціально-педагогічній роботі з сім'ями.

Насильство над дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим в часі, як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Воно може призвести до емоційного чи психічного травмування, чи навіть загибелі дитини [5, с. 83].

Дитинство – це період відсутності дорослої відповідальності, узаконена залежність від турботи та економічної підтримки суспільства. Дитина є недієздатною в повному обсязі, але має всі людські права. Діти мають право на захист від жорстокого поводження, насильства різних видів і форм.

Жорстоке поводження, з точки зору порушення прав дитини, можна тлумачити як:

- ігнорування потреб дітей, порушення їх прав;
- відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі);
- відсутність проявів батьківської любові, доброти, чуйності;
- безвідповідальність до дітей;
- бездіяльність батьків щодо дитини у скрутній ситуації;
- брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини;
- не враховування вікових особливостей: дитина просто не може зробити те, що вимагають від неї батьки;
- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- нехтування дитиною;
- обман дитини [4, с. 15].

В основі насильства над дитиною лежить нерозуміння цінності дитини, відсутність системи демократичних цінностей, які визначають модель сімейного життя і родинного виховання в конкретній сім'ї.

Визначено наступні види насильств:

1). Фізичне насильство – навмисне нанесення одним членом родини іншому побоїв, тілесних ушкоджень, що можуть привести або привели до смерті постраждалого, порушення фізичного або психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі та достоїнству. Всі дії, спрямовані на спричинення дитині фізичної шкоди, заборонені законом.

2). Сексуальне насильство – протиправне зазіхання одного члена родини на статеву недоторканність іншого члена родини, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена родини. Поняття "сексуальне насильство" містить в собі не лише зґвалтування, а й сексуальні домагання, непристойні пропозиції, а також будь-які образливі дії, що мають сексуальний характер.

3). Психологічне насильство – насильство, пов'язане з дією одного члена родини на психіку іншого шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими спеціально створюється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе й може заподіюватися або заподіюється шкода психічному здоров'ю.

4). Економічне насильство – навмисне позбавлення одним членом родини іншого житла, їжі, одягу й іншого майна або засобу, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Особливим видом насильства є насильство в сім'ї, яке може поєднувати ознаки всіх вищевказаних видів насильства. Разом із тим, воно є чи не найбільш небезпечним, тим, що має пролонгований характер і тим, що людина переживає насильство з боку того, хто за родинним чи сімейним станом мав би захищати, підтримувати жертву, а не кривдити її. Особливо небезпечний такий вид насильства по відношенню до дітей,

оскільки значно деформує особистість дитини та формує озлоблення до оточуючих, стає причиною самогубств.

На основі досвіду роботи з сім'ями та безпосередньо з дітьми можна виділити наступні типи жорстокого поводження з дітьми:

1) Жорстокі фізичні покарання, фізичні знущання, побиття:

- побиття;
- штовхання;
- спроби задушити;
- викручування рук та ін..

2) Дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї:

- батько б'є чи гвалтує матір у присутності дітей;
- "погану" дитину фізично карають у присутності "хорошої"

дитини;

- дитина є свідком фізичних знущань над іншою людиною, що не є членом її родини та ін..

3) Сексуальне насильство, інцест:

- гвалтування;
- нав'язування сексуальних стосунків;
- сексуальні дотики/поцілунки;
- інцест (кровозмішення);
- показ порнографії;
- залучення дитини до виготовленні порнографічного продукту та

ін..

4) Використання привілеїв дорослих:

- поводження з дітьми як з рабами чи слугами;
- покарання, поводження, як з підлеглими;
- поводження як зі своєю власністю;
- відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та

опікунства.

5) Залякування:

- використання свого росту, розмірів та сили;
- навіювання страху за допомогою розповідей, дій, тестів,

поглядів;

- крики, стресогенна поведінка;
- жорстокість щодо інших істот.

6) Погрози:

- кинути дитину;
- самогубства;
- заподіяти фізичної шкоди;
- заподіяти шкоду іншим людям, тваринам, рослинам тощо;
- розлюбити дитину;
- силами зла, що карають дитину та ін.

7) Використання громадських установ:

- загроза покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею.

8) Ізоляція:

- контролювання доступу дитини до інших людей: бабці/дідуся, однолітків, братів/сестер, батька/матері, інших людей;
- контролювання перебування дитини у помешканні, заборона виходити з дому;
- контролювання спілкування дитини з друзями;
- закривання дитини у коморі, сараї чи туалеті, чи у будь-якому закритому приміщенні вдома, в школі тощо;
- обмеження спілкування з дитиною, аж до повного ігнорування у спілкуванні.

9) Емоційне насильство:

- приниження;
- використання скарг;
- використання дітей в якості довірених осіб;
- підвищення голосу без вартої на те причини;
- непослідовність;
- присоромлення дитини;
- використання дітей у конфліктах між батьками;
- "торгівельна" поведінка одного з батьків щодо любові до дитини.

10) Економічне насильство:

- незадоволення основних потреб дитини;
- відмова чи зволікання у виплаті аліментів;
- повна відмова дитині в грошах;
- контролювання дитини за допомогою грошей;
- відмова дитині у підтримці;
- використання дитини як засобу торгу при розлученні;
- нав'язування дитині економічно обмеженого способу проживання без існуючої для цього необхідності;
- примушування дитини важко працювати [4, с. 78].

Стаючи в сім'ях жертвами насильства, діти нерідко покидають сім'ї, опиняються на вулиці, де можуть стати об'єктами купівлі-продажу. В Україні встановилась досить небезпечна ситуація, пов'язана з поширенням торгівлі людьми, зокрема дітьми. Торгівля дітьми – це складна комплексна проблема, яка, без сумніву, має негативний вплив на неповнолітніх. Потрапивши в ці тенета, дитина стикається з погрозами фізичного, психічного, сексуального насильства, побиттям, звалтуванням, а також розбещенням, втягненням у злочинну діяльність, спонуканням до заняття проституцією, залученням до праці на виробництві зі шкідливими умовами, вилученням органів для трансплантації, використанням у жебрацтві тощо. Іноді жорстоке поводження до дітей може виявлятися в фактах продажу дитини самими батьками або іншими членами сім'ї [5, с. 85].

Результати досліджень, проведених здебільшого в розвинених країнах світу, дозволяють стверджувати, що певні характеристики дітей збільшують ризик насилля: вікові, статеві, гендерні, особистісні

особливості сім'ї, в якій зростає дитина. Також враховуються характеристики батьків чи опікунів (особистісні, поведінкові, статева приналежність, минулий досвід).

Дослідниця Н. Ярославцева виділяє такі наслідки жорстокого поводження з дітьми:

- фізичні (травми черевної порожнини і грудної клітини, травми головного мозку, синці та рубці, опіки, травми центральної нервової системи, інвалідність, переломи, подрипини та рвані рани, погіршення зору);

- сексуальні проблеми і проблеми з репродуктивним здоров'ям (статеві дисфункції, хвороби, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД, небажана вагітність);

- психологічні та поведінкові (алкоголізм та наркоманія, погіршення пізнавальних здібностей, злочинна, жорстока поведінка, депресія і тривога, затримка в розвитку, порушення харчування та сну, почуття сорому і вини, гіперактивність, погані взаємовідносини, погана успішність, низька самооцінка, посттравматичні стресові розлади, суїцидальна поведінка і аутоагресія);

- інші наслідки для здоров'я (синдром подразненого кишечника, хвороби печінки, ішемічна хвороба серця, безпліддя тощо) [5, с. 82].

Фізичні, поведінкові та емоційні наслідки насильства можуть бути різними, в залежності від рівня розвитку, на якому знаходилась дитина, коли відбулось насильство, його жорстокості, стосунків між кривдником і дитиною, терміну, протягом якого відбувалось насильство, та інших факторів в оточенні дитини.

Серед причин виникнення жорстокого поводження до дітей можна виділити наступні:

- безробітність або низька матеріальна забезпеченість;
- алкоголізм одного чи обох батьків;
- самотність чи шлюб, який розпався;
- занадто маленьке житло, що посилює напругу;
- озлобленість батьків чи розчарованість у житті;
- фізична чи психічна перевтома;
- незрілість батьків;
- егоїзм батьків, прагнення їх до розваг;
- відсутність прив'язаності до дитини;
- надмірна вимогливість;
- народження другої дитини;
- велика кількість дітей;
- небажана дитина (як привід і примус до укладення шлюбу);
- передчасно народжена в шлюбі дитина, яка дає привід до сварок та розриву;
- позашлюбна дитина як об'єкт виміщення зла на його матір (батька);

- дитина з фізичними та психічними недоліками, від якого хочуть позбавитися [5, с. 84].

Жорстоке поводження з дітьми в установах розглядається як порушення їх прав, у тому числі й права на освіту. Тому доцільною є як вчительська, батьківська, так і дитяча просвіта в цьому напрямі, а також вивчення основ нормативно-правового захисту дітей від насильства.

Література

1. Асанова Н. К. Жестокое обращение с детьми: основные методологические вопросы, практические и правовые аспекты / Н.К. Асанова. – М.: ВЛАДОС, 1997. **2. Волавка Я.** Біля витоків насильства: агресивність батьків – причина агресивності їхніх нащадків? / Я. Волавка // Безпека життєдіяльності. – 2003. – №10 – С. 24 - 25. **3. Холостова Е. И.** Словарь-справочник по социальной работе / Е. И. Холостова. – М.: Юрист, 2000. – 424 с. **4. Дитинство в Україні:** права, гарантії, захист: Збірник документів. – Ч. II. – К.: АТ "Видавництво "Столиця", 1998. – 292 с. **5. Когаловская А.С.** Вопросы профилактики семейного насилия и жестокого обращения с детьми / А.С. Когаловская // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – М.: Консорциум "Социальное здоровье России", 2002. – №3 – С. 82-86.

УДК 316.36-053.6

Є. О. Бєлова

ФОРМУВАННЯ ШЛЮБНИХ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Увесь життєвий цикл людини проходить у тісному зв'язку з родиною на різних стадіях її існування: спочатку, це батьківська родина, пізніше – власна. Сім'я є основним джерелом формування особистості. Вона є першим інститутом соціалізації, де відбувається первинне засвоєння соціальних ролей.

Останнім часом значно зросла увага до проблем шлюбу і сім'ї. Високий рівень розлучень, особливо серед молодих сімей, підвищив інтерес до дослідження орієнтації молоді відносно шлюбу і сім'ї, а в зв'язку з цим і до проблем підготовки до шлюбно-сімейних відносин. Вирішення таких проблем залежить від багатьох факторів, серед яких особливе місце займають соціально-психологічні. Психологічна готовність до шлюбу і сімейного життя – багатоаспектна проблема, яка включає в себе питання формування у молоді морально-психологічних поглядів на статеву поведінку, шлюб і сім'ю, культуру міжстатевого

спілкування, збагачення досвіду виконання особистісних ролей у сім'ї та суспільстві відповідно до статевої належності.

Сучасне подружнє життя пред'являє більш складні вимоги до особистісної взаємодії членів сім'ї. Воно не надається подружжю в готовому вигляді, а дається як завдання, що потребує великих особистісних зусиль, готовності та здібності до звершення цих зусиль. Деякі люди приймають рішення про заключення шлюбу необдуманно, не усвідомлюючи відповідальності, яку вони беруть на себе, не навчившись ефективно спілкуватись з партнером. Під впливом юнацького захоплення вони намагаються одружитися. В результаті цього їх очікування та надії не здійснюються. Шлюб буде більш вдалим, якщо подружжя одразу ж усвідомлять, що захоплення недовговічне, що воно рано чи пізно пройде. Небагато молодих людей по-справжньому готові до стресів та конфліктів перших років подружнього життя.

Підготовка молоді до одруження, до майбутнього сімейного життя - невід'ємна частина загальної системи виховання молодого покоління. Численні соціологічні, педагогічні, психологічні дослідження стверджують, що готовність до одруження та створення родини повинна стати метою соціально-психологічної роботи.

Сімейне життя, відкриваючи людині можливості для особистісного росту та щастя, одночасно пред'являє до неї чимало вимог. Серед факторів, що визначають стабільність молодих сімей, виділяють готовність молоді до шлюбу. Це система соціально-психологічних установок особистості, що визначає емоційно-психологічне відношення до образу життя, цінностям подружжя.

І. В. Гребенніков вражає, що підготовка молоді до сімейного життя повинна містити наступні аспекти:

- соціальний, що розкриває політику держави в області шлюбно-родинних відносин та розкриває сутність шлюбу, призначення сім'ї, сімейних цінностей, соціальних ролей подружжя та батьків:

- етичний, що включає до себе виховання таких моральних якостей, як: дружелюбності, поваги, відповідальності, чесності, відчуття долга перед сім'єю;

- правовий, що зорієнтований на ознайомлення з основами законодавства про шлюб та сім'ю, з найважливішими положеннями сімейного права;

- психологічний, що формує поняття про особистісний розвиток, про особливості міжособистісних відносин, про психологічні основи сімейного життя;

- фізіолого-гігієнічний, що включає в себе знання фізіологічних особливостей чоловічого та жіночого організмів;

- педагогічний, що включає до себе формування уявлень про роль родити в вихованні дитини, її педагогічний потенціал, специфіці сімейного виховання;

- господарчо-економічний: знання про сімейний бюджет, культуру побуту, вміння вести домашнє господарство.

Серед багатьох аспектів проблеми формування готовності молоді до сімейного життя в якості найважливішого можна виділити правильне розуміння молоддю ролі шлюбу і сім'ї у сучасному суспільстві, що у свою чергу пов'язане з особливостями формування в них установок, орієнтацій на одруження та очікувань від нього.

Знання і уявлення про себе як людину певної статі із специфічними для чоловіка і жінки потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами і формами поведінки, а також уявленнями про сімейне життя служать психологічним фоном шлюбу і впливають на міжособистісні відносини подружжя.

На позицію молоді по відношенню до шлюбу і сімейного життя впливають:

1) особливості структури сімейного життя в батьківському домі, розподіл сімейних ролей і їх виконання;

2) якості особистості подружжя (характер, ціннісні орієнтації, смаки, звички і ін.);

3) уявлення про ідеал дружини чи чоловіка (очікування, пов'язані із шлюбом, вимоги до сімейного життя);

Важливими являються ще два моменти: власний приклад батьків і якість їх виховного впливу на дітей.

Перебудова життя суспільства висуває нові вимоги до змісту, форм і методів підготовки молодого покоління до майбутнього сімейного життя, зокрема у плані гендерних відносин.

Поняття „гендерні відносини” є достатньо новим і визначається як форма взаємозв'язків між людьми, пов'язаних з категоріями „чоловіче” – „жіноче” [3; с. 74].

Бути чоловіком або жінкою – це не просто бути людиною з жіночою чи чоловічою анатомією, фізіологією. Необхідно, щоб сама людина відчула себе представником чоловічої або жіночої статі і це відчуття було в гармонії з певними соціальними очікуваннями відносно прийнятих у суспільстві зразків поведінки і зовнішнього вигляду чоловічого і жіночого, яке воно приписує індивідам.

Цей аспект відіграє важливе значення як для нормального функціонування сім'ї, так і в підготовці до її створення.

Особливого значення ці питання набувають у молодих людей, коли у юнаків та дівчат формуються уявлення про сім'ю та взаємовідносини між статями. Ці уявлення спрямовані на створення та побудову суттєво нових взаємин у майбутній сім'ї, у якій необхідно дотримуватись принципів толерантності та комфортного існування всіх її членів.

Молодь – це особливий період самовизначення та самоствердження, час великих ілюзій та життєвих планів. Саме в цей час виникає найсприятливіша ситуація для цілеспрямованого формування особистості юнаків та дівчат, роз'яснення понять, пов'язаних з

культурою взаємовідносин у шлюбно-сімейних стосунках, засвоєння норм та правил, які існують у суспільстві щодо регулювання стосунків між статями [4; с. 26].

На думку соціальних психологів, сукупність норм, що несуть кожній статі узагальнену інформацію про відповідні психосоціальні властивості, називаються гендерними ролями. Це ті аспекти чоловічого і жіночого, що спричинені як біологічними, так і соціальними чинниками. У цьому сенсі також говорять про гендерний стереотип як важливу складову низки соціальних норм: у кожного індивіда є уявлення про те, що чоловікам і жінкам властиві певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, а також те, що більшість людей дотримується аналогічного погляду і, зазвичай, чітко розрізняє правильну та неправильну поведінку кожної статі. [1;35] Між тим зрозуміло, що основними причинами дотримання більшістю людей гендерних канонів нормативний та інформативний тиск найближчого оточення. При чому перший описує механізм адаптації особи до суспільних чи групових очікувань, тому відіграє важливу роль у засвоєнні гендерних ролей, другий – розширюючи наші знання про себе і про світ, орієнтує на використання інформації під час дотримання тієї чи іншої позиції під час вирішення важливих соціальних питань. Природно, що свою свою поведінку в гендерному відношенні індивід вважає правильною тільки тоді, коли спостерігає її у членів референтної групи (зокрема, сім'ї) [1; с. 38].

Оскільки для людської психіки властиво економити час і сили, то й дотримання тенденції підкорятися соціальним нормам у певній ситуації економить мислення: усе, що вимагається, це виявляти соціально очікувану поведінку. Так відбувається і з гендерними сімейними нормами, котрі більшість людей приймають не усвідомлено. Не дивно, що сучасна сім'я переважно має традиційний патріархальний устрій. Водночас окремі науковці вважають, що наше суспільство є патріархально-матріархальним, оскільки соціальний статус жінки в ньому дуже високий і постійно зростає. Однак визначеним головою родинного сімейства здебільшого вважається фізично сильніший за матір батько, обов'язок якого захист сім'ї від усіляких зовнішніх небезпек. Він частково або повністю забезпечує сім'ю засобами для існування, щиро віддаючи любов дітям та матері. Рольовий спектр жінки-матері останнім часом дещо змінився. Коротко його можна охарактеризувати так: мати повинна відповідати взаємністю на кохання чоловіка, народжувати дітей, дарувати материнську любов і турботу, вести домашнє господарство. Вона може бути зайнята будь-чим, що приносить матеріальний прибуток, поділяючи з чоловіком відповідальність за зміцнення сім'ї. Виховання і навчання – священний обов'язок обох батьків.

Соціальні норми й соціалізація сучасного суспільства, на жаль, не формують повною мірою мужніх чоловіків та довершено жіночних жінок. Мужність і жіночність не протистоять один одному, тому кожна

людина може мати як маскулінні, так і фемінні риси [1; с. 72]. Більше того, нині навіть бажано бути андрогінним чи андрогінною, тобто володіти кращими якостями обох статевих ролей.

Поняття «маскулінність» (лат. *masculinus* – чоловічий, мужність, сила) та «фемінність» (лат. *femina* – жінка, самка, жіночність) позначають відмінні психологічні характеристики, історично сформовані особливостями культури певного суспільства. Маскулінність розглядають як сукупність фізичних якостей, моральних норм і поведінкових особливостей поведінки, властивих будь-якому чоловіку від народження. Так, маскулінність асоціюється з активністю, незалежністю, самовпевненістю тощо. Фемінність – це характеристики, пов'язані з жіночою статтю, що охоплюють: пасивність, м'якість, лагідність, чуйність, емоційність тощо, а також характерні форми поведінки в кожному конкретному суспільстві. Вищий рівень споріднення рис маскулінності та фемінності, досягнутий однією особою, свідчить про її андрогінність (грец. *androgynos* - двостатевий). Вона означає індивідуальну здатність особи залежно від конкретних ситуативних умов діяти водночас і по-жіночому і по-чоловічому. Поняття «андрогінність» з'явилося у літературі в 70-х роках. Американських психолог Сандра Бем була першою, хто розробив опитувальник з вимірювання андрогінності. Її дослідження показали, що майже третина дорослих людей мають високі показники одночасно фемінності й маскулінності. Також виявилось, що андрогенні люди є більш гнучкі і легше адаптуються до оточуючого середовища, ніж ті, чиї показники були зміненими в бік маскулінності. Наприклад, люди, які демонструють традиційні норми маскулінності, схильні до агресивної поведінки і не схильні до співпереживань та ніжності. Ті, хто поводить себе у традиційно фемінній манері вільніше виявляють теплі почуття, співпереживання, і ніжність, проте вони менш схильні до демонстрації наполегливості та незалежності. Андрогенні люди можуть бути незалежними і сильними та водночас м'якими і добрими, в залежності від ситуації.

На відміну від андрогінного, маскулінний тип гендерної ролі приводить до негативних суспільних явищ. З досліджень українського соціолога Н. Лавриненко видно, що домінування «чоловічого» в культурі приводить до культу сили в суспільних відносинах. Принцип насильства, який властивий маскулінному світогляду, переноситься на взаємовідносини людини і природи, батьків і дітей, жінок і чоловіків.

До 70-х років прояви маскулінних рис у жінок та фемінних у чоловіків були для психологів джерелом хвилювання, а серед людей, далеких від психології, таке розуміння широко розповсюджене й понині. Однак, результати досліджень не підтверджують той факт, що відхилення від статево-рольових стандартів спричиняє психологічну девіацію. Основоположник гуманістичної психології А. Маслоу, вивчаючи самоактуалізацію особистості, вказував на зв'язок між

психологічним здоров'ям людини та її здатністю до внутрішньої самокомунікації з-поміж чоловічими та жіночими складовими. Сандра Бем у зв'язку з цим підкреслює, що душевне здоров'я не повинне мати гендеру, а андрогінія позитивно впливає на наш психологічний стан, оскільки виявлений її вплив на ситуативну гнучкість (тобто здатність зосереджуватися на інтересах інших залежно від ситуації, обставин), високу самоповагу, мотивацію досягнень, належне виконання батьківської ролі, суб'єктивне відчуття благополуччя. Крім того, психологічне пізнання сімейних взаємостосунків дало змогу виявити високий ступінь задоволеності шлюбом андрогенів, на противагу від членів тих сімей, у яких хоча б один партнер є статеві типізованим [1; с. 72].

Важливу роль у формуванні стабільних стосунків і сім'ї відіграє готовність до зміни ролей, здатність швидко адаптуватися до нової ролі партнера і вірно вгадувати ритм його змін. На практиці це виглядає так: якщо одному захотілося грати роль безпорадної дитини, інший має перетлітися в захисника і покровителя. Якщо один переживає період пасивності, інший має залишатися активним, але відразу надати партнерові можливість проявити активність, якщо той того захоче. В. Сатир у книзі «Як будувати себе і свою сім'ю» вважає, що для організації нормальних стосунків у сім'ї кожний її член: повинен мати свій життєвий простір; має пам'ятати про необхідність поважливого ставлення до іншого; впливає на інших і сам піддається впливом інших; може опинитися в центрі впливу з боку інших членів; виконує декілька ролей у сім'ї (дружина, матір, бабуся, теща тощо).

Американський соціолог К. Килпатрик запропонував наступну класифікацію подружніх ролей: традиційні, товариські і ролі партнерів. В адаптації до сімейного життя основне полягає в тому, щоб подружжя вибрали один і той самий тип ролі. Друге – щоб кожний з компонентів поведінки відповідав зробленому вибору.

Наприклад, традиційні ролі передбачають з боку дружини народження й виховання дітей, створення домашнього вогнища, обслуговування сім'ї, підпорядкування власних інтересів інтересам чоловіка, пристосування до залежності і терпимості, до будь-яких обмежень з боку чоловіка. Від чоловіка для збереження гармонії сімейних стосунків у цьому випадку необхідні: економічне забезпечення і захист сім'ї, підтримання сімейної влади і контролю, прийняття основних рішень, емоційна підтримка дружини, матеріальне забезпечення її у разі розлучення тощо.

Товариські ролі вимагають від дружини збереження зовнішньої привабливості, забезпечення моральної підтримки і сексуального задоволення, підтримання корисних для чоловіка соціальних контактів, живого і цікавого духовного спілкування з чоловіком і гостями, а також забезпечення різноманітності життя й усунення нудьги. Від чоловіка вимагається захоплення дружиною і лицарське ставлення до неї,

романтичне кохання й ніжність, забезпечення коштів для нарядів, розваг, соціальних контактів, дозвілля і, зрозуміло, проведення вільного часу з дружиною.

Ролі партнерів вимагають і від дружини і від чоловіка економічного вкладу в сім'ю відповідно з можливостями кожного, спільної відповідальності за дітей, участі в домашній праці і розподілі правової відповідальності. Окрім цього спільного, від чоловіка вимагається ще й прийняття рівного статусу дружини і згода з її рівною участю в прийнятті будь-яких рішень, а від дружини – готовність до відмови від лицарства з боку чоловіка, до рівної відповідальності за підтримання статусу сім'ї.

Таким чином, у сучасному суспільстві значно зростає кількість проблем у молодій сім'ї, а слід за ними підвищується і кількість розлучень. Саме тому, підготовка молоді до одруження, до майбутнього сімейного життя - невід'ємна частина загальної системи виховання молодого покоління. Кожен у сім'ї виконує свої соціальні ролі та функції, але задля попередження конфліктів їх можна змінювати, незважаючи на гендерні стереотипи. Саме андрогінна людина, тобто та, яка в собі поєднує і чоловічі, і жіночі якості, стає ідеальним для створення сім'ї.

Література

1.Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 320 с. С. 70-72. **2. Гасюк М.** Вплив гендерної соціалізації на розвиток подружніх взаємин //Психологія і суспільство. - 2002.- № 1.- С.75-82. **3. Клецина И.С.** Психология гендерных отношений // Ананьевские чтения (Тезисы научно-практической конференции – 2011). – СПб.: Изд-во СПб ГУ, 2001. С. 74. **4. Яценко Л. В.** Формування гендерних відносин старшокласників у підготовці їх до сімейного життя засобами шкільного курсу зарубіжної літератури / Л. В. Яценко, Т. В. Неб'янська // Зарубіж. л-ра в шк. України. – 2008. – № 7/8. – С. 26.

УДК 316.36-053.6

К. А. Молчанова

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Сьогодні в нашому суспільстві відбуваються процеси демократизації і гуманізації, які дають змогу створити рівні можливості для реалізації особистості незалежно від соціального походження, стану, національності, віку і статі. Дослідження, котрі були проведені в країні

для того, щоб оцінити гендерну ситуацію, показали, що сучасне становище чоловіків та жінок в українському суспільстві характеризується нерівністю [4]. Особливість стереотипів така, що вони настільки міцно проникають у підсвідомість, що їх дуже важко не тільки подолати, а й усвідомити взагалі. Стереотипи не менш згубно впливають на всі сфери нашого життя і, особливо, на стосунки з оточуючими. Вони є бар'єрами на шляху до нашого щастя. Всі ми більшою чи меншою мірою є їхніми заручниками. Стереотипи можуть бути індивідуального або колективного характеру. Стереотипи масової свідомості є найбільшим бар'єром у встановленні рівноправних позицій жінок і чоловіків у політичній, економічній та культурній сферах - гендерної рівності.

Гендерний стереотип, як і інші види соціальних стереотипів – це невід'ємний атрибут повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціальному просторі. У науковців немає спільної думки щодо природи та сутності гендерного стереотипу: деякі з них надають стереотипам негативного забарвлення, характеризуючи їх як неправильні узагальнення – занадто широкі, перебільшені чи спрощені, які не формуються через соціальний досвід та містять у собі елемент оцінки. З іншого боку, стереотипізацію можна розглядати як необхідний і важливий когнітивний процес, який опосередковує поведінку людини, що допомагає її орієнтації [2].

Гендерні стереотипи, що не відповідають реаліям сьогодення, стають проблемою як для суспільства, так і для окремої людини, бо вони породжують проблеми у формуванні гендерної ідентичності та знижують рівень психологічного здоров'я молоді, а в наслідок і нації. Для вирішення цих проблем необхідні дослідження гендерних стереотипів, установок щодо протилежних статей на сучасному етапі розвитку суспільства; їх порівняння з традиційними, що існують вже тривалий час; з'ясування особливостей і закономірностей їх трансформації на фоні змінення гендерних ролей.

Важливу роль у поясненні походження гендерного стереотипу відіграла концепція «природної» взаємодоповненості ролей Т.Парсонса і Р.Бейлса, які розглядали диференціацію чоловічих та жіночих ролей у структурно-функціональному плані. Вони поділили ролі чоловіка та дружини в сучасній сім'ї на дві сфери – інструментальну та експресивну. Інструментальна роль складається з підтримки зв'язку між сім'єю і зовнішнім світом – це професійна діяльність, що приносить матеріальний дохід і соціальний статус; експресивна роль передбачає в першу чергу піклування за дітьми і регулювання взаємовідносин у родині. Т.Парсонс і Р.Бейлс вважають, що здатність жінки до народження дитини та доглядання за дітьми зумовлює однозначно її роль, а чоловік, який не може виконувати ці біологічні функції, стає виконавцем інструментальної ролі. Отже, згідно з їхньою точкою зору, гендерні стереотипи формуються на основі біологічного поділу ролей між

чоловіком та дружиною, які сприймаються як фундаментальні відмінності та зумовлюють їхню діяльність. [2]

Однак феміністична критика показала, що в основі поділу інструментальності та експресивності - при всій її емпіричній і життєвій переконаності - лежать не стільки природні статеві відмінності, скільки соціальні норми, наслідування яким обмежує індивідуальний саморозвиток й самовираження молоді[3]. Тобто, суспільство нав'язує свої загально усталені принципи і норми та обмежує право вибору юнаком чи дівчиною тієї гендерної ролі, яка їм більш прийнятна, і таким чином, підтримує або придушує у них певні моделі поведінки. Оскільки із соціального погляду чоловіча поведінка вирізняється сильнішими виявами владності і впливу, а жіноча, відповідно, підлеглістю та впокоренням, то в масовій свідомості, а відтак і в культурі закріплюються відповідні стереотипи.

Подібної точки зору дотримувались Уільямс і Бест, які припустили, що гендерні стереотипи виникли як механізм для підтримання статево-рольової диференціації. На їхню думку, жінка почала виконувати роль домогосподарки тому, що догляд за малюком наклав обмеження на її мобільність, а ведення домашнього господарства задовольняло вимогу залишитися вдома. Такий розподіл ролей дуже зручний для суспільства, тому воно намагається переконати себе в тому, що ці ролі підходять їхнім носіям. Для цього воно породжує вірування про якісь риси чоловіків і жінок, які слугують для обґрунтування того, що їхні ролі підходять якнайкраще. Ставши буденними, ці вірування трансформувались у норми поведінки для дорослих та моделі для соціалізації дітей[1].

Гендерна соціалізація дитини починається буквально з моменту народження, коли батьки та інші дорослі, з'ясувавши стать малюка, починають навчати його гендерній ролі хлопчика або дівчинки. Індивід налаштовується наслідувати ту модель поведінки, яка відповідає його статі. У такий спосіб гендерні стереотипи, що містяться в типових зразках індивідуальної поведінки, у процесі міжособистісної взаємодії засвоюються індивідом, передаються йому, відображаються ним як ознаки правильної статевої поведінки, правильної на його суб'єктивну думку. Переймаючи ці зовнішні для нього зразки, індивід мимоволі структурує свій внутрішній психологічний світ згідно з такими зразками, а це поступово ґрунтує його психологічну сутність, його особистість, таким чином, стає особистістю чоловічою або жіночою з усіма притаманними їй рисами та якостями та відповідним чином сприймає оточуючих людей, диференціюючи їх за статевою ознакою та очікує від них таких дій, які би відповідали засвоєним ним гендерним уявленням.

Ще одне пояснення формуванню гендерних стереотипів запропонував науковець Астаф'єв, який стверджує, що історично гендерні стереотипи формувалися в рамках типів соціального та економічного обміну. Він виділив такі історичні типи соціального та

економічного обміну (назвавши їх «економіками любові»): військову економіку, економіку багатства, буржуазну економіку та економіку споживання. Згідно його теорії, відповідні гендерні стереотипи формувалися в часи кожного з цих типів, та, видозмінюючись, збереглися до нашого часу. Так, в часи розвиненої „військової економіки” красивими полонянками нагороджували вояків за хоробрість – жінки вважалися предметом престижного споживання. Стереотипи того часу і сьогодні широко представлені в суспільстві – наприклад, те, що чоловік завжди більший, ніж жінка, масивніший і вона повинна почувати себе в шлюбі, як за кам'яною стіною; або що чоловікові завжди потрібно «завойовувати» жінку, а їй личить тільки відповідати на його поклики, та й то не одразу[4].

В період економіки багатства, у XII столітті у Франції одночасно з появою куртуазних романів (у вищих, звичайно, суспільних верствах) зароджується етика високої поваги до жінки. Проте в добу Відродження і церковної Реформації, коли активізувалась буржуазна економіка, продовжували розвиватися патріархальні відносини. В цих умовах індивід не був упевнений у власній цінності, якщо вона не підкріплювалася ринковим успіхом. Відтак розрахунку підпорядковуються й сексуальні відносини. Жінка навіть втрачала власне прізвище, чого не було у середньовіччі (у середовищі знаті). В любовних відносинах вона стає тим, чим є будь-який суб'єкт на ринку послуг буржуазної економіки - товаром, предметом, який можна використати з певною ціллю, і всі такі цілі можуть бути методично перераховані в шлюбному договорі. Стереотипи того часу зараз проявляються при залицянні, коли мужчина дарує квіти, коштовності, запрошує в дорогий ресторан на побачення чи пише вірші. При цьому він розглядається як «прохач», його подарунки не повинні до чогось змушувати жінку, адже вони - лише данина її вроді, досконалості, грації, молодості та тендітності.

В XIX столітті в Європі відбуваються зміни: вводиться загальна початкова освіта, розвивається промислове виробництво, підвищується платоспроможність населення та споживання нових виробів і продуктів. Транспортні засоби і засоби масової комунікації, предмети домашнього вжитку, їжа та одяг, великий вибір розваг та інформаційна індустрія принесли з собою приписані відносини та звички, стійкі інтелектуальні та емоційні реакції, що прив'язують споживачів до виробників, а через них - до одного цілого. В таких умовах люди шукають засоби самоідентифікації, які надаються їм суспільством масового споживання, що торкається усіх сфер життя людини. Взаємодіючи з партнером, людина використовує його ресурси в своїх цілях, тобто фактично споживає його, а споживаючи в собі суспільство, ототожнюючись із ним, людина вибирає в собі статеві відмінності - виникає явище примирення або «злиття статей».

Підвищений інтерес до проблеми гендерних стереотипів позначився в західній соціології в 70-і роки і зберігається до теперішнього часу. Цей інтерес підігривається, крім бурхливого розвитку гендерних досліджень, ще й тим, що аналіз гендерних стереотипів став благодатним полем досліджень через їхню очевидну відмінність від етнічних стереотипів. Роботи з гендерних стереотипів в працях західних, і перш за все американських, дослідників-феміністок в значній мірі стимулювали подальший розвиток теорії стереотипу[5].

У вітчизняній науці вивчення гендерних стереотипів почалося порівняно недавно. Незважаючи на чималу кількість дуже цінних робіт, де піднімається ця тема, серйозних праць, в яких би розглядалися як універсальні механізми гендерної стереотипізації, так і специфіка функціонування гендерних стереотипів у російському суспільстві, поки не з'явилося.

За визначенням вітчизняних науковців, гендерні стереотипи - це соціальні категорії «маскулінність» і «фемінність», які підтверджуються різним у залежності від статі поведінкою, різним розподілом чоловіків і жінок усередині соціальних ролей і статусів, і які підтримуються психологічними потребами людини вести себе в соціально схвалюваній манері і відчувати свою цілісність і несуперечність. Це визначення найбільш коректне.

По-перше, воно фіксує природу гендерних стереотипів, їх соціально сконструйований характер. По-друге, воно охоплює соціальні уявлення про чоловічих і жіночих якостях, а також про належних чоловікові і жінці поведінці, заняттях і соціальних ролях, в суспільстві та сім'ї. По-третє, в цьому визначенні відображена роль гендерних стереотипів в ідентичності особистості. По-четверте, воно враховує присутність в концепті «гендер» не тільки соціальної, але й культурно-символічної складової, яка передбачає співвідношення з чоловічим і жіночим початками речей, властивостей і відносин, безпосередньо зі статтю не пов'язаних. Наприклад, фемінізації або маскулінізації можуть піддаватися нація чи країна, соціальний клас, політичний противник та інш.

Релевантні дослідження, проведені неодноразово і за різними методиками, дозволили скласти перелік «чоловічих» і «жіночих» якостей. Наприклад, І. Броверман з колегами зробили висновок про те, що жінці приписуються насамперед якості, асоційовані з теплотою і експресивністю, а чоловікові - з компетентністю і раціональністю. У стереотипному образі чоловіка присутні якості, по-перше, що корелюють з діяльністю та активністю: підприємливість, прагнення до досягнення мети і до змагання, схильність до авантюризму, рішучість, наполегливість, відвага, самоконтроль, впевненість у своїх силах, нонкоформізм, бажання бути оригінальним, вміння робити бізнес. Жінці ж відмовляється у володінні цими якостями - їй, навпаки, приписуються пасивність, нерішучість, обережність, турбота про дотримання норм,

конформізм. По-друге, «чоловічими» є характеристики, зазвичай співвідносні з позиціями влади та управління - прагнення до лідерства, амбітність, владність, відповідальність, об'єктивність, сила, вміння приймати рішення, розум, реалізм. Як «жіночі» описуються такі характеристики як покірність, безпорадність, залежність, безвідповідальність, слабкість, віра в перевагу чоловічої статі, упередженість, необ'єктивність[2].

Нарешті, чоловікам і жінкам приписується виконання різних соціальних ролей. Маскулінність традиційно пов'язується з публічною сферою, з участю в житті суспільства, фемінінність - з приватною (сім'я, дім, виховання дітей). Чоловік сприймається передусім як працівник і громадянин, а жінка - як дружина і мати. Нерідко, говорячи про зміст гендерних стереотипів, мають на увазі якусь «середню жінку», не беручи до уваги будь-які інші статусні характеристики особистості. Очевидно, така «жінка взагалі» (так само як і «чоловік взагалі») не існує. Людина має сукупністю статусних позицій, багато з яких можуть коригувати зміст гендерних стереотипів, причому ця варіативність має місце і у суб'єктів, і у об'єктів стереотипізації. Серед факторів, що впливають на гендерну стереотипізацію, - етнічна і расова приналежність людини, її вік, професійний статус і ряд інших.

У структурі гендера як системи відносин, можуть бути виділені такі взаємопов'язані і взаємозалежні підсистеми, як «гендерний контракт»; гендерні подання; гендерна ідентичність. Гендерні уявлення виявляють себе в доктринах різного роду: релігійних, правових, політичних, філософських. У повсякденному ж свідомості гендерні уявлення виявляються як гендерні стереотипи. Таким чином, через гендерну ідентичність і соціальні інститути гендерні стереотипи впливають на продукування ієрархічних відносин у суспільстві. Власне, саме вивчення гендерних стереотипів внесло важливий внесок у вироблення нового підходу до проблеми стереотипізації як процесу соціального контролю, встановлення, підтримки і коригування владних відносин[3].

Стереотипи не тільки встановлюють нерівність: вони її виправдовують. Стереотипи потребують постійного підтвердження, оскільки владні відносини повинні постійно підтверджуватися. За висловом М. Пікерінга, стереотипи роблять видиме невидимим: нерівність, таким чином, виглядає цілком природним. Необхідно підкреслити ще одну найважливішу функцію гендерних стереотипів. Гендер приймає участь в упорядкуванні картини світу в цілому і організації всієї системи соціальних відносин - не тільки між чоловіками і жінками, а й між групами, а також між людством і природою. Гендерний дискурс як система репрезентацій, переплітаючись з іншими видами дискурсу (національним, військовим, політичним та ін), відчуває їх вплив і, в свою чергу, визначає їх.

Проаналізувавши всі ці теорії походження гендерних стереотипів, можемо зробити висновок, що стереотипи проявляються на всіх стадіях розвитку людини та в різних сферах її діяльності. Соціальні та гендерні ролі, які виконують в суспільстві чоловіки та жінки, зумовлені існуванням гендерних стереотипів, або навпаки; суспільство саме вирішує, які уявлення стосовно гендерних ролей та поведінки потрібні для ефективного функціонування.

Основними характеристиками гендерних стереотипів є їх тривалість і незмінність у часі, тож змінити певні стереотипні уявлення досить важко. Тим паче, що формування стереотипів у патріархальній культурі пройшло довготривалий час, беручи свій початок від дохристиянських вірувань, з переходу від матріархату до патріархату. Жіноче начало пов'язувалося насамперед із чимось нечистим (християнство), неповноцінним (Ф.Ніцше, З.Фройд).

Починаючи з дитинства ми засвоюємо гендерні ролі, що надалі закріплюються власним досвідом, тиражуються в засобах масової інформації.

Індивід налаштовується наслідувати ту модель поведінки, яка відповідає його статі. У такий спосіб гендерні стереотипи, що містяться в типових зразках індивідуальної поведінки, у процесі інтерсуб'єктної взаємодії засвоюються індивідом, передаються йому, відображаються ним як ознаки правильної статевої поведінки, правильної на його суб'єктивну думку. Переймаючи ці зовнішні для нього зразки, індивід мимоволі структурує свій внутрішній психологічний світ згідно з такими зразками, а це поступово ґрунтує його психологічну сутність, його особистість, таким чином, стає особистістю чоловічою або жіночою з усіма притаманними їй рисами та якостями.

Література

1. Абубикірова Н. И. Что такое «гендер?» / Н. И. Абубикірова. - №6. - 1996. - С.123. **2. Агафонова Е., Мещерякова Л.** Феминизм и постмодернизм: к вопросу о теоретических основаниях гендерных исследований / Е. Агафонова, Л. Мещерякова. - М., 2005. - 30 с. **3. Кімел М. С.** Гендероване суспільство / Пер. з англ. - К. : Сфера, 2003. - 490 с. **4. Оксамитна С.** Гендерні відносини крізь призму громадської думки // Гендерна перспектива / Упор. В. Агеєва. - К. : Факт, 2004. - с. 135 - 146. **5. Чухим Н.** Гендерні відмінності у становленні моральних цінностей чоловіків та жінок / Н. Чухим. - Режим доступу до сторінки: <http://www.gendercentre.org.ua/index.htm> [18/01/12; 12:50]

ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

УДК 378.011.3:364-051

І. Ю. Філімоненкова

ПРОФЕСІЙНА МОВЛЕННЕВА КУЛЬТУРА ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА.

За останні роки в Україні надзвичайно гостро постала проблема підготовки кваліфікованих кадрів у галузі соціальної роботи. Істотні зміни в усіх сферах життя і діяльності людей зумовлюють появу нових вимог, які суспільство висуває до професіоналізму та особистісних якостей сучасних соціальних працівників. Зростання ролі загальної культури фахівця перетворює її на невід'ємний елемент його професійної компетенції. В першу чергу це стосується мовленнєвої культури як засобу професійного спілкування і передумови ефективного здійснення управлінських функцій.

Розвиток системи надання соціальних послуг у сучасних умовах вимагає підвищеної уваги до підготовки фахівців соціальної сфери, насамперед, соціальних працівників. Професійна діяльність майбутніх спеціалістів соціальної сфери повинна бути адекватною змінам у нових умовах розвитку інформаційного суспільства. Інноваційні процеси в освітньому середовищі ставлять професійну мовленнєву культуру, що складається з базової й спеціальної освіти, вміння узагальнювати життєвий і професійний досвід, вимагають чітких бачень наслідків власної професійної діяльності. Якість професійної культури залежить від розвитку особистісних якостей фахівців, що мають забезпечувати відповідний рівень професійної взаємодії між соціальним працівником та користувачем соціальних послуг у процесі виконання виробничих завдань. Таким чином, професійна мовленнєва культура має виконувати продуктивну функцію фахівця соціальної сфери. В результаті такого підходу можна стверджувати, що мовленнєва культура є провідним чинником та стрижневим компонентом майбутньої професії.

У проблематиці, яка стосується характеристики і взаємодії різних чинників, що сприяють успішному розвитку професійного мовлення у студента, визначальними є погляди Л. Виготського, І. Зимньої, І. Зязюна, О. Киричука, А. Капської, О. Леонтьєва, Л. Нечепоренко, Г. Сагач, В. Семиченко, Н. Тарасевич, які вказують на об'єктивну потребу й можливість формування цього важливого компонента педагогічної майстерності.

У роботах І. Бодуена де Куртене, Ф. Буслаєва, В. Гумбольдта, А. Мейє, Ф. де Соссюра та багатьох інших мовознавців наголошувалося в

основному на тому, що в мові можна виділити соціальну та індивідуальну сторони, причому одну не можна зрозуміти без іншої.

Мета нашої статті полягає у висвітленні сутності професійної мовленнєвої культури способом розкриття змісту її структурних компонентів; визначення місця професійної мовленнєвої культури в діяльності майбутніх соціальних працівників.

Ключовим у словосполученні «професійна мовленнєва культура» є слово «культура». Для точнішого його розуміння доречно розкрити зміст дефініції «культура». Таким чином: «культура – структурна система визначеної поведінки». Прийнято розрізняти вищий і нижчий рівень мовленнєвої культури людини. Нижчий рівень – перший ступінь оволодіння літературною мовою: правильність мовлення та дотримання норм літературної мови. Правильним мовленням називають таке мовлення людини, в якому не допускаються помилки у вимові, у вживанні слів та їхньому утворенні, у побудові речень. Вищим рівнем мовленнєвої культури прийнято вважати правильне і гарне мовлення: людина не тільки не допускає помилок, але й вміє щонайкраще будувати свій виступ; найбільш повно розкриває його тему і головну думку; відбирає найбільш придатні слова і конструкції з урахуванням того, до кого й за яких обставин вона звертається. Головна мета кожної культурної людини полягає в збагаченні свого мовлення, його удосконалюванні. Необхідно навчитися відчувати свого співрозмовника, уміти відбирати найбільш придатні для кожного випадку слова та конструкції. Формування у клієнтів навичок користуватися правилами культури спілкування, як й культури загальної поведінки з оточуючими, повинне відбуватися в процесі роботи. Дуже важливо ознайомити майбутніх соціальних працівників з правилами ввічливості, яка виявляє повагу до гідності іншої людини, показати як поводитися в тій чи іншій ситуації (знання етикету поведінки), як правильно встановлювати і підтримувати мовний контакт (знання мовленнєвого етикету). Кожна людина повинна дбати не тільки про культуру свого мовлення, а й про мовний етикет (сукупність мовних засобів, які регулюють нашу поведінку в процесі мовлення).

Процес формування професійної мовленнєвої культури є багатоплановим, оскільки передбачає з одного боку, коло повноважень, що визначає відповідальність у виконанні практичних завдань посадової особи, а з іншого – озброєння його спеціальними знаннями про історію, теорію і методологію освіти, формування світогляду, професійних умінь і навичок проведення роботи з клієнтами, вплив на них, перш за все, словом, самим процесом мовлення, відібраними мовними штампами, експромтами, аналогіями. Мовленнєва культура, уміння і навички є важливим компонентом педагогічної майстерності соціального працівника, а процес їх розвитку й формування триває протягом життя. Але мовленнєва культура є умовою, що допомагає спеціалістові стати майстром.

Вважаємо за доцільне з'ясувати зміст понять «професійність», «мовлення», «мовленнєва культура». Професійність – це здатність людини опанувати навички та уміння певного виду діяльності та розгорнути на їх основі власні творчі здібності. Мовлення — не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок та образів. Це вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся, до народу, який створив цю мову. Мовленнєва культура – інтегральна духовна властивість особистості, яка відбиває здатність людини до культурно-мовленнєвої діяльності, спрямованої на загальнокультурну комунікацію, що заснована на принципах естетизації і гуманістичній спрямованості поведінки.

Професійну культуру ми визначаємо як інтегральну професійно-особистісну характеристику, що обумовлює здатність і готовність виконувати соціально-педагогічні функції відповідно до прийнятих в соціумі в конкретно історичний момент норм, стандартів і вимог.

Культура мовлення формується через наполегливу працю над: багатством словника, досконалим володінням способами поєднання слів у речення, умінням розрізняти нейтральні і стилістично марковані мовні одиниці, недопущенням стильового і експресивного дисонансу, фонетико-іноваційною виразністю (у тому числі володінням темпом, ритмом, силою голосу), знанням психологічних особливостей народу, якому належить мова. Таким чином, основними комунікативними ознаками культури мовлення є: правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність), чистота, доречність, достатність (поняття кількості мовлення), емоційність, ясність, виразність.

Соціальний працівник повинен володіти грамотною, фаховою, логічно вибудованою мовою, вміти вести ділові переговори, у виробничих умовах за допомогою відповідних методів вербального спілкування готувати публічні виступи, застосовувати певні форми ведення дискусії, проводити обговорення проблем загальнонаукового та професійно орієнтованого характеру та ін. Майбутній соціальний працівник повинен користуватися фаховою термінологією; вільно користуватися різними функціональними стилями та їх підстилями у професійному вжитку; поповнювати та активно використовувати особистий термінологічний тезаурус; орієнтуватися в типових і нетипових ситуаціях професійного спілкування; мати навички спонтанного мовлення; здійснювати аналіз власного мовлення з позиції нормативності та оптимальності використаних мовних засобів.

Професійне мовлення – це процес обміну думками у певній галузі знань, в якому б вигляді воно не здійснювалося, це функціональна дійсність мови в усіх її матеріальних і ситуативних формах.

Культура мовлення виховується культурою розумовою, культурою мислення, людина прагне досягти належного рівня мовленнєвої культури, тому на все життя зберігає здатність учитися мови. Дослідження засвідчує, що опанування культури мовлення у системі мовної підготовки є найважливішою підвалиною розвитку самої

особи, бо й сам процес мовлення є таким, що формує і почуття, і волю, і поведінку, і характер, і уміння самовираження, саморегуляції та самореалізації, допомагає робити відповідні й морально-соціальний вибір, що показує шлях опанування самого сенсу життя.

Загальний мовленнєвий розвиток майбутнього соціального працівника визначається якісним рівнем його мовленнєвої діяльності, яка виявляється як у професійній діяльності, так і в процесі його самореалізації як форми самопрояву, досягнення окресленої мети, осмислення сутності професійної мовленнєвої діяльності. Практична робота, гра, педагогічні ситуації із застосуванням різного характеру спілкування, в яких здійснюється розвиток мовленнєвих умінь студента, є психолого-педагогічними стимуляторами його професійної мовленнєвої культури у навчально-виховному процесі.

Складовою професійної майстерності соціального працівника є його мовлення. Це інструмент професійної діяльності спеціаліста, за допомогою якого можна розв'язати різні завдання: зробити складну тему бесіди цікавою, а її процес - привабливим; створити щире спілкування, встановити контакт з клієнтами, досягти взаєморозуміння з ними; сформулювати в клієнтів відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе. Володінню мовленням як засобом професійної діяльності потрібно вчитися. Соціальний працівник повинен так говорити, щоб клієнти відчули в його словах волю, культуру, особистість.

Поняття *«професійна мовленнєва культура»* безпосередньо пов'язана з соціологією, психологією в плані не тільки вибору мовлення, характеру мовленнєвої діяльності, а й формування свідомості особистості мовця. Займає особливе місце у соціолінгвістиці, методиці навчання, риториці, педагогіці.

Культура мовлення соціального працівника є показником його професійної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості.

Професійна мовленнєва культура - це головна складова професійно-педагогічної культури, яка займає особливе місце у системі народної культури. Цьому виду мовленнєвої культури притаманно ряд таких специфічних рис, які роблять її унікальною за самою своєю суттю.

Професійно-педагогічна культура передбачає вільну орієнтацію в предметній сфері, обмежену в кожному конкретному випадку для носія педагогічної професії в залежності від його спеціальності та спеціалізації. *Мовленнєва культура* є частиною професійно-педагогічної культури. Культура припускає володіння сучасними педагогічними технологіями, пов'язаними з дуже важливими для соціального працівника компонентами: культурою мовлення при взаємодії з людьми (інакше кажучи, мовленнєвою культурою), умінням одержувати необхідну інформацію у своїй предметній сфері, здатністю ставити і вирішувати (у рамках своєї культури) професійні завдання будь-якого рівня складності.

Професійна мовленнєва культура соціального працівника є складовою частиною і провідною характеристикою його професійно-педагогічної культури і відображає комплекс професійно-мовних знань, умінь і навичок, що виявляються в ситуаціях соціально-педагогічної діяльності.

В професійній діяльності соціального працівника мовленнєва культура має свою специфіку – набуває статусу інструменту, засобу виховання, соціальної допомоги, соціальної підтримки та захисту всіх категорій населення, що звертаються та потребують кваліфікованого втручання фахівця.

Соціальними умовами, що забезпечують ефективність формування професійно-мовної культури соціального працівника в умовах вузу, є забезпечення безперервності і цілісності процесу, здійснення педагогічного керівництва в професійно-мовному становленні особи майбутнього фахівця; формування установки на професійно-мовне самовиховання; включення студентів з першого курсу в процес діяльності і спілкування, що забезпечує засвоєння професійно-мовних норм, цінностей, зразків мовної поведінки; впровадження інноваційних технологій, направлених на активізацію творчого мислення студентів і стимулюючих прояв мовної культури; забезпечення високого рівня мовної культури викладацького колективу; адекватність вмісту, організаційних форм і методів формування професійно-мовної культури реальним вимогам соціально-педагогічної діяльності; створення позитивного емоційного фону, процесу формування професійно-мовної культури, що забезпечує активізацію; здійснення комплексного підходу до формування професійно-мовної культури майбутніх соціальних працівників.

Культура мовлення є проблемою загально-педагогічною, тобто такою, розв'язувати яку необхідно не тільки викладачам рідної, державної чи іноземної мови, але всім, причетним до навчально-виховного процесу в навчальному закладі. Для досягнення необхідного чи відповідного рівня взаєморозуміння з допомогою слова й процесу мовлення існує безліч шляхів. Один з них полягає у правильному (адекватному) тлумаченні основних понять мовної культури.

Готовність до оволодіння мовленнєвою культурою та красномовством є не лише результатом професійної підготовки студентів, але і її метою, одним з важливих компонентів у формуванні особистості майбутнього соціального працівника. Інакше кажучи, студент, маючи чітку педагогічну установку, формується не як майстер живого слова, а як фахівець, що, володіючи мистецтвом мовлення, виявляє готовність використовувати його в соціально-педагогічному процесі. Виявлення такого рівня готовності – один з чинників, який свідчить про готовність випускника вузу до професійної діяльності.

Аналіз мовленнєвої практики і наукових досліджень у сфері мовлення дозволяє дійти висновку, що професійна мовленнєва культура

соціального працівника складається з двох основних, однаково важливих елементів. *Перший* з них носить *змістовний* характер і полягає у певному лексичному запасі та ерудиції, у логічному мисленні, фонетичній, морфологічній і синтаксичній культурі. Призначення цього елемента мовленнєвої культури виступає чіткість і правильність формулювання і викладення спеціалістом своїх міркувань. Він визначає, по суті що, необхідно говорити, як побудувати речення, щоб зрозуміло і переконливо викласти клієнтові, співбесідникову свою думку.

Другий елемент мовленнєвої культури відображає її *формальний* аспект і полягає у належному володінню технікою мовлення. Вона включає і навички належного володіння спеціалістом можливостями голосового апарату, включаючи правильну дикцію та інтонацію, і уміння обирати необхідні темп і ритм мови, визначаючи і правильно використовуючи граматичні і логічні паузи. Призначенням цього елемента виступає істотне підвищення ефективності спілкування, пробудження інтересу клієнта до змісту того, що промовляється, створення додаткових умов для розуміння вказаного змісту. Цей елемент визначає, по суті, як слід подавати свої міркування, щоб належним чином досягти цілей бесіди, повідомлення, наказу тощо.

Мовленнєві уміння майбутніх соціальних працівників – це феномен, розвиток якого зумовлюється сукупністю психофізіологічних, соціокультурних і педагогічних чинників, сформованими знаннями студента про мовленнєву культуру і можливості її застосування відповідно до потреби, особливостей та мети трудової діяльності. При цьому готовність до мовленнєвої діяльності розглядається як прояв спеціальних знань, мовленнєвої компетентності та мовленнєвого професіоналізму.

Таким чином, ми розглянули два важливих елементи, що сприяють успішній професійній діяльності соціального працівника.

Розвиток мовленнєвої культури є необхідною умовою ефективної професійної діяльності соціального працівника.

Соціальний працівник повинен, перш за все, гарно говорити, лаконічно, чітко й без помилок. Його мова повинна випромінювати зрозумілість, ясність, бо вона є самим універсальним засобом комунікації.

Професійна діяльність соціального працівника немислима без досконалого володіння ним нормами мовленнєвої культури. Соціального працівника, який не володіє культурою мовленнєвої поведінки, можна порівняти з однокрилим птахом, який ніколи не досягне блакитних вершин, а лише незграбно пересуватиметься по землі. Такий спеціаліст зможе засобами мовлення передати те, що він хоче зробити, але ніколи не зможе реалізувати поставленої мети. Адже «вся професійно-мовленнєва культура майбутнього соціального працівника

спрямовується на спонукання до діяльності з метою отримання знань, розвитку умінь аналізувати, оцінювати, зіставляти.

Таким чином розуміння проблеми мовленнєвої підготовки майбутнього соціального працівника в контексті формування його професійної майстерності визначається домінуванням самого мовлення (як виду діяльності) на всіх етапах роботи соціального працівника і в різних сферах його життєдіяльності. Це робить мовлення незамінним компонентом професійно-педагогічної культури соціального працівника.

Література

1. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: [Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]/ Упорядники: С.Я.Харченко, М.С.Кратінов, Л.Ц.Ваховський, О.П.Песоцька, В.О.Кратінова, О.Л.Караман.- Луганськ: Альма-Матер; 2005. – 408 с. **2. Карпенко О.Г.** Вступ до спеціальності « Соціальна робота». [Навчально-методичний посібник.] – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 248с. **3. Капська А.Й.** К.20 Соціальна робота: [Навчальний посібник.] - Київ: центр навчальної літератури, 2006. - 328с. **4. Курбатов В.И.** Социальная работа : [Учебное пособие.] – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и КО»; Ростов н/д: Наука-Пресс, 2006. – 480с. **5. Соціальна робота:** [Навчальний посібник]/Під редакцією А.Н.Панова]. – М.: Соціальний інститут, 1997. – 234с.

Відомості про авторів

1. **Асєєва Інна Ігорівна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи О. П. Песоцька.
2. **Банченко Тетяна Вікторівна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., старший викладач кафедри соціальної роботи Н. В. Маркова.
3. **Бєлова Євгенія Олександрівна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., старший викладач кафедри соціальної роботи Н. В. Маркова.
4. **Братченко Анжеліка Сергіївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи В. О. Кратінова.
5. **Варфоломєєва Олена Сергіївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи В. О. Кратінова.
6. **Гришко Ярослав Валерійович** – магістрант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи В. О. Кратінова.
7. **Гусєва Маргарита Олександрівна** - магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи О. П. Песоцька.
8. **Данієлян Зоя Вячеславівна** - магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Н. В. Жевакіна.
9. **Дівакова Світлана Олександрівна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи О. П. Песоцька.
10. **Довгаль Юлія Володимирівна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи І. П. Акіншева.
11. **Жаворонкова Тетяна Віталіївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності

- „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи В. О. Кратінова.
12. **Ключкович Ольга Володимирівна** - магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи І. П. Акіншева.
 13. **Кондратенко Яна Юріївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., старший викладач кафедри соціальної роботи Н. В. Маркова.
 14. **Лазуренко Анжела Вікторівна** - магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи В. О. Кратінова.
 15. **Литовченко Юлія Сергіївна** - магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., старший викладач кафедри соціальної роботи Н. В. Маркова.
 16. **Молчанова Катерина Анатоліївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., старший викладач кафедри соціальної роботи Н. В. Маркова.
 17. **Немічева Світлана Іванівна** - магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., старший викладач кафедри соціальної роботи Н. В. Маркова.
 18. **Омельченко Владислава Владиславівна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи І. П. Акіншева.
 19. **Сідлецька Вікторія Олексіївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи О. П. Песоцька.
 20. **Смілянська Ольга Володимирівна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи І. П. Акіншева.
 21. **Сухіна Вікторія Володимирівна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи І. П. Акіншева.
 22. **Філімоненкова Ірина Юріївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності

- „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Т. С. Гаміна.
23. **Фоменко Катерина Миколаївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи І. П. Акіншева.
24. **Хіль Тетяна Валеріївна** - магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи В. О. Кратінова.
25. **Щетнікова Наталя Миколаївна** – магістрантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальності „Соціальна робота”. Науковий керівник – к.п.н., доцент кафедри соціальної роботи Н. В. Жевакіна.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ПОШУК МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Соціально-гуманітарні науки

Збірник наукових праць студентів

№ 8, 2012

Відповідальний за випуск:

к. п. н., ст. викл. Н. В. Маркова

Здано до склад. 27.03.2012 р. Підп. до друку 27.04.2012 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. др. арк. 17,79. Наклад 200 прим. Зам. № 108.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

вул. Оборонна, 2. м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20

e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.